

**KOMŞU ÜLKELERLE SİYASİ İLİŞKİLERİN
TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ**

Senanur ŞİŞMAN

**Yüksek Lisans Tezi
Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı
Prof. Dr. Abdullah TAKIM
2025
Her Hakkı Saklıdır**

T.C.
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI TİCARET VE LOJİSTİK ANA BİLİM DALI

Senanur ŞİŞMAN

**KOMŞU ÜLKELERLE SİYASİ İLİŞKİLERİN TÜRKİYE’NİN DIŞ
TİCARETİNE ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

TEZ YÖNETİCİSİ
Prof. Dr. Abdullah TAKIM

ERZURUM-2025

TEZ BEYAN FORMU

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

BİLDİRİM

Atatürk Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Uygulama Esaslarının ilgili maddelerine göre hazırlamış olduğum "KOMŞU ÜLKELERLE SİYASİ İLİŞKİLERİN TÜRKİYE'NİN DIŞ TİCARETİNE ETKİSİ" adlı tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kâğıt ve elektronik kopyalarının aşağıda belirttiğim koşullarda saklanması için verdiğimi onaylarım.

Gereğini bilgilerinize arz ederim *.

☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

☒ Tezimin/Raporumun makale için **altı ay**, patent için **iki yıl** süreyle erişiminin ertelenmesini istiyorum.

20.08.2025

Aslı ıslak imzalıdır
Senanur ŞİŞMAN

* LİSANSÜSTÜ TEZLERİN ELEKTRONİK ORTAMDA TOPLANMASI, DÜZENLENMESİ VE ERİŞİME AÇILMASINA İLİŞKİN YÖNERGE

.....
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Çeşitli ve Son Hükümler

Lisansüstü tezlerin erişime açılmasının ertelenmesi **MADDE 6– (1)** Lisansüstü teze ilgili patent başvurusu yapılması veya patent alma sürecinin devam etmesi durumunda, tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulu **iki yıl süre ile tezin erişime açılmasının ertelenmesine karar verebilir.**

(2) Yeni teknik, materyal ve metotların kullanıldığı, henüz makaleye dönüşmemiş veya patent gibi yöntemlerle korunmamış ve internetten paylaşılması durumunda 3. şahıslara veya kurumlara haksız kazanç imkanı oluşturabilecek bilgi ve bulguları içeren tezler hakkında tez danışmanının önerisi ve enstitü anabilim dalının uygun görüşü üzerine enstitü veya fakülte yönetim kurulunun gerekçeli kararı ile **altı ayı aşmamak üzere tezin erişime açılması engellenebilir.**

Gizlilik dereceli tezler MADDE 7– (1) Ulusal çıkarları veya güvenliği ilgilendiren, emniyet, istihbarat, savunma ve güvenlik, sağlık vb. konulara ilişkin lisansüstü tezlerle ilgili gizlilik kararı, tezin yapıldığı kurum tarafından verilir. Kurum ve kuruluşlarla yapılan işbirliği protokolü çerçevesinde hazırlanan lisansüstü tezlere ilişkin gizlilik kararı ise, ilgili kurum ve kuruluşun önerisi ile enstitü veya fakültenin uygun görüşü üzerine üniversite yönetim kurulu tarafından verilir. Gizlilik kararı verilen tezler Yükseköğretim Kuruluna bildirilir.

(2) Gizlilik kararı verilen tezler gizlilik süresince enstitü veya fakülte tarafından gizlilik kuralları çerçevesinde muhafaza edilir, gizlilik kararının kaldırılması halinde Tez Otomasyon Sistemine yüklenir.

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ Graduate School of Social Sciences

TEZ KABUL TUTANAĞI

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Prof. Dr. Abdullah TAKIM danışmanlığında, Senanur ŞİŞMAN tarafından hazırlanan bu çalışma 20 / 08 / 2025 tarihinde aşağıda isimleri yazılı jüri tarafından, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı'nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

İmza: **Aslı ıslak imzalıdır**

Jüri Üyesi : Prof. Dr. Abdullah TAKIM

İmza: **Aslı ıslak imzalıdır**

Jüri Üyesi : Doç. Dr. Esra Sena TÜRKO

İmza: **Aslı ıslak imzalıdır**

Prof. Dr. Hanifi ŞAHİN

Enstitü Müdürü

Aslı ıslak imzalıdır

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	VI
ABSTRACT	VII
KISALTMALAR DİZİNİ	VIII
TABLolar DİZİNİ	IX
ŞEKİLLER DİZİNİ	X
ÖNSÖZ.....	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN KOMŞU ÜLKELERLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

1.1. GENEL OLARAK SİYASET KAVRAMI	3
1.1.1. İç Siyaset - Dış Siyaset	4
1.2. ÜLKELER AÇISINDAN DIŞ SİYASETİN ÖNEMİ	4
1.3. EKONOMİ - SİYASET İLİŞKİLERİ	7
1.4. TÜRKİYE'NİN KOMŞU ÜLKELERLE SİYASİ İLİŞKİLERİ	7
1.4.1. Gürcistan	8
1.4.2. Türkiye-Gürcistan Siyasi İlişkileri	10
1.4.3. Yunanistan.....	12
1.4.4. Türkiye-Yunanistan Siyasi İlişkileri	13
1.4.5. Bulgaristan	19
1.4.6. Türkiye-Bulgaristan Siyasi İlişkileri	20
1.4.7. Ermenistan.....	22
1.4.8. Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri	24
1.4.9. İran	26
1.4.10. Türkiye-İran Siyasi İlişkileri	28
1.4.11. Irak	30
1.4.12. Türkiye-Irak Siyasi İlişkileri	32
1.4.13. Suriye	33
1.4.14. Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri	35

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN KOMŞU ÜLKELERLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

2.1. DIŞ TİCARETTE KOMŞU ÜLKE OLMANIN AVANTAJLARI	39
2.2. TÜRKİYE-GÜRCİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	41
2.2.1. Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti	43
2.2.2. Türkiye-Gürcistan Sınır Kapıları	44
2.2.2.1. Sarp Sınır Kapısı.....	44
2.2.2.2. Türkgözü Sınır Kapısı	45
2.2.2.3. Aktaş Sınır Kapısı.....	46
2.2.3. Türkiye-Gürcistan Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri.....	47
2.2.3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı	47
2.2.3.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı	48
2.2.3.3. Tap ve Tanap Projeleri	49
2.2.3.4. Traceca Projesi	51
2.2.3.5. Bakü-Tiflik -Kars Demiryolu Projesi	53
2.2.3.6. Deriner Barajı	55
2.3. TÜRKİYE-YUNANİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ	56
2.3.1. Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti.....	58
2.3.2. Türkiye-Yunanistan Sınır Kapıları.....	59
2.3.2.1. İpsala Sınır Kapısı	59
2.3.2.2. Pazarkule Sınır Kapısı	60
2.3.3. Türkiye-Yunanistan Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri	61
2.3.3.1. Ortak Gümrük Birliği Anlaşması	61
2.3.3.2. Türkiye-Yunanistan Turizm Formu.....	62
2.3.3.3. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı.....	63
2.4. TÜRKİYE-BULGARİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ	64
2.4.1. Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti	65
2.4.2. Türkiye-Bulgaristan Sınır Kapıları.....	67
2.4.2.1. Kapıkule Sınır Kapısı	67
2.4.2.2. Dereköy Sınır Kapısı	68
2.4.2.3. Hamzabeyli Sınır Kapısı.....	69
2.4.3. Türkiye-Bulgaristan Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri	70

2.4.3.1. Ortak Gümrük Birliği Anlaşması	70
2.4.3.2. İstanbul-Kapıkule Demiryolu Hattı	70
2.5. TÜRKİYE-ERMENİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	71
2.5.1. Türkiye-Ermenistan Dış Ticareti.....	73
2.5.2. Türkiye-Ermenistan Sınır Kapıları.....	74
2.5.2.1. Akyaka Sınır Kapısı.....	74
2.5.2.2. Alican Sınır Kapısı	75
2.5.3. Türkiye-Ermenistan Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri	77
2.5.3.1. Barış Kavşağı Projesi	77
2.6. TÜRKİYE-İRAN TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	78
2.6.1. Türkiye-İran Dış Ticareti	79
2.6.2. Türkiye-İran Sınır Kapıları.....	81
2.6.2.1. Gürbulak Sınır Kapısı.....	81
2.6.2.2. Kapıköy Sınır Kapısı	82
2.6.2.3. Esendere Sınır Kapısı	83
2.6.2.4. Borualan Sınır Kapısı	84
2.6.3. Türkiye-İran Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri	84
2.6.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşması.....	84
2.6.3.2. İstanbul-Tahran-İslamabad Demiryolu Hattı.....	86
2.6.3.3. Ankara-Tebriz Boru Hattı.....	86
2.7. TÜRKİYE-IRAK TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	87
2.7.1. Türkiye-İrak Dış Ticareti	89
2.7.2. Türkiye-İrak Sınır Kapıları.....	91
2.7.2.1. Şemdinli-Derecik Sınır Kapısı	91
2.7.2.2. Çukurca-Üzümlü Sınır Kapısı	92
2.7.2.3. Habur Sınır Kapısı.....	92
2.7.3. Türkiye-İrak Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri	94
2.7.3.1. Kalkınmayolu Projesi	94
2.7.3.2. Türkiye-İrak Ham Petrol Hattı	95
2.8. TÜRKİYE-SURİYE TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	95
2.8.1. Türkiye-Suriye Dış Ticareti	96
2.8.2. Türkiye-Suriye Sınır Kapıları.....	98

2.8.2.1. Karkamış Sınır Kapısı	98
2.8.2.2. Yayladağı Sınır Kapısı.....	99
2.8.2.3. Cilvegözü Sınır Kapısı	100
2.8.2.4. Öncüpınar Sınır Kapısı	101
2.8.2.5. Çobanbey Sınır Kapısı.....	101
2.8.2.6. Nusaybin Sınır Kapısı.....	102
2.8.2.7. Akçakale Sınır Kapısı	103
2.8.2.8. Ceylanpınar Sınır Kapısı	104
2.8.2.9. Mürşitpınar Sınır Kapısı	105
2.8.3. Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri	106
2.8.3.1. Asi Nehri Dostluk Barajı	106

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI	108
3.2. LİTERATÜR TARAMASI	108
3.3. EKONOMETRİK YÖNTEM	111
3.3.1. Panel Veri Yapısının Avantajları ve Kısıtları	112
3.3.2. Panel Veri Modelleri	114
3.3.2.1. Klasik (Havuzlanmış) Model (Pooled OLS Model).....	114
3.3.2.2. Tek Yönlü Modeller	114
3.3.2.2.1. Tek Yönlü Birim Etkili Model (One-Way Individual Fixed or Random Effects Models)	114
3.3.2.2.2. Tek Yönlü Zaman Etkili Model (One-Way Time Effects Model)	114
3.3.2.3. İki Yönlü Model (Two-Way Fixed/Random Effects Model).....	115
3.3.2.4. Heterojen Modeller.....	115
3.3.2.4.1. Birimlere Göre Heterojen Modeller.....	115
3.3.2.4.2. Birimlere ve Zamana Göre Heterojen Modeller	115
3.3.3. Eğim Parametresi Homojen Panel Veri Modelleri	116
3.3.3.1. Eğim Parametresi Homojen Panel Veri Modellerinde Tercih Yapmak İçin Kullanılan Testler	116
3.3.3.1.1. Birim ve Zaman Etkisinin Testi.....	117

3.3.3.1.1.1. F Testi	117
3.3.3.1.1.2. Olabilirlik Oranı Testi (LR Testi)	118
3.3.3.1.2. Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Arasında Tercih Yapmak İçin Kullanılan Testler	120
3.3.3.1.2.1. Hausman ve Dirençli Hausman Testleri	120
3.3.3.2. Panel Veri Modellerinde Varsayımların Testleri ve Düzeltme Yöntemleri	121
3.3.3.2.1. Normal Dağılım	122
3.3.3.2.2. Çoklu Doğrusal Bağlantı	123
3.3.3.2.3. Heteroskedastisite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon	124
3.3.3.2.4. Spesifikasyon Hataları Testleri	129
3.3.3.2.5. Heteroskedastisite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyonun Varlığında Dirençli (Robust) Standart Hatalar	130
3.4. EKONOMETRİK ANALİZ VE TAHMİN SONUÇLARI	131
SONUÇ	145
KAYNAKÇA	147
ÖZGEÇMİŞ	159

ÖZET**YÜKSEK LİSANS TEZİ****KOMŞU ÜLKELERLE SİYASİ İLİŞKİLERİN TÜRKİYE’NİN DIŞ
TİCARETİNE ETKİSİ****Senanur ŞİŞMAN****Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah TAKIM****2025, 159 sayfa****Jüri: Prof. Dr. Abdullah TAKIM****Prof. Dr. Fehim BAKIRCI****Doç. Dr. Esra Sena TÜRKO**

Türkiye jeopolitik konum olarak Avrupa, Asya ve Orta Doğu’yu birbirine bağlayan kavşak noktasında yer almaktadır. Özellikle 2000’li yıllardan sonra dünya ticaretinin ağırlık merkezinin Avrupa’dan Asya’ya kayması ve Afrika’nın önemli bir pazar potansiyeline sahip olması Türkiye’nin önemini daha çok artırmaktadır. Bu durum Türkiye’nin uzak ve komşu ülkelerle olan ilişkilerini sadece siyasi ve diplomatik açıdan değil ekonomik ve ticari açıdan da stratejik hale getirmektedir.

Küreselleşme ile birlikte uzaklık algısı değişime uğramış olsa bile dış ticarete taşıma maliyetlerinin önemli bir yer tutması komşu ülkelerle ticareti daha cazip hale getirmektedir. Bunun için de komşu ülkelerle siyasi ilişkilerin geliştirilmesi büyük önem arz etmektedir.

Türkiye ile komşu ülkeler arasında siyasi ilişkilerin Türkiye’nin dış ticareti üzerindeki etkilerinin araştırıldığı bu çalışmada ülkeler arası güçlü siyasi ilişkilerin ve diplomatik yakınlaşmanın dış ticareti olumlu etkilediği ambargolar, siyasi krizler ve bölgesel gerginliklerin karşılıklı ticaret hacmini ciddi bir biçimde daralttığı sonucuna ulaşılmıştır. Bu kapsamda Türkiye’nin dış ticaret politikalarının tasarımı ekonomik faktörlere ilave olarak komşu ülkelerle diplomatik ve siyasi ilişkilerin geliştirilmesi vurgulanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış ticaret, Siyasi ilişkiler, Sınır komşu ülkeler

ABSTRACT

MASTER THESIS

**THE IMPACT OF POLITICAL RELATIONS WITH NEIGHBORHOOD
COUNTRIES ON TURKEY'S FOREIGN TRADE**

Senanur ŞİŞMAN

Advisor: Prof. Dr. Abdullah TAKIM

2025, 159 pages

Jury: Prof. Dr. Abdullah TAKIM

Prof. Dr. Fehim BAKIRCI

Assoc. Prof. Esra Sena TÜRKO

Turkey's geopolitical position makes it a crossroads connecting Europe, Asia, and the Middle East. Especially since the 2000s, the shift of the center of gravity of world trade from Europe to Asia, along with Africa's growing potential as an important market, has further increased Turkey's significance. This situation renders Turkey's relations with both distant and neighboring countries strategic not only from a political and diplomatic perspective but also from an economic and commercial standpoint.

Although globalization has altered perceptions of distance, transportation costs continue to play a significant role in foreign trade, making commerce with neighboring countries more attractive. Therefore, strengthening political relations with neighboring states carries great importance.

In this study, which examines the effects of political relations between Turkey and its neighbors on Turkey's foreign trade, it has been concluded that strong political ties and diplomatic rapprochement positively influence trade, whereas embargoes, political crises, and regional tensions substantially contract bilateral trade volumes. In this context, it is emphasized that in the design of Turkey's foreign trade policies, diplomatic and political relations with neighboring countries should be advanced alongside economic factors.

Keywords: Foreign trade, Political relations, Neighboring border countries

KISALTMALAR DİZİNİ

AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BM	: Birleşmiş Milletler
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
BTK	: Bakü-Tiflis-Kars
CENTO	: Merkezi Antlaşma Teşkilatı
DEİK	: Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
DSİ	: Devlet Su İşleri
ECO	: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
FIR	: Uçuş Bilgi Bölgesi
GGK	: Güney Gaz Koridoru
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
JETCO	: Türkiye-Irak Ekonomik ve Ticaret Ortak Konseyi
KBY	: Kürdistan Bölgesel Yönetimi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
NATO	: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
SCP	: Güney Kafkasya Boru Hattı
SEV	: Helenik Girişimciler Federasyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TANAP	: Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı
TAP	: Trans Adriyatik Boru Hattı
TCDD	: Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları
TEN-T	: Trans-Avrupa Ulaştırma Ağı
TRACECA	: Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaştırma Koridoru
TTA	: Tercihli Ticaret Antlaşması
UMH	: Ulusal Mutabakat Hükûmeti
YDİK	: Yüksek Düzeyli İş Birliği Konseyi

TABLOLAR DİZİNİ

Tablo 2.1. Gürcistan'ın Temel Göstergeleri.....	42
Tablo 2.2. Türkiye-Gürcistan Dış Ticaret Verileri.....	43
Tablo 2.3. Yunanistan'ın Temel Göstergeleri	57
Tablo 2.4. Türkiye-Yunanistan Dış Ticaret Verileri	58
Tablo 2.5. Bulgaristan'ın Temel Göstergeleri.....	65
Tablo 2.6. Türkiye-Bulgaristan Dış Ticaret Verileri.....	65
Tablo 2.7. Ermenistan'ın Temel Göstergeleri	72
Tablo 2.8. Türkiye-Ermenistan Dış Ticaret Verileri	73
Tablo 2.9. İran'ın Temel Göstergeleri.....	78
Tablo 2.10. Türkiye-İran Dış Ticaret Verileri	79
Tablo 2.11. Irak'ın Temel Göstergeleri.....	89
Tablo 2.12. Türkiye-Irak Dış Ticaret Verileri	90
Tablo 2.13. Suriye'nin Temel Göstergeleri.....	96
Tablo 2.14. Türkiye-Suriye Dış Ticaret Verileri.....	96
Tablo 3.1. Kullanılan Değişkenler	131
Tablo 3.2. Tanımlayıcı İstatistikler	132
Tablo 3.3. Tahminciler	134
Tablo 3.4. Tahminciler Arasında Karar Vermek İçin Yapılan Testler.....	134
Tablo 3.5. Tahminciler	135
Tablo 3.6. Hausman ve Robust (Dirençli) Hausman Testleri	136
Tablo 3.7. Çoklu Doğrusal Bağlantı.....	138
Tablo 3.8. Heteroskedastisite Testleri	139
Tablo 3.9. Otokorelasyon Testleri.....	139
Tablo 3.10. Birimler Arası Korelasyon Testleri.....	140
Tablo 3.11. Normal Dağılım Testleri	141
Tablo 3.12. Spesifikasyon Hatası Testleri.....	142
Tablo 3.13. Nihai Tahmin Sonuçları	143

ŞEKİLLER DİZİNİ

Şekil 1.1. Gürcistan Haritası	8
Şekil 1.2. Yunanistan Haritası	13
Şekil 1.3. Bulgaristan Haritası	20
Şekil 1.4. Ermenistan Haritası	23
Şekil 1.5. İran Haritası	26
Şekil 1.6. Irak Haritası	30
Şekil 1.7. Suriye Haritası	35
Şekil 2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı	48
Şekil 2.2. TAP ve TANAP Güzergahı	50
Şekil 2.3. TRACECA Güzergahı	52
Şekil 2.4. Bakü -Tiflis -Kars Demiryolu Güzergahı	53
Şekil 2.5. Deriner Barajı	55

ÖNSÖZ

Bu tez çalışmasının her aşamasında bilgi, deneyim ve rehberliğiyle bana yol gösteren, bilimsel titizliği ve desteğiyle çalışmayı daha nitelikli bir düzeye taşıyan değerli danışmanım Prof. Dr. Abdullah TAKIM'a sonsuz teşekkür ve saygılarımı sunarım.

Eğitim hayatım boyunca düşünsel ufkumu geliştirmeme katkı sunan kıymetli danışmanım nezdinde Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Ana Bilim Dalı'nın tüm değerli hocalarına en derin şükranlarımı sunarım.

Erzurum-2025**Senanur ŞİŞMAN**

GİRİŞ

Ülkeler milli gelirlerini artırmak, döviz gelirleri elde etmek, istihdamı artırmak, ekonomik büyüme ve kalkınmayı sağlamak gibi amaçlara ulaşmak için dış ticaret yaparlar. Dış ticaretin etkin bir şekilde yapılmasını sağlayan temel etkenlerden biri ülkelerin birbirlerine karşı siyasi tutumlarıdır. Türkiye'nin komşularıyla olan siyasi ilişkileri, hem bölgesel jeopolitik dengelerin hem de ikili ekonomik ilişkilerin belirleyicisi konumundadır.

Türkiye, coğrafi konumu itibarıyla iki kıtanın kesişim noktasında yer almaktadır. Avrupa, Asya ve Orta Doğu'ya doğrudan kara bağlantısına sahiptir. Bu durum, Türkiye'yi yalnızca bir geçiş güzergâhı değil aynı zamanda bölgesel ticaretin merkezi konumuna taşımaktadır. Kara sınırı paylaştığı Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, İran, Irak ve Suriye ile kurduğu ilişkiler, dış ticaret açısından özel bir öneme sahiptir. Söz konusu ülkelerle geliştirilen iş birliği ya da yaşanan diplomatik gerilimler, sınır kapılarının faaliyeti ve ikili ticaret hacmi üzerinde doğrudan belirleyici olmaktadır.

Klasik dış ticaret teorilerinin varsayımlarından biri olan taşıma maliyetlerinin sıfır kabul edilmesi, gerçeği yansıtmaktan uzaktır. Zira taşıma maliyetleri, toplam maliyetler içinde önemli bir paya sahiptir. Bu nedenle ülkeler, dış ticarete genellikle uzak mesafedeki ülkeler yerine, coğrafi olarak yakın olan ülkelerle ticari ilişkilerini geliştirmeyi tercih etmektedir. Bu çalışmada, "Ticaret komşudan başlar" genel kabulü çalışmanın teorik arka planını destekleyen yaklaşımdır. Nitekim coğrafi yakınlık, taşıma maliyetlerini düşürmekte kültürel ve tarihsel yakınlıklar ise ticari iletişimi kolaylaştırmaktadır. Ayrıca sınır komşularıyla kurulan istikrarlı siyasi ilişkiler, gümrük işleyişinden yatırım kararlarına kadar pek çok alanda güven ortamı yaratmakta ve dış ticaretin gelişimine zemin hazırlamaktadır.

Komşu ülkelerle yaşanan siyasi gelişmeler, olumsuz olması durumunda dış ticarete kırılganlıklar, olumlu olması durumunda ise fırsatlar oluşturabilmektedir. Savaş, ambargo, sınırların kapatılması ya da diplomatik krizler dış ticaretin kesintiye uğramasına neden olurken, iş birliği protokolleri ve bölgesel ekonomik entegrasyon girişimleri ticareti teşvik edici bir unsur olmaktadır.

Bu tez çalışmasında, Türkiye ile komşu ülkeler arasındaki siyasi ilişkilerin dış ticaret hacmi üzerindeki etkileri incelenmiştir. Çalışma üç ana bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde, genel olarak siyaset kavramı, önemi, iç ve dış siyaset, siyaset-ekonomi ilişkileri açıklanmış, bölümün sonunda ise Türkiye ile komşu ülkeler arasında siyasi ilişkiler ele alınmıştır.

Çalışmanın ana temasını oluşturan ikinci bölümde, dış ticarete komşu ülke olmanın avantajı ele alınmış, özellikle ticaretin neden yakın ülkelere yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Ayrıca bu kısımda Türkiye ile komşu ülkelerinin ticari ilişkileri 2000-2024 yılları için verilmiştir.

Üçüncü bölümde ise araştırmanın amacı, kapsamı, literatürde yapılan çalışmalar, uygulanan ekonometrik yöntem açıklandıktan sonra çalışmada ulaşılan sonuçlar ve öneriler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

1.1. GENEL OLARAK SİYASET KAVRAMI

Siyaset kelimesinin kökü Arapça ‘siyasa’dan gelmektedir ve yönetmek, eğitmek, yetiştirmek anlamına gelir. ‘Siyasa’ bedevi toplumlarda at ve deve gibi hayvanların yetiştirilmesi ve terbiye edilmesi için kullanılmıştır. Siyaset kelimesinin bir diğer anlamı da ölüm cezasıdır. Osmanlı geleneğinde devlete karşı suç işleyen bir kamu görevlisini cezalandırarak kamu düzenini sağlamayı ifade etmektedir. Tarihi romanlarda, kitaplarda ve filmlerde kamu görevlilerinin sıklıkla söylediği ‘demek ki hakkımızda siyaset var’ ifadesi bu ölüm cezasını anlatmaktadır (Dursun,2008).

Siyaset ile aynı anlama gelen politika kelimesi polis (kent-site) kökünden türemiştir. Bu kavram Eski Yunan düşünce geleneğinde devlet yönetimi ve devlet ile ilgili faaliyetleri anlatır. Ünlü Yunan düşünürü Aristo, politika adlı eserinde siyaset biliminin temel konuları olan siyasi rejimler, anayasa, devletin işleyişi gibi konuları ele almıştır.

Siyaset nedir? sorusuna ilişkin literatürdeki çalışmalar onun dört farklı şekilde ele alınabileceğini göstermiştir (Heywood,2006).

1. Hükümet etme olarak siyaset
2. Kamusal işler olarak siyaset
3. Uzlaşma ve mutabakat olarak siyaset
4. İktidar olarak siyaset

Siyaset kavramı, etimolojik açıdan yukarıda belirtilen anlamları içermekle birlikte, birçok önemli düşünür tarafından kendi kuramsal çerçeveleri doğrultusunda çeşitli biçimlerde tanımlanmıştır. Bu tanımlardan birkaçı şu şekildedir;

Ünlü İngiliz yazar ve düşünür olan Bernand Crick; ‘Siyaset, farklı çıkarlar arasında bölünmüş toplumların, şiddet içermeyen özgür tartışma yoluyla yönetilmesidir’ der. Çinli siyasetçi Mao Zedong; ‘Siyaset kan dökülmeyen savaş, savaş ise kan dökülen siyasettir’ demiştir. Amerikalı siyaset bilimci Harold Lasswell; ‘Siyaset kimin, neyi, ne zaman ve nasıl elde ettiği ile ilgilidir. Siyaset süreç içerisinde sıkça değişmelidir. Çünkü bu değişim zorunludur’ şeklinde kendi tanımını yapmıştır.

Geleneksel olarak siyaset kavramı, maddi kaynakların dağıtımı ve seçilmiş bir yönetime verilen görev olarak tanımlansa da çağdaş siyaset tartışmaları çevre, cinsiyet, göç, güvenlik ve kültürel kimlik gibi daha geniş ve çok boyutlu alanları da kapsamaktadır (Kayapınar, 2022).

1.1.1. İç Siyaset – Dış Siyaset

Bir devletin kendi sınırları içinde eğitim, sağlık, güvenlik, enerji, istihdam, sosyal refah, doğal kaynaklar ve vergi politikaları gibi konularda yürüttüğü faaliyetler iç siyaset olarak adlandırılır. Dış siyaset ise bir devletin, kendi sınırları dışındaki devletler ve uluslararası düzeydeki kurum ve kuruluşlarla yürüttüğü ilişkileri ve bu ilişkiler çerçevesinde izlediği politikaları kapsar. Dış siyaset, ulusal güvenliği koruma, ekonomik kalkınmayı destekleme, uluslararası itibarı güçlendirme gibi hedefler taşır (Çatı, 2017). Bu süreç yalnızca hükümetler arası müzakerelerle sınırlı olmayıp, dış ticaret politikaları, enerji anlaşmaları, savunma iş birlikleri, göç yönetimi ve çok taraflı diplomasi gibi alanları da içerir (Kutlay, 2012).

Kısaca, iç siyaset daha çok ülke içi düzenlemeler ve toplumsal refahın sağlanmasıyla ilgiliyken, dış siyaset bu politikaların uluslararası alana yansımalarını ifade eder. Bu çalışmanın odağı, Türkiye'nin komşu ülkelerle ilişkilerinin dış ticaret üzerindeki etkileri olduğundan, inceleme esas olarak dış siyaset kapsamında yürütülecektir.

1.2. ÜLKELER AÇISINDAN DIŞ SİYASETİN ÖNEMİ

Dış siyaset, devletlerin uluslararası sistemdeki konumlarını belirleyen, ekonomik, siyasi ve güvenlik çıkarlarını koruma ve geliştirme amacına hizmet eden en önemli araçlardan biridir. Tarihsel süreçte devletlerin varlığını sürdürebilmesi sadece iç politikalarının başarısına değil, aynı zamanda dış dünyayla kurduğu dengeli ve stratejik ilişkilere de bağlı olmuştur. Sanayi Devrimi ile birlikte üretim kapasitesi artan devletler, kendi ihtiyaç fazlası ürünleri dış pazarlara sunma, ihtiyaçlarını karşılayamadıkları veya yüksek maliyetle üretebildikleri malları ise dış kaynaklardan temin etme yolunu benimsemişlerdir. Bu durum, uluslararası ticaretin gelişmesine ve devletlerin ekonomik çıkarlarını koruyacak güçlü dış siyaset stratejileri üretmelerine zemin hazırlamıştır.

Her ülke, ihracatını en yüksek düzeye çıkararak dış ticaret gelirlerini artırmayı ve ithalatını düşük seviyede tutarak ticaret fazlası elde etmeyi hedefler. Ancak bu hedef,

uluslararası düzeyde tüm ülkeler tarafından benimsenen ortak bir amaç olduğundan, çıkar çatışması ortaya çıkar. Dolayısıyla hiçbir ülke bu amaca tam anlamıyla ulaşamayacağını bilse de ekonomik, diplomatik ve stratejik adımlarını bu hedef doğrultusunda planlar. Bu sebeple dış siyaset, yalnızca diğer devletlerle yürütülen diplomatik müzakereler değil, aynı zamanda ticari anlaşmalar, güvenlik iş birlikleri, enerji projeleri, kültürel diplomasi ve kriz yönetimi gibi çok boyutlu süreçleri kapsar.

Günümüzde küreselleşme olgusu, devletlerin yalnızca iç dinamikleriyle varlıklarını sürdüremeyeceğini açıkça ortaya koymaktadır. Uluslararası sistemde güç dengelerinin sürekli değiştiği bir ortamda, devletler kendilerini konumlandırabilmek için stratejik dış politika yaklaşımları geliştirmek zorundadır. Bu nedenle dış siyaset, iç siyasetin bir yansıması olmakla birlikte bağımsız bir stratejik alan olarak da önem arz etmektedir (Çakırca, 2021: 232).

Dış siyasetin önemi, ekonomik hedeflerle sınırlı değildir. Ulusal güvenliğin sağlanması, askeri tehditlere karşı caydırıcılığın artırılması, enerji arz güvenliğinin korunması, bölgesel ve küresel barışın desteklenmesi, uluslararası itibarın güçlendirilmesi gibi amaçlar da dış siyasetin kapsamına girer. Ayrıca kültürel diplomasi, turizm faaliyetleri, eğitim programları ve uluslararası etkinlikler yoluyla ülkelerin yumuşak güç kapasitesinin artırılması, dış siyasetin önemli çalışmaları arasında yer almaktadır (Bildir, 2024:120).

Dış siyaset ile dış ticaret arasındaki etkileşim, ülkelerin ekonomik refahını ve uluslararası konumunu doğrudan etkilemektedir. Ticaret anlaşmaları, yatırım teşvikleri, gümrük tarifeleri, ulaştırma koridorları ve enerji hatları, dış politikanın ekonomik araçları arasında yer alır. Bir ülkenin dış siyaset başarısı, dış ticaret performansını artırarak ulusal kalkınmaya katkı sağlar. Benzer şekilde, ekonomik gücü artan bir devletin uluslararası arenada daha etkin bir dış politika izleyebilmesi mümkündür. Bu karşılıklı etkileşim, dış siyasetin ülkeler açısından hayati bir öneme sahip olduğunu göstermektedir (Bildir, 2024:124).

Dış siyaset günümüz dünyasında yalnızca diplomatik ilişkilerin yürütülmesi değil, aynı zamanda ekonomik kalkınmanın, güvenliğin, kültürel tanınırlığın ve uluslararası itibarı korumanın da temel aracıdır. Etkin bir dış siyaset, bir ülkenin küresel sistemdeki konumunu güçlendirir, krizleri fırsata dönüştürmesini sağlar ve uzun vadeli sürdürülebilir

kalkınma hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunur. Bu nedenle ülkeler, dış siyaset stratejilerini hem iç politikalarıyla uyumlu hem de uluslararası güç dengelerine duyarlı şekilde geliştirmek zorundadır (Acar, 2014:420).

Tüm bu anlatılanlar doğrultusunda, dış siyaset ile dış ticaret arasındaki etkileşimin özellikle şu yönlerden önem taşıdığını söyleyebiliriz (Ünal, 2019:32 ve Çakırca, 2021).

Ulusal Güvenliği Sağlamak: Dış politika, devletlerin sınır güvenliğini sağlamak, terörle mücadele etmek ve bölgesel istikrarı temin etmek amacıyla geliştirdikleri stratejik bir araçtır. Özellikle jeopolitik gerilimlerin yoğun yaşandığı coğrafyalarda, dış siyaset sadece askeri tedbirlerin değil, aynı zamanda diplomatik önleyiciliğin de temel dayanağını oluşturur. Türkiye gibi çatışma bölgeleriyle çevrili bir devlet için dış siyaset, güvenlik politikalarının önceliğidir.

Ekonomik Çıkarların Korumak ve Geliştirmek: Dış politikanın bir diğer temel işlevi, ekonomik çıkarların korunması ve genişletilmesidir. Uluslararası ticaretin geliştirilmesi, enerji kaynaklarına erişimin güvence altına alınması, yabancı yatırımcıların teşvik edilmesi ve ekonomik yaptırımlar gibi araçlar, doğrudan dış siyaset yoluyla şekillenir. Özellikle serbest ticaret anlaşmaları ve ikili ekonomik iş birlikleri, dış politikanın ekonomik boyutunu oluşturan önemli araçlardır.

Uluslararası Meşruiyet ve İtibar Kazanmak: Bir devletin uluslararası toplum tarafından nasıl algılandığı, onun dış siyasetteki davranış biçimiyle yakından ilişkilidir. İnsan hakları normlarına bağlılık, çok taraflı diplomatik süreçlere katılım ve uluslararası hukuka uygunluk gibi unsurlar, uluslararası meşruiyeti destekleyen temel göstergelerdir. Meşru ve itibarlı devletler, dış ticaret ve yatırım gibi ekonomik avantajlara da daha kolay erişim sağlarlar.

Küresel Krizlerin Yönetmek: Günümüzde devletlerin karşı karşıya kaldığı sorunların çoğu, küresel nitelik taşımaktadır. Pandemiler, göç dalgaları, enerji krizleri ve iklim değişikliği gibi sorunlar sınır aşan boyutlara sahip olduğu için çok taraflı iş birliği zorunlu hale gelmiştir. Bunun için dış siyaset, krizlerin diplomatik yollarla çözümüne katkı sunan bir mekanizma işlevi görmektedir.

Bölgesel ve Küresel Güç Dengeleri Elde Etmek: Dış siyaset, ülkelerin kendilerini etkin bir şekilde savunma amaçlarıyla birlikte bölgesel ve küresel düzeyde

etki yaratma kapasitesini de içerir. Güçlü bir dış politika aracılığıyla devletler, uluslararası alanda karar alıcı haline gelebilir, diplomatik bloklar oluşturabilir ve bölgesel istikrara yön verebilir. Türkiye'nin Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya'daki dış politika yönelimleri, bu stratejik hedefin bir sonucudur.

1.3. EKONOMİ – SİYASET İLİŞKİLERİ

Ekonomi ve siyaset arasındaki ilişki, hem ulusal hem de uluslararası düzeyde büyük öneme sahiptir. Ekonomi, üretim, tüketim, yatırım ve gelir dağılımı gibi süreçleri düzenlerken siyaset, bu süreçleri yönlendirecek kurumsal çerçeveyi, yasal düzenlemeleri ve stratejik öncelikleri belirler.

Ekonomik durum, siyasal istikrarı etkileyen en önemli faktörlerden biridir. Yüksek enflasyon, işsizlik ya da gelir dağılımındaki adaletsizlikler, halkın siyasi tercihlerini değiştirebilir, hükümetlerin meşruiyetini zayıflatabilir ve toplumsal huzursuzluklara yol açabilir. Buna karşı ekonomik büyüme, gelir artışı ve refahın yaygınlaşması, siyasi iktidarların desteğini güçlendirebilir. Uluslararası düzeyde ise ekonomi ve siyaset arasındaki ilişki küreselleşme, ticaret anlaşmaları, enerji politikaları ve dış yardımlar gibi alanlarda kendini gösterir. Devletler, dış politikalarını belirlerken ekonomik çıkarlarını göz önünde bulundurur; enerji güvenliği, ihracat pazarlarının korunması veya yeni yatırım fırsatlarının yaratılması gibi hedefler, diplomatik ilişkilerin yönünü oluşturur. Ekonomi ve siyaset, birbirini karşılıklı olarak besleyen, sınırları kesin çizgilerle ayrılamayan iki alandır. Siyasal istikrar olmadan sağlıklı bir ekonomik gelişim sürdürülemez, aynı şekilde güçlü bir ekonomik temel olmadan da siyasi kararların toplumda karşılık bulması ve uzun vadeli politikaların uygulanması zorlaşır (Takım, 2019:33 ve Sezgin, 2005:134).

1.4. TÜRKİYENİN KOMŞU ÜLKELERLE SİYASİ İLİŞKİLERİ

1.4.1. Gürcistan

Gürcistan, Karadeniz'in doğu kıyısında ve eski Sovyetler Birliği'ne bağlı cumhuriyetlerden biri olarak bağımsızlığını 1991 yılında kazanmış bir ülkedir. Stratejik bir geçiş bölgesinde yer alan Gürcistan hem Avrupa hem de Asya kıtaları arasında bir

köprü işlevi görmektedir. Ülkenin kuzeyinde Rusya, güneydoğusunda Azerbaycan, güneyinde Ermenistan ve güneybatısında Türkiye ile kara sınırları bulunmaktadır. Gürcistan'ın batısında ise, Karadeniz'e açılan kıyıları bulunmaktadır. Gürcistan'ın başkenti Tiflis'tir. Ülkenin öne çıkan diğer büyük şehirleri arasında Batumi, Kutaisi ve Zugdidi yer almaktadır. Yaklaşık 69.700 km² yüzölçümüne sahip olan Gürcistan'ın arazi yapısının yaklaşık %80'i dağlık alanlardan oluşmaktadır (Bekirova, 2023:28).

Ülkenin toplam kara sınır uzunluğu yaklaşık 2.000 km'dir. Batı sınırını oluşturan Karadeniz kıyı şeridi ise yaklaşık 310 km uzunluğundadır. Güneyde Transkafkas Dağları, kuzeyde ise Büyük Kafkas Dağları ile çevrili olan Gürcistan, jeolojik açıdan tektonik bir yapıya sahiptir. Karadeniz kıyılarından başlayarak doğuda yer alan Alazani Vadisi'ne kadar uzanan bölge, tarımsal faaliyetlere elverişli geniş ova ve plato alanlarını içermektedir (İnan, 2010).

Kaynak: <https://ulkelercoğrafyasi.wordpress.com/2017/07/23/gurcistan/> (Erişim Tarihi:06.06.2025)

Şekil 1.1. Gürcistan Haritası

Gürcistan'ın batı bölgelerinde ılık ve nemli özellikler taşıyan Akdeniz iklimine benzeyen yarı tropikal iklim koşulları yaşanırken doğu kesiminde ise alp dağlarının iklim özelliklerini taşıyan karasal iklim yapısı etkilidir. Ülkedeki bu belirgin iklim farklılıklarının yaşanmasında doğu ve batı bölgelerini birbirinden ayıran Likhi sıra dağları belirleyici bir faktördür (Çavuş, 2020:113). Gürcistan'ın iklimsel çeşitliliği ve coğrafi

konumunun sağladığı ekolojik avantajlar sayesinde zengin bir bitki örtüsü bulunmaktadır. Bu durum turistlerin yoğun ilgisini çekmektedir. Ülkenin orman varlığı toplam yüz ölçümünün yaklaşık %35'ini oluşturmaktadır. Bu alanlar meşe, çam, kayın ceviz ve fındık gibi ağaç türlerinden oluşmaktadır. Gürcistan, coğrafi yapısı itibarıyla Rioni, Inguri, Kura ve Mktvari gibi büyük nehirlerin de aralarında bulunduğu birçok akarsuya sahiptir. Ülkedeki akarsular debi sebebiyle taşımacılık yapmaya uygun değildir. Buna karşın hidroelektrik enerji üretimi açısından yüksek bir potansiyele sahiptir. Gürcistan'ın enerji üretiminin yaklaşık %75'i hidroelektrik kaynaklara dayanmaktadır. Bu durum ülkenin hem yenilenebilir enerji alanındaki kapasitesini hem de enerji açısından bağımsızlığını güçlendiren önemli bir faktördür. Özellikle Inguri Nehri üzerinde yer alan Inguri barajı, Kafkasya'nın en büyük hidroelektrik santrallerinden biridir ve Gürcistan'ın elektrik üretiminin büyük bir kısmını karşılamaktadır (Gürcistan Ülke Profili, 2024).

Gürcistan'ın en çok ihracat yaptığı ülkeler; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Türkiye, Çin, Bulgaristan ve ABD gibi ülkelerdir. Gürcistan'ın en çok ithalat yaptığı ülkeler; Türkiye, ABD, Rusya, Çin, Almanya, Azerbaycan'dır. Gürcistan'ın dış ticaret yapısını analiz ederken dikkate alınması gereken başlıca unsurlardan biri, kayıt dışı işlemlerin ticaret hacmi üzerindeki belirgin etkisidir. Özellikle gümrük işlemlerinde yolsuzluk ve rüşvetin yaygınlığı, yerli ve yabancı firmaların gümrük vergilerinden kaçınmak amacıyla ithalat işlemlerini kayıt dışı yollarla gerçekleştirmelerine zemin hazırlamaktadır. Bu durum, ülkedeki kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin önemli bir parçası hâline gelmiş ve piyasa koşullarında ayakta kalmanın önemli bir stratejisi olarak görülmeye başlanmıştır. Dolayısıyla, açıklanan resmi ithalat rakamlarının, gerçek ithalat hacmini tam anlamıyla yansıtmadığı, kayıt dışı ithalatın bu rakamların çok üzerinde olduğu tahmin edilmektedir. Öte yandan Gürcistan, sınırlı sayıda ihraç kalemine sahip olduğu için ihracat performansı, ithalatın gerisinde kalmakta ve dış ticaret açığı ciddi bir sorun olarak devam etmektedir. Bu yapısal dengesizlik, ülkenin ekonomik sürdürülebilirliği açısından önemli bir zorluk oluşturmaktadır (Avcı, 2021)

Gürcistan'a stratejik konumu sebebiyle doğrudan yabancı yatırımları çeken bir ülkedir. Yatırım yapan başlıca ülkeler arasında Rusya, Türkiye, Batı Avrupa Ülkeleri ve ABD yer almaktadır. Son dönemde ise Gürcistan'a en fazla dış yatırım yapan ülkeler arasında ABD ön plana çıkmıştır. ABD'nin Gürcistan'a yönelik yardımları, sadece ekonomik boyutla sınırlı kalmamış aynı zamanda siyasi, sosyal ve kurumsal alanlara da

yayılmıştır. Bu kapsamda, ABD tarafından Gürcistan’da yürütülen kalkınma programları aşağıdaki başlıklar etrafında şekillenmiştir (Özbay,2014):

- Eğitim ve ortaklık programları
- Bölgesel istikrarın ve güvenliğin sağlanması
- Ekonomik büyüme ve yapısal dönüşüm
- Sosyal ve insani yardım projeleri
- Ticaretin teşviki ve doğrudan yatırımların artırılması
- Enerji altyapısının geliştirilmesi
- Demokratik kurumların güçlendirilmesi

bu stratejik destekler, Gürcistan’ın dışa açılma sürecine ve batı ile bütünleşme politikasına hız kazandırmıştır.

1.4.2. Türkiye-Gürcistan Siyasi İlişkileri

Gürcistan, tarihi geçmişte Osmanlı İmparatorluğu’nun ve Sovyetler Birliği’nin bir parçası iken 9 Nisan 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye 16 Aralık 1991’de Gürcistan’ın bağımsızlığını tanımıştır. Türkiye, Gürcistan’ın ulus devlet kimliği oluşturmaya ve toprak bütünlüğünü sağlamaya için her zaman destek olmuş, 21 Mayıs 1992’de dönemin Dışişleri Bakanı’nı ülkeyi ziyaret etmiş ve iki ülke arasında diplomatik ilişki kurulmasını içeren bir protokol imzalanmıştır. 30 Temmuz 1992’de dönemin Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel’in Gürcistan’a yaptığı ziyarete gıda ve ilaç yardımıyla gitmesi iki ülke arasındaki ilişkilerin başlamasına büyük ölçüde katkı sağlamıştır. Bu ziyaret esnasında ‘*Dostluk İşbirliği ve İyi Komşuluk*’ anlaşması imzalanmıştır. Zamanla bu ilişki askeri ve ekonomik işbirliğini içerecek şekilde genişlemiştir (Keleş, 2014:1).

1993’te diplomatik ilişkiler hızlanmış Ankara ve Tiflis’te büyükelçilikler açılmıştır. 1995’te Türkiye Başbakanı Tansu Çiller Gürcistan’a gitmiştir ve 1996’da Gürcistan devlet başkanı Şevardnadze Türkiye’yi ziyaret ederek iki ülke arasında ulaşımın kolaylıkla sağlanabilmesi için bir demiryolu inşa etme fikri sunmuştur. Bu dönemde ilişkilerin yoğunlaşmasının bir sebebi de Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC) boru hattından her iki ülkenin de kazanımlar sağlayabilecek olmasıdır. Bu kapsamda 1997 yılında Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel Gürcistan’ı ziyaret etmiştir. Boru hattı başta olmak üzere birçok iş birliği konuları gündeme alınmıştır (Uçarol, 2000).

1998 yılında Türkiye Başbakanı Gürcistan'a gitmiş enerji anlaşması da dahil olmak üzere yedi iş birliği anlaşması imzalanmıştır. Yine 1998 yılında bölgesel stratejik ortaklık oluşturmak için Azerbaycan'ın da dahil edildiği bir iş birliği sağlanmıştır. Aynı dönemde Gürcistan ve Türkiye arasında '*Uzman Eğitim Protokolü*' ile küçük ve orta ölçekli sanayi'nin geliştirilmesi için '*Teknik İş birliği Protokolü*' imzalanmıştır. 1999 yılında ise her iki ülke savunma bakanlıkları düzeyinde '*Askeri Yardım ve İş birliği Antlaşması*' imzalanmıştır. Beş yıl geçerli olan bu anlaşma ile Türkiye, Gürcistan'ın askeri düzeyde gelişimine katkı sağlamıştır. Yine aynı anlaşma kapsamında Gürcü ordusuna 5,5 milyon dolarlık kaynak temin etmiştir. Türkiye 9 Haziran 1999'da İstanbul'da Abhazya ve Tiflis'teki otoriteler arasında arabuluculuk yapmak amacıyla bir toplantıya ev sahipliği yapmıştır. Bu durum Türkiye'nin komşularıyla ilgili meselelere barışçı bir yoldan yaklaştığını göstermektedir. 2000 yılında Gürcistan Marneuli askeri havaalanını Türk Hava Kuvvetleri uçaklarının kullanmasına izin vermiştir (Demirağ, 2015: 560).

2003 yılında Gürcistan'da Gül Devrimi yaşanmıştır ve bu devrim sonucunda yönetim değişikliği gerçekleşmiştir. Şevardnadze hükümeti yerine Saakaşvili başkanlığa seçilmiştir. 22 Mayıs 2004 tarihinde Türkiye'yi ziyaret eden Saakaşvili Türkiye ile bugüne kadar olan siyasi, ekonomik, askeri ve kültürel ilişkilerin bundan sonra da sürdürüleceğini ifade etmiştir. Gürcistan, 2005 yılında Türkiye ile arasındaki vizeyi kaldırmıştır. 2008 yılında Rusya ile Gürcistan arasında yaşanan savaş sonrasında Türkiye komşu siyasetini sürdürmüş çatışma sebebiyle elektriği kesilen Gürcistan'a elektrik vermiş ve Türk Kızılayı bölgeye insani yardım götürmüştür. Ateşkesin sağlanabilmesi için dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan, Moskova ve Tiflis'te temaslarda bulunarak görüşmeler gerçekleştirmiştir. 2008'de Gürcistan ile Rusya arasındaki sınırların kapanması Gürcistan'ın ticari ilişkilerde yönünü Türkiye'ye çevirmesini sağlamış, Sarp sınır kapısı modernize edilmiş, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerinin katlanarak devam edeceği sinyalleri verilmiştir (Ural ve Tokgöz, 2011:128).

Gürcistan'da, Ekim 2013'de cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucu Giorgi Margvelaşvili göreve gelmiştir. 2014'te seçilen Cumhurbaşkanı Margvelaşvili ilk yurt dışı ziyaretini Türkiye'ye gerçekleştirmiştir. Ziyaret sonrası ortak bir basın toplantısı düzenlenmiştir. 22 Aralık 2015 tarihinde dönemin Türkiye Dışişleri Bakanı Gürcistan'a resmi bir ziyarette bulunmuş, gerçekleşen toplantıda Türkiye-Gürcistan iş birliğinin geliştirilmesi üzerine fikir alışverişi gerçekleştirilmiş, ileriye dönük iş birliği imkanları

değerlendirilmiş ve bölgesel istikrar ve güvenliğin her iki taraf içinde birincil konu olduğu belirtilmiştir. Yine 2015 yılında kabul edilen bir kararname ile iki ülke arasında karşılıklı turistik ziyaretleri artırmak için vatandaşlara pasaportsuz olarak sadece kimlik belgesi ile seyahat etme imkanı sağlanmıştır. Böylece, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nden sonra sadece kimlik belgesi ile seyahat edilebilen ikinci ülke Gürcistan olmuştur (mfa.gov.tr).

Kasım 2018'de Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Türkiye -Gürcistan İş Konseyi tarafından Batum ve Tiflis'te sektör heyet ziyareti düzenlenmiştir. Bu ziyaret çerçevesinde Türkiyeli temsilciler Gürcistan Ekonomi ve Sürdürülebilir Kalkınma Bakanlığı, Tarım Bakanlığı, Yatırım Ajansı, Ticaret ve Sanayi Odası, Batum ve Tiflis belediyeleri gibi yerel kurum ve kuruluşlarla görüşerek iki ülke ilişkilerini güçlendirmişlerdir (<https://www.deik.org.tr/etkinlikler>). 28 Kasım 2018'te Gürcistan seçimlerinde Zurabişvili seçilmiştir. Zurabişvili 2024 seçimlerine kadar Gürcistan'ın cumhurbaşkanlığını sürdürmüş ve seçimler sonucunda yerine Miheil Kavelaşvili'ye bırakmıştır. Gürcistan'ın bağımsızlığından beri Türkiye yönetim ve kurumlarıyla her yıl düzenli olarak Gürcistan'a ziyaretlerde bulunmuştur. Aynı şekilde Gürcistan da siyasi ilişkiler kapsamında Türkiye ile sık sık görüşmeler gerçekleştirmektedir. Karşılıklı olarak bu ilişkiler her geçen gün güçlenmeye devam etmektedir.

1.4.3. Yunanistan

Yunanistan, M.Ö. 2. yüzyılda Roma İmparatorluğu'nun hâkimiyetine girmiş ve sonrasında Bizans İmparatorluğu'nun bir parçası olarak yüzyıllar boyunca Yunan dili ve kültürünü yaşatmıştır. 15. yüzyıl ortalarında Osmanlı egemenliğine giren Yunan toprakları, yaklaşık 368 yıl süren Osmanlı yönetiminin ardından 19. yüzyılın başında bağımsızlığını kazanmıştır. Modern anlamda bağımsızlığını 1829 yılında Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak kazanan Yunanistan, tarihi ve kültürel mirasıyla olduğu kadar stratejik konumuyla da dikkat çekmektedir (Ostrogorsky, 2020:55).

Yunanistan, Balkan Yarımadası'nın güneyinde, Akdeniz'in doğu kıyısında yer alır. Kuzeyde Arnavutluk, Kuzey Makedonya ve Bulgaristan ile kara sınırları bulunan ülkenin doğusunda Türkiye ile deniz ve kara sınırları bulunmaktadır. Batısında İyon Denizi, güneyinde ise Akdeniz ve Girit Denizi yer alırken, doğusu Ege Denizi ile

çevrilidir. Sahip olduğu çok sayıda ada, adacık ve kayalık sayesinde Yunanistan, Avrupa'nın en uzun kıyı şeridinde sahip ülkelerinden biridir.

Kaynak: <https://depositphotos.com/tr/vector/highly-detailed-vector-map-greece-main-cities-regions-roads-386576460.html> (Erişim Tarihi: 06.07.2025)

Şekil 1.2. Yunanistan Haritası

Yunanistan toplamda 9 geleneksel coğrafi bölgeden oluşur. Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında önemli bir kavşakta bulunan Yunanistan, hem doğu ile batı arasında bir geçiş noktası hem de Akdeniz havzasındaki deniz yolları üzerinde bir merkez olarak değerlendirilmektedir. Yunanistan'ın bu stratejik konumu, tarih boyunca olduğu gibi günümüzde de hem ticaret ve enerji geçiş yolları hem de dış politika açısından önemli rol oynamasını sağlamaktadır. Ülkenin başkenti Atina, aynı zamanda ülkenin en büyük metropolüdür. Bunun dışında başlıca şehirleri Selanik ve Patra'dır (Kesgin, 2015:67).

1.4.4. Türkiye-Yunanistan Siyasi İlişkileri

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, yalnızca iki komşu ülkenin değil, aynı zamanda tarih boyunca farklı siyasal sistemler ve medeniyetler arasında şekillenen derin tarihsel ve siyasal bir etkileşimi yansıtmaktadır. Bu ilişkilerin kökeni, Osmanlı İmparatorluğu'nun 15. yüzyılda Bizans topraklarını fethederek bugünkü Yunan topraklarını egemenliği altına almasına kadar uzanır. Yaklaşık dört yüzyıl boyunca Osmanlı yönetimi altında kalan Yunanistan, 19. yüzyıl başlarında başlayan bağımsızlık

hareketleri sonucunda 1830 yılında siyasi anlamda Osmanlı'dan ayrılmıştır. Bu ayrılık, iki halkın ilişkilerinde yeni bir dönemin başlangıcını oluşturmuştur (Çelikkol, 2015:35).

20. yüzyılın başlarında Balkan Savaşları, I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı iki ülke arasında ilişkilerin en yoğun çatışma döneminin yaşandığı yıllardır. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası tanınırlığını sağlamakla birlikte Türkiye ve Yunanistan arasındaki nüfus mübadelesiyle iki ülke arasındaki demografik ve kültürel dengeleri kalıcı biçimde etkilemiştir. Cumhuriyet döneminde Türkiye -Yunanistan ilişkileri, zaman zaman yakınlaşmalarla zaman zaman da ciddi krizlerle şekillenmiştir. 1930 yılında imzalanan “*Türk -Yunan Dostluk Antlaşması*” iki ülkenin barışçıl ilişkiler geliştirme yönünde attığı önemli adımlardan biri olarak dikkat çekmiştir. Antlaşmayla birlikte nüfus mübadelesi, sınırların tanınması ve azınlık hakları gibi meseleler iki ülke ilişkilerinin temelini oluşturmuştur. Antlaşma, kısa süreli bir yumuşama sağlamış ancak bu olumlu atmosfer özellikle Kıbrıs meselesinin 1950'li yıllardan itibaren uluslararası gündeme taşınmasıyla bozulmuştur. 50'lerden sonra Kıbrıs sorunu, Türkiye -Yunanistan ilişkilerinde temel bir çatışma konusu haline gelmiştir. 1954'de Yunanistan'ın Kıbrıs sorununu Birleşmiş Milletler (BM) gündemine taşıması, Türkiye tarafından uluslararası hukuka ve Lozan dengesine aykırı bir girişim olarak değerlendirilmiş ve iki ülke arasında diplomatik tansiyonu yükseltmiştir. Bu gerginlik ortamında, 6-7 Eylül 1955 tarihlerinde İstanbul'da yaşanan ve “*İstanbul Pogromu*” olarak da adlandırılan 6-7 Eylül Olayları, Türkiye'deki Rum azınlık üzerinde yıkıcı etkiler yaratmıştır. Atatürk'ün Selanik'teki evine bombalı saldırı düzenlendiği yönündeki söylentiler üzerine başlayan bu olaylar, İstanbul'daki Rum topluluğuna yönelik ciddi bir şiddet dalgasına dönüşmüş, birçok ev, iş yeri ve ibadethane tahrip edilmiştir. Bu gelişme, sadece Türkiye içindeki azınlık hakları açısından değil, aynı zamanda Türkiye-Yunanistan ilişkilerinde de ciddi bir kırılma yaratmıştır (Kar ve Gündüz, 2020:461).

1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kurulması, iki toplumun eşit siyasi statüye sahip olduğu bir ortaklık devleti modeli ile başlamıştır. Ancak kısa sürede ortaya çıkan yapısal sorunlar ve Kıbrıslı Rumların anayasal düzeni tek taraflı olarak değiştirme girişimleri, 1963 yılında patlak veren ve “*Kanlı Noel*” olarak anılan olaylara neden olmuştur. Bu gelişmeler sonucunda Kıbrıs Türkleri saldırılara maruz kalmış, Türkiye garantörlük hakkına dayanarak diplomatik ve askeri uyarılarda bulunmuştur. 1964 yılında

Türkiye'nin olası bir müdahalesine karşı ABD Başkanı Johnson tarafından gönderilen ve tarihe "*Johnson Mektubu*" olarak geçen belge ise Ankara'da derin bir güvensizlik oluşturmuştur (Alptekin ve Özer, 2020).

Bu süreçte barış sağlanamamış, gerilimli dönemler aralıklarla devam etmiştir. 1974 yılı ise, Türkiye -Yunanistan ilişkilerinde tarihsel bir dönüm noktası olmuştur. 15 Temmuz 1974'te Yunanistan destekli Kıbrıslı Rum darbeciler tarafından Kıbrıs Cumhurbaşkanı Makarios'un devrilmesi üzerine, Türkiye, 1960 yılında imzalanan Garanti Antlaşması'nın 4. maddesine dayanarak adaya müdahale etmiştir. 20 Temmuz 1974 tarihinde başlayan bu askeri harekât, Türkiye tarafından "*Barış Harekâtı*" olarak adlandırılmış ve kısa sürede adanın kuzeyinde fiili bir Türk yönetimi kurulmuştur. Bu müdahale sonucunda Kıbrıs fiilen ikiye bölünmüş ve 1983 yılında Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin (KKTC) ilan edilmesiyle birlikte Türkiye, KKTC'yi tanıyan tek ülke olmuştur. Yunanistan ve Kıbrıs Rum Kesimi ise Türkiye'yi "işgalci" olarak nitelendirmiş, bu durum iki ülke arasındaki siyasi ve diplomatik ilişkilerde kalıcı bir kırılmaya neden olmuştur. Kıbrıs meselesi, sonraki yıllarda da Türkiye -Yunanistan ilişkilerinde temel bir çatışma konusu olmaya devam etmiştir (Yılmaz, 2017:88).

1974 Kıbrıs Barış Harekâtı'nın ardından Türkiye -Yunanistan ilişkileri uzun süre derin bir kriz ortamında seyretmiş, taraflar arasında diplomatik bağlar neredeyse kopma noktasına gelmiştir. Bu dönemde karşılıklı güvenin zedelenmesiyle birlikte, iki ülke arasındaki mevcut sorunlar daha da karmaşık bir hâl almıştır. 1980'li yıllarda ise gerginlik, Kıbrıs odaklı olmaktan çıkarak Ege Denizi üzerindeki egemenlik ve denetim alanları tartışmasına evrilmiştir. Özellikle kıta sahanlığı sınırlarının belirlenmesi, Uçuş Bilgi Bölgesi (FIR) hattı, 12 mil karasuları meselesi ve hava sahası uygulamaları iki ülke arasında uluslararası hukukun farklı yorumlarına dayanan derin görüş ayrılıklarına neden olmuştur. Türkiye, Ege'deki karasularının 12 mile çıkarılmasının savaş nedeni sayılacağını açıkça beyan ederken, Yunanistan ise deniz hukuku normlarına uygun bir genişleme hakkı bulunduğunu savunmuştur. Söz konusu sorunlar, diplomatik yollarla çözülememiş ve taraflar genellikle kriz yönetimi üzerinden ilişkileri sürdürmüştür. Bu kapsamda en dikkat çekici olaylardan biri, 1996 yılında yaşanan Kardak Krizi olmuştur. Ege Denizi'nde yer alan Kardak kayalıklarının aidiyeti konusundaki anlaşmazlık, medya organları ve milliyetçi söylemler aracılığıyla hızla büyüyerek ulusal bir güvenlik sorunu haline gelmiştir. Krizin sıcak bir çatışmaya dönüşmesi, diplomatik ve uluslararası

kanalların devreye girmesiyle engellenmiştir. Özellikle ABD ve NATO nezdinde yürütülen yoğun arabuluculuk girişimleri sayesinde taraflar çatışmadan vazgeçmiş ve geri adım atmıştır. Kardak Krizi, Ege'deki statü sorunlarının sadece ikili düzeyde değil, uluslararası sistemin müdahalesini gerektirecek kadar karmaşık ve hassas olduğunu ortaya koymuştur (Şihmantepe, 2013:139).

Türkiye -Yunanistan ilişkilerinde yaşanan sertlik ve gerilime rağmen, 1999 yılında yaşanan ve her iki ülkede de yıkıcı sonuçlar doğuran 17 Ağustos İzmit ve 7 Eylül Atina depremleri, iki halk arasında güçlü bir empati ve dayanışma duygusunun oluşmasını sağlamıştır. Depremlerin hemen ardından Türk ve Yunan arama-kurtarma ekiplerinin karşılıklı olarak afet bölgelerine yardım göndermesi, medya tarafından “*deprem diplomasisi*” olarak adlandırılmıştır (Durmaz, 2023).

Bu dayanışma ortamı, uzun süredir gergin durumda bulunan siyasi ilişkilerin yeniden tesisine yönelik bir fırsat sunmuştur. Dönemin Dışişleri Bakanları İsmail Cem ve Yorgo Papandreu'nun öncülüğünde başlatılan karşılıklı güven artırıcı diyalog süreci, ilişkilerde gözle görülür bir yumuşama yaratmıştır. İki ülke, önce teknik düzeyde iş birliği alanlarını belirlemiştir ve kültürel ilişkiler, ticaret, turizm, çevre, organize suçla mücadele ve eğitim gibi konular üzerinden somut protokoller imzalanmıştır. Bu olumlu atmosferin en önemli yansıması ise 1999 Helsinki Zirvesi'nde yaşanmıştır. AB tarafından düzenlenen zirvede, Yunanistan ilk kez Türkiye'nin AB adaylık statüsünü destekleyerek, yıllar süren vetocu tutumunu terk etmiştir. Bu tutum değişikliği, hem AB ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önünü açmış hem de Yunanistan'ın Türkiye'ye yönelik dış politikasında karşılıklı çıkar temelli bir dönüşümün işareti olmuştur. Bu süreçte karşılıklı ziyaretler, akademik ve kültürel değişim programları, sivil toplum kuruluşları arasında kurulan ağlar ve ekonomik ilişkiler artmıştır. Ancak bu dönem ilişkilerde yaşanan yumuşamaya rağmen Kıbrıs sorunu, Ege'deki egemenlik ihtilafları ve azınlık hakları gibi yapısal meseleler çözümsüz kalmaya devam etmiş ve ilişkilerdeki hassas denge her zaman korunması gereken bir unsur olarak varlığını sürdürmüştür (Fırat, 2004:52).

2010'lu yıllardan itibaren Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler, Doğu Akdeniz enerji denklemi üzerinden yeniden şekillenmeye başlamıştır. Özellikle 2009 yılından itibaren bölgede keşfedilen doğal gaz rezervleri Doğu Akdeniz'in bir enerji merkezi olarak jeopolitik önemini artırmış, bölge ülkeleri arasında yeni ittifakların

kurulmasına ve dışlayıcı politikaların devreye sokulmasına zemin hazırlamıştır. Bu çerçevede, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) başta olmak üzere Yunanistan, İsrail, Mısır ve İtalya gibi ülkeler arasında enerji iş birliğine dayalı çeşitli ittifak ağları kurulmuştur. Bu ülkeler Münhasır Ekonomik Bölgeler (MEB) ilan ederek, doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerine başlamıştır. GKRY'nin, Kıbrıs Türklerinin haklarını göz ardı ederek tek taraflı ilan ettiği MEB alanları ve enerji arama faaliyetleri, Türkiye tarafından uluslararası hukuka aykırı bir durum olarak değerlendirilmiş ve bu faaliyetlere fiilen karşılık verilmiştir. Ankara'nın bu gelişmelere yanıtı "*Mavi Vatan doktrini*" çerçevesinde şekillenmiştir. Bu strateji, Türkiye'nin karasuları, kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge haklarını azami düzeyde savunma esasına dayanmakta ve Ege, Marmara ve Doğu Akdeniz'de deniz yetki alanlarının korunmasını bir ulusal güvenlik meselesi olarak ele almaktadır. Türkiye bu kapsamda, Doğu Akdeniz'de sismik araştırma ve sondaj faaliyetlerini artırmıştır. Oruç Reis, Barbaros Hayreddin Paşa ve Yavuz gibi araştırma gemileriyle NAVTEX ilan ederek sahada fiili varlık göstermiştir (Didar Kılıç, 2021:353).

Gerilimin zirve yaptığı dönem ise, 2019 yılında Türkiye ile Libya'daki Ulusal Mutabakat Hükûmeti (UMH) arasında imzalanan "*Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası*" ile yaşanmıştır. Türkiye bu anlaşma ile Doğu Akdeniz'deki kıta sahanlığını Libya ile paylaştığını ilan etmiştir. Bu adım hem Yunanistan hem de GKRY tarafından sert tepkiyle karşılanmıştır. Yunanistan, bu mutabakatı "yok hükmünde" ilan etmiş, Libya büyükelçisini sınır dışı etmiş ve AB nezdinde girişimlerde bulunmuştur. Söz konusu anlaşma, Türkiye'nin Doğu Akdeniz enerji paylaşım denkleminde dışlanmasına karşı geliştirdiği aktif jeopolitik bir hamle olarak yorumlanmıştır. Yunanistan ise buna karşılık olarak, Mısır ile 2020 yılında ayrı bir deniz yetki alanları anlaşması imzalamış ve bu adım, Türkiye tarafından Türkiye -Libya anlaşmasını geçersiz kılmaya yönelik bir girişim olarak nitelendirilmiştir (Mira, 2022:19).

2020'li yılların başından itibaren Türkiye ile Yunanistan arasındaki siyasi ilişkiler, yalnızca deniz yetki alanları ve enerji rekabetiyle sınırlı kalmamıştır. Göçmen politikaları, azınlık hakları, sınır ihlalleri ve bölgesel güvenlik stratejileri gibi birçok farklı mesele üzerinden derinleşen bir gerilim sürecine dönüşmüştür. Her iki taraf da kendi egemenlik haklarını savunma adına ulusal güvenlik temelli söylemler geliştirmiş, bu durum ikili

diplomatik zeminin zaman zaman tamamen askıya alınmasına neden olmuştur. Gerginliği daha da derinleştiren bir diğer unsur ise, silahlanma politikaları olmuştur. Yunanistan'ın Fransa ve ABD ile imzaladığı savunma işbirliği anlaşmaları ve Rafael savaş uçakları ile Belharra tipi fırkateynler satın alması, Türkiye tarafından denge bozucu bir gelişme olarak yorumlanmıştır. Buna karşılık Türkiye'nin savunma sanayii yatırımlarını artırması ve özellikle milli SİHA kapasitesini Doğu Akdeniz ve Ege'de kullanıma hazır hale getirmesi, iki ülke arasındaki güvenlik rekabetini daha da karmaşıkleştirmiştir. Ayrıca Türkiye'deki Batı Trakya kökenli Müslüman azınlıkların hakları ve Yunanistan'daki Türk azınlığın dini ve kültürel özgürlükleri gibi insan hakları temelli meseleler de gündeme gelmiştir. Türkiye, Yunanistan'ı Lozan Antlaşması'nda belirlenen azınlık haklarını ihlal etmekle suçlarken, Yunanistan ise Türkiye'nin Batı Trakya'daki iç işlerine müdahale ettiğini ileri sürmüştür. Tüm bu olumsuzluklara rağmen, 2023 yılı itibarıyla taraflar arasında diplomatik normalleşme yönünde bazı somut adımlar atılmıştır. Özellikle bölgesel istikrarın ve ekonomik iş birliğinin her iki ülkenin de çıkarına olduğu fikri, yeni bir uzlaşma zemini yaratmıştır. 2021 yılında kesintiye uğrayan görüşmeler, 2023 yılında yeniden başlatılmıştır. Bu görüşmeler, esasen taraflar arasındaki yapısal sorunlara kalıcı çözümler üretmekten uzak olsa da, taraflar arasında iletişim kanallarının açık tutulması ve gerilimin yönetilebilir seviyede tutulması açısından önemli bir araç olarak değerlendirilmiştir. Bu yumuşama sürecinin sembolik ve diplomatik açıdan en dikkat çekici gelişmelerinden biri, Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın Aralık 2023'te Atina'ya gerçekleştirdiği resmi ziyaretidir. Erdoğan'ın yaklaşık altı yıl aradan sonra gerçekleştirdiği bu ziyaret, yalnızca ikili ilişkiler açısından değil, aynı zamanda AB ve NATO çerçevesindeki bölgesel güvenlik dengeleri bağlamında da önemli yankı uyandırmıştır. Ziyaret sırasında iki taraf iyi komşuluk ilişkilerin yeniden inşası, ticaret hacminin artırılması, göçmen kriziyle ortak mücadele ve Ege'deki gerilimlerin düşürülmesi yönünde iş birliği mesajları vermiştir. Ayrıca iki ülke arasında ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla yeni iş forumlarının kurulması, turizm alanında vize kolaylıklarının sağlanması gibi somut başlıklar üzerinde durulmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Her ne kadar bu yumuşama döneminin uzun soluklu olup olmayacağı henüz kesinlik kazanmamış olsa da, Erdoğan'ın Atina ziyaretiyle verilen pozitif içerikli mesajlar, 2010 sonrası sertleşen diplomatik çizginin yumuşatılabileceğine dair bir umut

oluşturmuştur. Ancak Ege, Kıbrıs ve Doğu Akdeniz gibi çözümsüzlüğü yapısal hale gelmiş dosyalar, iki ülke arasındaki ilişkilerde her zaman potansiyel gerilim alanları olarak varlığını sürdürmeye devam etmektedir.

1.4.5. Bulgaristan

Bulgaristan, Güneydoğu Avrupa'da ve Balkan Yarımadası'nın doğusunda yer alan bir ülkedir. Kuzeyde Tuna Nehri boyunca Romanya ile bir sınıra sahiptir. Güneyde Yunanistan ve Türkiye ile kara sınırlarına sahip olan Bulgaristan, batıda Sırbistan ve Kuzey Makedonya Cumhuriyeti ile komşudur. Doğuda Karadeniz'e açılan kıyılarıyla bölgenin deniz ticareti ve enerji hatları açısından stratejik ülkelerinden biri olarak öne çıkmaktadır. Bu konum, ülkeyi yalnızca Balkanlar'ın değil, aynı zamanda Avrupa ile Asya arasındaki geçiş yollarının da önemli bir kavşağı hâline getirmiştir. Toplam yüzölçümü 110.993 km² olan Bulgaristan, bu alansal büyüklüğüyle Avrupa kıtasının en geniş yüzölçümüne sahip 16. ülkesi konumundadır. Bu coğrafi büyüklük, ülkenin farklı doğal bölgeler ve iklim kuşaklarına olanak tanımakta tarım, enerji üretimi ve doğal kaynak kullanımı gibi alanlarda çeşitliliği beraberinde getirmektedir (Atasoy, 2010:4) .

Başkent Sofya, aynı zamanda en büyük ve en gelişmiş kentidir. Sofya, yalnızca siyasi yönetim merkezi olmakla kalmayıp, aynı zamanda ülkenin ekonomik, kültürel ve akademik yaşamının da odak noktasıdır. Başkent dışında önemli metropoller Filibe , Burgaz ve Varna şehirleridir. Filibe, ülkenin güney kesiminde yer alırken, Karadeniz kıyısındaki Burgaz ve Varna liman kentleri olarak hem deniz taşımacılığında hem de turizm sektöründe büyük rol oynamaktadır. Bu kentler, Bulgaristan'ın bölgesel kalkınmasında önemli işlevler üstlenmekte ve ülkenin Avrupa Birliği ile olan ekonomik entegrasyonunda kilit merkezler olarak değerlendirilmektedir (Dimitrov, 2016:11).

Bulgaristan genelde alçak rakımlı olarak değerlendirilse de dağlık alanlar Bulgaristan'ın fiziki yapısında oldukça önemli bir yer tutar. Balkan ve Rodop dağları, ülkenin başlıca iki ana dağıdır. Balkan dağları, Alp dağlarına dahildir ve ülkenin tam ortasındadır. Rodop dağları ise Trakya'da Yıldız Dağlarına uzanır. Bu iki büyük dağ, Bulgaristan'ın şeklini belirleyen başlıca unsurlar arasında yer almaktadır (Dimitrov, 2016:14).

Kaynak: <https://yandex.com.tr/gorsel/search?text=bulgaristan%20harita> (Erişim tarihi: 14.07.2025)

Şekil 1.3. Bulgaristan Haritası

Ülkenin doğu kesimlerinde Karadeniz'e uzanan düzlük alanlar bulunmaktadır. Bu alanlar, kıyı boyunca uzanan verimli ovalar ve hafif engebeli arazilerden oluşmaktadır. Karadeniz kıyısında yer alan Varna ve Burgaz Körfezleri, hem doğal liman oluşumları hem de ekonomik faaliyetlerin odak noktaları olarak büyük önem taşımaktadır. Bu kıyı şeridi, ülkenin dışa açılan kapılarından biri olup deniz taşımacılığı, turizm ve balıkçılık açısından önemlidir. Bulgaristan'ın kuzey kesiminde Tuna Nehri boyunca uzanan platolar bulunmaktadır. Bu platolar, Balkan Dağları'ndan kuzeye, yani Tuna Nehri'ne doğru gittikçe alçalan bir yapıya sahiptir. Bu bölge tarımsal faaliyetler bakımından elverişli bir yapıya sahip olup, ülkenin önemli tarım alanlarını barındırmaktadır (Bulgaristan Ülke Raporu, 2024).

1.4.6. Türkiye-Bulgaristan Siyasi İlişkileri

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki siyasi ilişkiler, derin tarihsel köklere sahiptir. Osmanlı İmparatorluğu'nun 14. yüzyılda Balkanları fethetmesiyle birlikte Bulgar toprakları Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde Bulgar halkı dinî özerklik kazanmış ancak 19. yüzyılda yükselen milliyetçilik akımları Osmanlı'ya karşı bağımsızlık taleplerini beraberinde getirmiştir. 1876 Bulgar isyanı ve akabinde patlak

veren 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından Bulgaristan, Berlin Antlaşması ile Osmanlı’ya bağlı özerk bir prenslik statüsü kazanmış, 1908’de tam bağımsızlığını ilan etmiştir. Bu gelişme, iki ülke arasındaki siyasi ilişki biçimini değiştirmiştir (Önler, 2022:15).

Cumhuriyet’in ilanı sonrası Türkiye, 1925 yılında Bulgaristan ile bir “*Dostluk Antlaşması*” imzalayarak diplomatik ilişkilerini düzenlemiştir. Bu dönemde iki ülke arasında azınlıklar konusu önemli bir gündem maddesi olmuştur (Akın, 2012:49).

1930’lu yıllarda Balkan Paketi girişimleri çerçevesinde bölgesel güvenlik konularında diyalogu sürdürmüştür. İkinci Dünya Savaşı yıllarında Bulgaristan’ın Nazi Almanyası ile iş birliği yapması ve Türkiye’nin tarafsız konumu, ilişkilerin doğrudan çatışmalı bir zemine kaymasını engellemiştir. Ancak savaş sonrası dönemde Bulgaristan’ın Sovyet etkisi altına girmesi, Türkiye’nin ise Batı Bloku’na yönelerek 1952’de NATO’ya katılmasıyla iki ülke Soğuk Savaş’ın karşıt kutuplarında yer almıştır. Soğuk Savaş boyunca sınırlı düzeyde sürdürülen ilişkiler, özellikle 1980’li yıllarda Bulgaristan’daki Türk azınlığa yönelik asimilasyon politikaları nedeniyle ciddi şekilde bozulmuştur. Bulgaristan yönetiminin “*Yeniden doğuş süreci*” adı altında uygulamaya koyduğu isim değiştirme kampanyası, dinî özgürlüklerin kısıtlanması ve Türk kimliğinin bastırılması gibi uygulamalar Türkiye’nin sert tepkisine neden olmuştur. 1989 yılında yaklaşık 350.000 Bulgaristan Türkü’nün zorunlu olarak Türkiye’ye göç etmesi, iki ülke arasındaki ilişkilerde kırılma noktası olmuştur (Yılmaz, 2025:17).

1989 sonrasında Bulgaristan’da sosyalist rejimin çökmesiyle birlikte demokratikleşme süreci başlamış ve Türkiye ile ilişkiler yeniden tesis edilmiştir. Bu yeni dönemde 1991 yılında imzalanan “*İyi Komşuluk, Dostluk ve İşbirliği Antlaşması*” ilişkilerin yasal çerçevesini oluşturarak iki ülke arasında güven oluşturma sürecini başlatmıştır. Türkiye, Bulgaristan’ın demokratik reformlarını ve azınlık haklarının yeniden tanınmasını desteklemiş, bu kapsamda ikili ilişkiler normalleşme sürecine girmiştir (Önler, 2022).

2000’li yılların başında Bulgaristan’ın NATO ve AB üyelik süreçleri Türkiye tarafından desteklenmiş, bu çerçevede siyasal iş birliği bölgesel istikrar ve güvenlik konularında daha da derinleşmiştir. Aynı zamanda ticaret, enerji ve sınır güvenliği gibi alanlarda ikili mekanizmalar oluşturulmuştur. Türkiye, Bulgaristan’ın Avrupa

kurumlarıyla entegrasyonunu stratejik bir kazanım olarak görmüş ve komşuluk ilişkilerini güçlendirmeye özen göstermiştir.

Günümüzde Türkiye ve Bulgaristan arasındaki siyasi ilişkiler, göç yönetimi, sınır güvenliği, enerji geçiş projeleri ve Avrupa ile ilişkiler konularında çok boyutlu bir yapıya kavuşmuştur. 2016'daki Avrupa göç krizi sırasında iki ülke arasında yasa dışı göçle mücadele konusunda iş birliği geliştirilmiş ve sınır kapılarında işbirliği artırılmıştır. Ayrıca TANAP ve TürkAkım gibi enerji projeleri, Türkiye ile Bulgaristan arasındaki yakınlaşmanın göstergeleri arasında yer almaktadır. Tüm bu gelişmeler ışığında, Türkiye -Bulgaristan siyasi ilişkileri tarihsel dalgalanmaların ardından günümüzde yapıcı ve iş birliğine dayalı bir görünüm kazanmıştır.

1.4.7. Ermenistan

Ermenistan, Güney Kafkasya bölgesinde, Asya kıtasının batı kesiminde yer alan, denize kıyısı bulunmayan bir ülkedir. Ülke, Kafkasya'nın merkezi konumlarından birinde bulunmaktadır. Küçük Asya ile İran Platosu arasında bir geçiş sahası niteliğindeki bu coğrafya, tarih boyunca hem Avrasya steplerinden gelen göç yollarına hem de Asya ile Avrupa arasındaki ticaret ve etkileşim güzergâhlarına ev sahipliği yapmıştır. Bu konum, Ermenistan'ı yalnızca bir coğrafi alan değil, aynı zamanda stratejik ve kültürel bir kavşak noktası haline getirmiştir (Karabulut, 2010: 52).

Ülkenin toplam yüzölçümü yaklaşık 29.743 km² olup, bu alanın tamamı karasal topraklardan oluşmaktadır. Ermenistan, denize kıyısı olmayan bir ülke olduğu için dış ticaret ve ulaşım bakımından komşu ülkelerle olan kara sınırlarına büyük ölçüde bağımlıdır. Ermenistan, kuzeyde Gürcistan, doğuda Azerbaycan, güneyde İran ve batıda Türkiye ile sınır komşusudur. Bu komşuluk ilişkileri coğrafi olduğu kadar siyasal, ekonomik ve kültürel açılardan da önem arz etmektedir.

Ermenistan'ın Gürcistan, sınırı kuzeyde, yaklaşık 219 km'dir. Bu sınır, Ermenistan'ın kuzeye ve Karadeniz limanlarına açılan en önemli güzergâhtır. Tiflis üzerinden Batum limanına ulaşım, ülkenin dış ticaretinde hayati öneme sahiptir.

Azerbaycan sınırı, ülkenin doğusunda yaklaşık 566 km'dir. Bu sınır hem Azerbaycan Cumhuriyeti ile olan doğrudan kara sınırını hem de Nahçıvan Özerk

Cumhuriyeti ile olan batı sınırını içermektedir. Ancak 1990’lardan bu yana Ermenistan-Azerbaycan sınırı fiilen kapalı durumdadır ve bu durum iki ülke arasındaki uzun süredir devam eden siyasi ve askeri gerilimlerle doğrudan ilişkilidir.

Kaynak: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/2/2b/Ermenistan_haritas%C4%B1.PNG
(Erişim Tarihi: 13.07.2025)

Şekil 1.4. Ermenistan Haritası

İran sınırı, ülkenin güneyinde ve yaklaşık 44 km’dir. En kısa kara sınırıdır. Bu sınır ülkenin özellikle enerji ve ticaret alanındaki dışa açılımında stratejik öneme sahiptir. İran üzerinden Basra Körfezi’ne ulaşan kara ve demiryolu bağlantıları, Ermenistan’ın küresel pazarlara erişimi açısından büyük önem taşımaktadır.

Türkiye sınırı ise ülkenin batısında yaklaşık 328 km’dir. Türkiye ile Ermenistan arasında kara sınırı, 1993 yılından bu yana resmen kapalıdır. Bu sınır hattında yer alan Alican ve Akyaka sınır kapıları faal değildir. Bu durum, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin mevcut durumu ile doğrudan bağlantılıdır ve Ermenistan’ın batı yönlü kara ulaşımında büyük bir kısıtlıma sebep olmaktadır.

Ermenistan’ın coğrafi konumu bölgesel enerji projeleri, ulaşım ağları ve jeopolitik stratejiler açısından önemli bir konumdur. Ancak sınırlarının önemli bir bölümünün

kapalı olması, dış ticaret, ulaşım ve diplomasi açısından ülkenin hareket alanını daraltmaktadır. Bu kapsamda Gürcistan ve İran sınırları, Ermenistan'ın dış dünyayla bağlantısını sürdürebildiği başlıca çıkış noktalarıdır. Ermenistan'ın coğrafi konumu, hem fırsatlar hem de kısıtlamalar içeren özgün bir jeopolitik yapı sunmaktadır. Sınırlı yüzölçümüne rağmen çok sayıda sınır komşusuna sahip olması, ülkenin bölgesel gelişmelerde oynayabileceği potansiyel rolü artırmaktadır. Ancak mevcut sınır rejimi, özellikle Azerbaycan ve Türkiye ile olan kapalı sınırlar, bu potansiyelin hayata geçirilmesinde ciddi engeller oluşturmaktadır (Karabulut, 2010:55).

1.4.8. Türkiye-Ermenistan Siyasi İlişkileri

Ermenistan, Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla birlikte 1991 yılında bağımsızlığını ilan etmiştir. Türkiye, 16 Aralık 1991 tarihinde Ermenistan'ın bağımsızlığını tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Bu tanıma, iki ülke arasında gelecekte karşılıklı diplomatik ilişkilerin kurulabileceğine dair iyimser beklentilerin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Ancak Ermenistan'ın anayasasına ekli bağımsızlık bildirgesinde, Türkiye ile mevcut sınırları sorgulayan ifadeler yer verilmesi ve 1915 olaylarının “soykırım” olarak tanımlanması, ilişkilerde derin bir güvensizlik oluşturmuştur. Bu gerilime, aynı yıllarda Azerbaycan ile Ermenistan arasında patlak veren Dağlık Karabağ çatışması da eklenmiştir. Türkiye, Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal edilmesini sert bir şekilde eleştirmiş ve 1993 yılında Ermenistan ile olan kara sınırını kapatarak diplomatik ilişki kurmama yönünde bir politika benimsemiştir. Bu dönemde sivil toplumlar arasında bazı iletişim kanalları açık kalsa da, resmi ilişkiler neredeyse tamamen askıya alınmıştır. İki ülke arasındaki tarihsel bellek farklılığı özellikle 1915 olaylarına ilişkin karşıt söylemler, ilişkilerin normalleşmesini engelleyen başlıca unsurlardır (Lütem, 2015:242).

2000'li yılların sonlarına doğru, iki ülke arasında karşılıklı diyalog arayışları ve çalışmaları hareketlenmeye başlamıştır. 2008 yılında dönemin Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Türkiye Cumhurbaşkanı Abdullah Gül'ü Erivan'da oynanacak futbol maçına davet etmiştir. Gül'ün bu daveti kabul ederek Ermenistan'a gerçekleştirdiği ziyaret, iki ülke arasında üst düzeyde yapılan ilk resmi temas olarak dikkat çekmiştir. Bu diplomatik açılım, kamuoyunda “*futbol diplomasisi*” olarak adlandırılmış ve sonrasında taraflar arasında normalleşme sürecini hedefleyen

müzakereler başlamıştır (milliyet.com.tr). Bu sürecin somut sonucu olarak 10 Ekim 2009 tarihinde Z  r  h'te iki protokol imzalanmıştır. Söz konusu protokoller, diplomatik ilişkilerin kurulmasını ve sınırların karşılıklı olarak a ılmasını öngörmüştür. Ancak i  siyasal dinamikler ve özellikle Karabağ meselesine ilişkin tutumlar, protokollerin her iki ülkede de onaylanamamasına neden olmuştur. Süreç, birkaç yıl içinde tamamen askıya alınmıştır (Kaya, 2011:101).

2010'lu yıllar boyunca Türkiye-Ermenistan ilişkileri yeniden durağanlaşmıştır. 1915 olaylarına ilişkin uluslararası tanıma girişimleri ve karşılıklı siyasi açıklamalar, gerilimi zaman zaman artırmıştır. Bu dönemde Türkiye, Azerbaycan ile olan stratejik ilişkilerine öncelik verirken, Ermenistan da Türkiye'yi tarihsel meselelerle yüzleşmeye davet eden bir söylemi sürdürmüştür. Bu dönemde de diplomatik ilişkiler açısından herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir (Kaya, 2011:118).

2020 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı, Güney Kafkasya'daki diplomatik dengeleri derinden etkilemiştir. Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği açık destek, Erivan tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Ancak savaşın ardından bölgede ortaya çıkan yeni durum, taraflar arasında yeniden bir temas zemini oluşturmuştur. 2021 yılında Türkiye ve Ermenistan, normalleşme amacıyla karşılıklı olarak özel temsilciler atamışlardır. Bu kapsamda Türkiye adına Serdar Kılıç, Ermenistan adına ise Ruben Rubinyan görevlendirilmiştir. Temsilciler ilk kez 2022 yılı Ocak ayında Moskova'da yüz yüze görüşerek, ilişkileri adım adım iyileştirme yönünde mutabakata varmışlardır (Dışışleri Bakanlığı, 2022).

2022 yılı boyunca doğrudan uçuşların yeniden başlatılması, posta hizmetlerinin açılması ve sınır geçişlerine dair teknik görüşmeler gibi somut gelişmeler yaşanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye, sınırların tamamen açılması için Azerbaycan -Ermenistan ilişkilerinde ilerleme sağlanması önemli olduğunu vurgulamaya devam etmiştir. 2023 yılı şubat ayında Türkiye'de meydana gelen büyük deprem felaketi sonrasında Ermenistan tarafından gönderilen insani yardım ve sınır kapısının geçici olarak açılması, taraflar arasında bir yumuşama sağlamıştır. Bu insani jest, diplomatik sürece iyimserlik kazandırmıştır (tr.euronews.com).

Günümüzde, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkiler, kırılgan bir normalleşme süreci içerisinde değerlendirilmektedir. Her ne kadar temel sorunlar tümüyle

çözülemediği olsa da, karşılıklı diyalog kanallarının açık tutulması ve pratik adımların atılması, sürecin geleceği açısından olumlu işaretler olarak kabul edilmektedir.

1.4.9. İran

İran, Güneybatı Asya’da yer alan, Asya kıtasının en geniş yüzölçümüne sahip ülkelerinden biridir. Yaklaşık 1.622.500 km²’lik yüzölçümü ile Orta Doğu’nun en büyük ikinci ülkesi konumundaki İran, Avrasya kara kütlelerinin tam ortasında, hem doğu-batı hem de kuzey-güney yönlü ticaret ve ulaşım hatlarının kesiştiği stratejik bir bölgede yer almaktadır. Bu coğrafi konum İran’a hem fiziki hem de jeopolitik açıdan oldukça önemli avantajlar sağlamaktadır. İran, kuzeyde Hazar Denizi, güneyde ise Basra Körfezi ve Umman Denizi ile çevrilidir. Hem kara hem de deniz sınırlarına sahip olan ülkelerinden biridir. Bu durum, İran’ın sadece karasal değil, aynı zamanda denizcilik ve enerji taşımacılığı açısından da bölgesel bir aktör haline gelmesini sağlamıştır. Özellikle Basra Körfezi’ndeki Hürmüz Boğazı, dünya enerji güvenliği açısından kritik öneme sahiptir ve İran’ın küresel jeopolitikteki ağırlığını güçlendiren unsurlardan biridir (Karataş, 2015:85).

Kaynak: <https://www.google.com/search?q=iran+haritas%C4%B1&sca> (Erişim tarihi: 10.07.2025)

Şekil 1.5. İran Haritası

İran’ın kuzeyde Hazar Denizi’ne, güneyde ise Basra Körfezi ve Umman Denizi’ne olan kıyıları, ülkenin deniz ticareti, enerji taşımacılığı ve stratejik derinliği açısından büyük bir avantaj sağlamaktadır. Güney kıyılarındaki Bender Abbas, Buşehr, Mahşehr ve

Çabahar gibi liman kentleri, İran'ın bölgesel ve uluslararası ekonomik ağlara entegrasyonunda önemli rol oynamaktadır. Özellikle Çabahar Limanı, Hindistan, Orta Asya ve Afganistan'ı Basra Körfezi üzerinden dünyaya bağlama potansiyeline sahip olduğu için stratejik bir noktadır (Elçi, 2019:154).

İran, toplamda 7 ülke ile kara sınırı paylaşmaktadır. İran'ın sınır komşuları; Türkiye, Irak, Afganistan, Pakistan, Azerbaycan, Ermenistan ve Türkmenistan'dır.

Türkiye ile olan kara sınırı, Doğu Anadolu Bölgesi ile İran'ın Batı Azerbaycan eyaleti arasında uzanmaktadır. Gürbulak sınır kapısı ticaret, enerji ve kültürel etkileşim açısından önemlidir ve en önemli geçiş noktalarındandır. Türkiye ve Irak arasındaki bu sınır, hem fiziki hem de tarihi ve kültürel geçişler açısından kritik bir rol üstlenmektedir.

İran-Irak sınırı, özellikle 1980–1988 yılları arasında yaşanan savaş nedeniyle önemli bir gerilim hattı olmuştur.

İran ile Afganistan arasındaki sınır, hem göç hareketleri hem de bölgesel güvenlik açısından hassas bir hattır. Uyuşturucu ticareti, düzensiz göç ve etnik ilişkiler bu sınır hattındaki önemli meselelerdir.

Pakistan sınırı, İran'ın güneydoğusunda yer alan bu sınır hattı, özellikle Belucistan bölgesinde yer alan güvenlik sorunları ve sınır ötesi kaçakçılık faaliyetleri ile öne çıkmaktadır.

Azerbaycan sınırı, İran'ın kuzeybatısındadır. Hem Azerbaycan ile doğrudan olan kara sınırını hem de Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti ile olan kısa sınırı kapsamaktadır. Bu alanlar, İran'daki Azeri nüfusu nedeniyle etno-politik kapsamda önem taşımaktadır.

Ermenistan sınırı, İran'ın en kısa kara sınırındır. Bu sınır hattı, İran'ın Kafkasya'ya ve Karadeniz'e erişimi bakımından kritik bir köprü vazifesi görmektedir.

Türkmenistan sınırı, İran'ın kuzeydoğu sınırı boyunca uzanır. Özellikle enerji ve ulaşım projeleri açısından büyük önem taşımaktadır (Elçi, 2019:157).

İran'ın bu geniş ve çeşitli komşuluk yapısı, ülkeye hem ekonomik fırsatlar hem de jeopolitik riskler sunmaktadır. Aynı zamanda İran, birçok farklı etnik ve mezhepsel yapının kesişim noktası olması sebebiyle bölgesel istikrarın korunmasında ve Orta Doğu'daki güç dengelerinin şekillenmesinde belirleyici bir rol oynamaktadır.

İran, geçmişten günümüze kadar birçok ambargo ve yaptırıma maruz kalmıştır. Özellikle de 2004 yılında Mahmud Ahmedinejad'ın cumhurbaşkanı olmasıyla birlikte nükleer faaliyetlerin hız kazanması, başta ABD olmak üzere batılı ülkeler tarafından nükleer silah üretme girişimi olarak değerlendirilmiş ve bu gerekçeyle 2005 yılı başlarında İran'a yönelik geniş ölçekli bir ambargo uygulanmıştır. Bu ambargolar çoğunlukla ekonomik niteliktedir. 2010'da yürürlüğe giren BM yaptırımları ve etkisi giderek artan ABD ve AB yaptırımları, petrol, dış ticaret, bankacılık, sigortacılık ve deniz taşımacılığı gibi alanlarda İran ekonomisini ciddi biçimde olumsuz etkilemiştir. Bu gelişmeler sonucunda ülkede ekonomik faaliyetler zayıflamış, bütçe açıkları artmış, İran Riyali değer kaybetmiş, enflasyon yükselmiş ve buna bağlı olarak halkın refah düzeyi gerilemiştir (Takım ve Bakırcı, 2016:731).

1.4.10. Türkiye-İran Siyasi İlişkileri

Türkiye ile İran arasındaki siyasi ilişkiler, Osmanlı-Safevi rekabetine kadar uzanan uzun ve karmaşık bir geçmişe sahiptir. 1639 tarihli Kasr-ı Şirin Antlaşması, iki ülke arasındaki bugünkü sınırların büyük ölçüde şekillenmesini sağlayarak tarihsel bir dönüm noktası oluşturmuştur. Bu antlaşma, Türkiye ile İran arasındaki uzun süreli bir sınır istikrarının temelini atmış ve taraflar arasında diplomatik ilişkilerin gelişmesine zemin hazırlamıştır (Kılıç, 2000:280).

Cumhuriyetin ilanı sonrasında Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler, karşılıklı egemenliğe saygı ilkesi temelinde gelişmeye başlamıştır. 1926 yılında Türkiye ile İran arasında Saldırmazlık Paktı imzalanmış, bu gelişme iki ülkenin bölgesel güvenlik meselelerinde işbirliğine yönelik olumlu yaklaşımlarını yansıtmıştır. 1937'de Afganistan ve Irak'ın da katılımıyla Sadabad Paktı kurulmuş, bu girişim Orta Doğu'da güvenliği tesis etmeyi amaçlayan çok taraflı bir işbirliği örneği olarak kayda geçmiştir (Erdal, 2012:85).

İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel kutuplaşmalar, Türkiye ve İran'ı farklı jeopolitik ittifaklara yönlendirmiştir. Türkiye, 1952 yılında NATO'ya üye olurken İran ise Şah döneminde Batı yanlısı bir politika izlemiş ve 1955 yılında Merkezi Antlaşma Teşkilatı (CENTO) içerisinde Türkiye ile birlikte yer almıştır. Bu dönem, iki ülke arasında Soğuk Savaş şartlarında stratejik işbirliğinin pekiştiği bir süreçtir (Serbest, 2016:407).

1979 İran İslam Devrimi ile birlikte, Türkiye-İran ilişkileri yeni bir döneme girmiştir. Devrim sonrası kurulan teokratik rejim, Türkiye'nin laik yapısıyla ideolojik bir farklılık yaratmış ve bu durum diplomatik ilişkilerde sık sık gerilimlere neden olmuştur. İran'ın, Türkiye'deki islamcı hareketlerle kurduğu dolaylı bağlar özellikle 1980'li yıllarda Ankara'nın dikkatini çekmiştir. Öte yandan, İran-Irak Savaşı (1980–1988) boyunca Türkiye tarafsız kalmış, ancak ticari ilişkileri kesmemiştir. Bu da iki ülkenin ekonomik çıkarlar temelinde iş birliğini sürdürme eğilimini göstermektedir (Sarı, 2015:98).

1990'lı yıllarda Türkiye'nin PKK ile mücadelesinde İran ile yaşanan güvenlik sorunları öne çıkmıştır. İran'ın bazı PKK unsurlarına göz yumduğu yönündeki iddialar, ilişkilerde gerginliğe yol açmıştır. 1997 yılında Necmettin Erbakan'ın başbakanlığı döneminde İran ile D-8 çerçevesinde işbirliği geliştirilmiş, ancak Refah-Yol hükümetinin düşmesiyle bu süreç sekteye uğramıştır (Özdemir, 2020:54).

2002 sonrası dönemde özellikle enerji alanında ortaklıklar güçlendirilmiş ve Türkiye, İran'dan doğal gaz ithalatını artırmıştır. Ancak İran'ın nükleer programı nedeniyle karşı karşıya kaldığı uluslararası yaptırımlar, Türkiye'yi diplomatik denge politikası izlemeye yöneltmiştir (ticaret.gov.tr). 2010 yılında Türkiye, Brezilya ile birlikte İran'ın nükleer programı konusunda bir uzlaşma önerisi olan "*Tahran Deklarasyonu*"nu desteklemiştir. Bu girişim, Batı ile İran arasında Türkiye'nin arabuluculuk rolünü öne çıkarmıştır (Tekin, 2018:48).

Suriye İç Savaşı iki ülkenin dış politikada ciddi biçimde ayrışmasına neden olmuştur. Türkiye, Esad rejimine karşı muhalif grupları desteklerken, İran, Esad rejiminin en önemli destekçilerinden biri olmuştur. Bu durum, sahada Türkiye ile İran'ı karşı karşıya getirmiştir. Ancak buna rağmen 2017 yılında Astana süreci kapsamında Rusya'nın da katılımıyla başlatılan diplomatik süreçte Türkiye ve İran, Suriye konusunda ortak platformda bir araya gelmişlerdir (trthaber.com).

Son yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler, iş birliğinin boyutlarını derinleştirme çerçevesinde şekillenmektedir. Türkiye ve İran sınır güvenliği, kaçakçılıkla mücadele ve terörle mücadele alanlarında sık sık birlikte hareket etmektedir. 2020 sonrası dönemde Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği destek ve İran'ın Ermenistan'a yakın durması da Güney Kafkasya'da yeni bir rekabet alanı yaratmıştır. Ancak ticaret, enerji ve güvenlik konularındaki karşılıklı bağımlılık, ilişkilerin tamamen kopmasına engel olmaktadır.

1.4.11. Irak

Irak, Mezopotamya olarak bilinen tarihî ve verimli topraklar üzerinde yer alan, hem fiziki hem de jeopolitik açıdan son derece stratejik bir ülkedir. Bu coğrafi konum, Irak'ı Orta Doğu'nun önemli ülkelerinden biri haline getirmektedir. Arap Yarımadası, İran Platosu ve Levant bölgesi arasında doğal bir geçiş alanı olarak ön plana çıkmaktadır. Irak'ın yüzölçümü yaklaşık 434.128 km² olup, ülke topraklarının büyük kısmı Mezopotamya ovası, çöl alanları ve dağlık kuzey bölgelerden oluşmaktadır. Bu çeşitlilik, hem iklim hem de yerleşim ve ekonomik faaliyetlerin mekânsal dağılımını belirlemektedir. Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan verimli alüvyal düzlükler, tarih boyunca tarımsal üretimin ve medeniyetlerin gelişiminde kritik rol oynamıştır. Bu nedenle Irak, yalnızca fiziki konumuyla değil, aynı zamanda tarihsel-coğrafi mirasıyla da dikkat çeken bir ülkedir. Irak'ın Türkiye, İran, Suriye, Ürdün, Suudi Arabistan ve Kuveyt olmak üzere toplamda altı ülke ile kara sınırı bulunmaktadır. Bu sınırlar, ülkenin dış politika ilişkilerinde ve bölgesel güvenlik denkleminde doğrudan etkili olan faktörler arasında yer almaktadır.

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Irak%27taki_%C5%9Fehirler_listesi (Erişim Tarihi: 19.06.2025)

Şekil 1.6. Irak Haritası

Irak-Türkiye sınırı, özellikle su kaynakları, sınır güvenliği ve enerji taşımacılığı açısından kritik öneme sahiptir. Habur Sınır Kapısı üzerinden gerçekleşen yoğun ticari ve lojistik akış, iki ülke arasındaki ekonomik bağı güçlendirmektedir.

Irak'ın en uzun kara sınırı, doğusunda İran ile olan sınırdır. Bu sınır hattı, yalnızca coğrafi bir sınır değil, aynı zamanda mezhepsel, kültürel ve ekonomik ilişkiler açısından da karmaşık bir yapıya sahiptir. Özellikle Şii nüfusun yoğunluğu, iki ülke arasında dinî ve politik bağları da güçlendirmektedir.

Suriye ile olan sınır, Irak'ın kuzeybatı ve batı bölgelerinde yer almakta olup, son yıllarda bölgesel güvenlik sorunları ve mülteci akımlarıyla gündeme gelmiştir. Bu sınır, aynı zamanda çeşitli silahlı grupların hareket alanı olması bakımından güvenlik politikalarının merkezindedir.

Ürdün sınırı, Irak'ın güneybatısında yer alır. Çöl kuşağı üzerinden geçtiği için nispeten daha az yerleşime sahiptir. Ancak ticaret yolları açısından Ürdün'ün Akabe Limanı ile bağlantı kurulması açısından stratejik değer taşımaktadır.

Suudi Arabistan sınırı, geniş çöl arazilerden oluşur. Son dönemde Körfez bölgesinde yaşanan siyasi değişimlerle birlikte, Irak-Suudi Arabistan ilişkilerinde yeniden bir yakınlaşma yaşanmıştır.

Kuveyt sınırı, 1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle uluslararası gündemde önemli bir yer edinen bu sınır, günümüzde diplomatik ilişkiler düzeyinde normalleşmiş olsa da tarihsel hafızada derin izler bırakmıştır. Irak'ın Basra Körfezi'ne olan yaklaşık 58 km uzunluğundaki kıyı şeridi de bu sınırın yakınlarında yer almaktadır. Irak'ın Basra Körfezi'ne açılan dar kıyı şeridi, ülkenin dış dünyaya deniz yoluyla bağlantısını sağlamaktadır. Bu alan, özellikle petrol ihracatı açısından büyük önem taşımaktadır. Basra Limanı, Irak'ın en önemli deniz çıkış noktasıdır ve ülke ekonomisinin temelini oluşturan enerji ihracatının büyük kısmı buradan gerçekleştirilmektedir (Irak Ülke Raporu, 2024).

Irak'ın komşularıyla olan sınırları kuzeyde Türkiye ve İran ile olan bağlantılar, doğuda Şii nüfusun etkisi, batıda ise Arap dünyasıyla olan etkileşimler, Irak'ın jeopolitik yapısını şekillendirmektedir.

1.4.12. Türkiye-Irak Siyasi İlişkileri

Türkiye ile Irak arasındaki siyasi ilişkiler, Osmanlı İmparatorluğu'nun dağılmasından sonra şekillenmeye başlamış ve zamanla bölgesel güvenlik, sınır güvenliği, enerji politikaları, su paylaşımı ve etnik grupların durumu gibi birçok temel mesele etrafında gelişmiştir. 1926 yılında imzalanan Ankara Antlaşması ile Musul Vilayeti, Milletler Cemiyeti kararı doğrultusunda Irak'a bırakılmış ve Türkiye bu antlaşmayla Musul üzerindeki tarihî hak iddialarından resmen vazgeçmiştir. Bu süreç, iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin temellerini oluşturmuştur (Sayın ve Aksoy, 2023:194).

1950'li yıllarda Soğuk Savaş dengeleri çerçevesinde, Türkiye ve Irak aynı eksende yer almış, 1955 yılında kurulan CENTO ile bölgesel bir ittifak içinde buluşmuşlardır. Ancak 1958'de Irak'ta monarşinin devrilmesiyle rejim değişmiş, yeni yönetim Batı karşıtı bir tutum sergilemiş ve Türkiye ile olan yakınlık azalmıştır. 1960'lı ve 1970'li yıllarda Irak'taki siyasi istikrarsızlıklar ve Kürt isyanları, ilişkileri zora sokmuştur (Sayın ve Aksoy, 2023:195).

1980-1988 İran-Irak Savaşı döneminde Türkiye, tarafsız kalmayı tercih etmiş, ancak ticari ilişkiler sürdürülmüş ve özellikle Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattı bu süreçte stratejik önem kazanmıştır. 1980'lerin sonlarında Türkiye, Irak ile ekonomik ilişkileri genişletmiş, ticaret, ulaştırma ve enerji alanlarında işbirliği artmıştır (Sayın ve Aksoy, 2023:196).

1990 yılında Irak'ın Kuveyt'i işgali ve ardından gelen Birinci Körfez Savaşı, Türkiye -Irak ilişkilerinde kırılma noktalarından biri olmuştur. Türkiye, BM Güvenlik Konseyi'nin yaptırımlarına uymuş ve Irak'a yönelik ekonomik ambargoyu uygulamıştır. Bu durum, iki ülke arasındaki ticareti ciddi şekilde zayıflatmıştır. Aynı dönemde, Kuzey Irak'taki Kürt nüfusun statüsü uluslararası gündeme taşınmış ve bu bölgedeki otorite boşluğu, Türkiye için güvenlik tehdidi oluşturmuştur. Yine bu dönemde Türkiye, sınır ötesi operasyonlar yoluyla PKK'ya karşı müdahalelerde bulunmuştur (Tabanlı, 2025:156).

2003 yılında ABD'nin Irak'ı işgali, Türkiye-Irak ilişkilerini yeniden şekillendirmiştir. Türkiye, işgale destek vermemiş, ancak sonrasında Irak'ın toprak bütünlüğünü ve siyasi istikrarını savunmaya devam etmiştir. ABD müdahalesi sonrasında

kurulan yeni Irak hükümetiyle temaslar sürdürülmüş, özellikle 2007 sonrası dönemde diplomatik diyalog yeniden canlanmıştır. Bununla birlikte Kuzey Irak'ta kurulan Kürdistan Bölgesel Yönetimi'nin (KBY) statüsü ve bu yönetimin PKK'ya karşı tutumu, Türkiye açısından sürekli bir hassasiyet kaynağı olmuştur (Tabanlı, 2025:166).

2010'lu yıllarda Türkiye ile Irak arasında güvenlik ve enerji politikaları merkezli ilişkiler ön plana çıkmıştır. Türkiye, KBY ile doğrudan ilişkiler geliştirmiş, bu durum Bağdat yönetimiyle zaman zaman gerginliğe yol açmıştır. Buna karşılık 2014 sonrası IŞİD tehdidine karşı Türkiye, Irak'ın ulusal güvenliğine destek vermiş, askeri ve istihbarî iş birliği artmıştır. 2017 yılında KBY'nin düzenlediği bağımsızlık referandumu, Türkiye tarafından sert biçimde eleştirilmiş ve bu adım Ankara -Bağdat hattındaki ortak çıkarları yeniden ön plana çıkarmıştır. Türkiye, Irak'ın egemenliği ve toprak bütünlüğüne vurgu yaparak Bağdat'la daha yakın diplomatik ilişkiler kurmaya yönelmiştir (Türkmen, 2021:197).

2020'li yıllarda iki ülke arasındaki ilişkiler, özellikle su kaynaklarının yönetimi, sınır güvenliği, terörle mücadele ve enerji iş birliği çerçevesinde yoğunlaşmıştır. Türkiye, Kuzey Irak'ta PKK'ya karşı operasyonlarını sürdürürken, Irak merkezi yönetimiyle ortak mekanizmalar kurma yönünde adımlar atılmıştır. Son yıllarda düzenlenen yüksek düzeyli stratejik iş birliği toplantıları, diplomatik diyalogun kurumsallaşması yönünde olumlu bir çaba olarak değerlendirilmektedir. 2023 itibarıyla Kalkınma Yolu Projesi gibi büyük altyapı girişimleri, iki ülke arasındaki ekonomik ve stratejik bağları daha da güçlendirme potansiyeline sahiptir (Sayan, 2024).

1.4.13. Suriye

Suriye, Asya kıtasının batısında, Orta Doğu coğrafyasının merkezî konumunda yer alan bir ülkedir. Akdeniz ile Asya iç bölgeleri arasında doğal bir köprü görevi üstlenmektedir. Bu coğrafi konumu, tarih boyunca ticaret yolları, kültürel etkileşimler ve askerî stratejiler bakımından Suriye'yi bölgenin en önemli geçiş alanlarından biri haline getirmiştir. Ülke, hem Levant bölgesine hem de Arap Yarımadası'na yakınlığı sebebiyle jeopolitik açıdan oldukça hassas ve dinamik bir sahada yer almaktadır. Suriye'nin yüzölçümü yaklaşık 185.180 km²'dir. Bu topraklar, iç kesimlerdeki çöl ve yarı kurak platolar ile batıdaki dağlık ve kıyı kuşağı arasındadır. Ülkenin batısında yer alan Lübnan

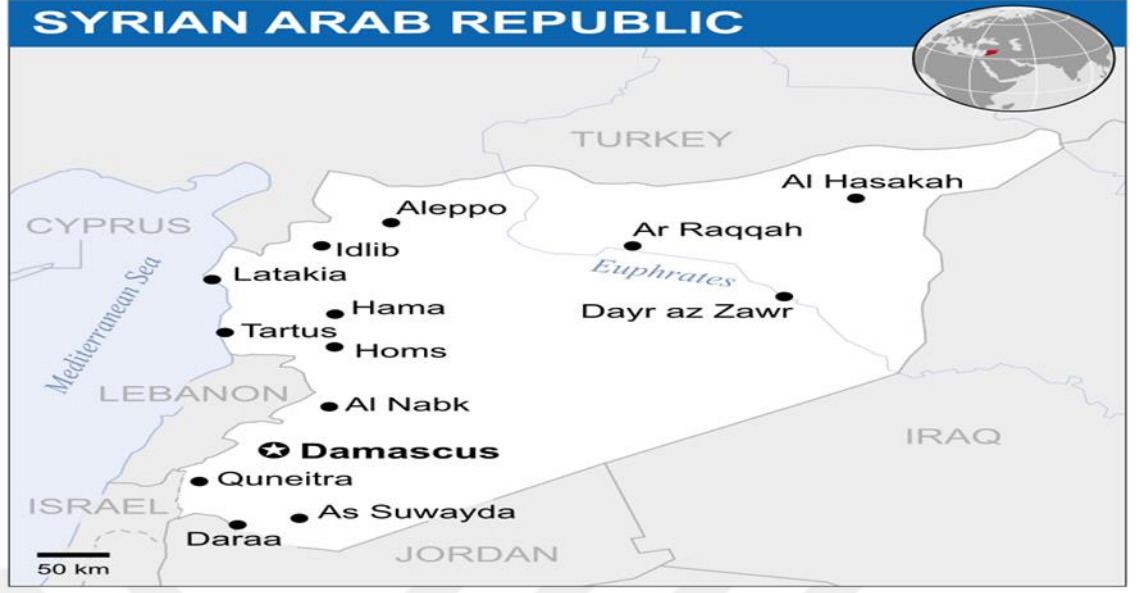
Dağları ve Ansariye Dağları, iç bölgeleri birbirinden ayırmakta, doğu ve güneydoğuda ise Suriye çölü geniş yer kaplamaktadır. Orta ve kuzey bölgelerde ise Fırat Nehri ve onun oluşturduğu alüvyal vadiler, ülkenin önemli yerleşim ve tarım alanlarını oluşturmaktadır (Çelebi, 2009:43).

Suriye, toplamda beş ülke ile kara sınırına sahiptir. Türkiye ile olan sınır, Suriye'nin en uzun kara sınırıdır. Hatay'dan başlayarak Mardin ve Şırnak illerine kadar uzanan bu sınır hattı, hem tarihsel bağlar hem de güncel güvenlik, göç ve ticaret meseleleri nedeniyle oldukça stratejik bir öneme sahiptir. Sınır boyunca birçok kara geçiş noktası yer almaktadır.

Suriye'nin doğusundaki Irak sınırı, özellikle Fırat Nehri'nin doğusunda kalan bölgelerde yoğunluk göstermektedir. Son yıllarda yaşanan güvenlik sorunları ve silahlı grupların hareketliliği bu sınırın hassasiyetini artırmıştır.

Suriye'nin güneyindeki Ürdün sınır hattı, hem göç hareketleri hem de ticaret yolları açısından önemlidir. Amman ve Şam arasındaki karayolu, bölgenin başlıca ulaşım noktalarıdır.

Suriye ile Lübnan arasındaki sınır ise tarihsel, kültürel ve mezhepsel bağların yoğun olduğu bir hattır. İki ülke arasındaki sınır çizgisi Lübnan Dağları boyunca uzanmakta ve birçok geçiş noktası içermektedir. İsrail sınırı, 1967 yılından bu yana İsrail tarafından işgal edilen Golan Tepeleri nedeniyle uluslararası alanda ihtilaflı kabul edilmektedir. Bu bölge, yalnızca coğrafi bir sınır değil, aynı zamanda askerî ve diplomatik gerilimlerin yoğunlaştığı bir çatışma hattı niteliğindedir. Suriye'nin batıda Akdeniz'e kıyısı bulunmaktadır. Yaklaşık 193 km uzunluğundaki bu kıyı şeridi, ülkenin deniz ticareti ve dışa açılımı açısından stratejik bir kapı niteliğindedir. Özellikle Lazkiye ve Tartus limanları, hem ekonomik hem de askerî anlamda önemli liman kentleri arasında yer almaktadır. Rusya'nın Tartus Limanı'nda konuşlanmış askeri varlığı, bu bölgenin uluslararası stratejik değerini daha da artırmaktadır (Çelebi, 2009).

Kaynak: <https://tr.wikipedia.org/wiki/Suriye> (Erişim Tarihi:13.07.2025)

Şekil 1.7. Suriye Haritası

Suriye'nin geniş ve çeşitli komşuluk yapısı, ülkenin dış politika yönelimleri ve güvenlik stratejileri üzerinde doğrudan etkili olmaktadır. Etnik, dini ve mezhepsel yapılar ile bu yapılar arasındaki sınır ötesi geçişkenlikler, Suriye'yi bir çatışma sahası haline getirmektedir. Arap, Kürt, Türkmen, Dürzi ve Hristiyan topluluklar, Suriye'nin sınır bölgelerinde yoğunlukla yer almakta ve bu demografik çeşitlilik, bölgesel dinamiklerde önemli rol oynamaktadır. Suriye'nin coğrafi konumu, Doğu Akdeniz, Levant, Mezopotamya ve Arap Yarımadası arasındaki geçiş alanında kilit bir ülke haline getirmektedir. Gerek kara gerekse deniz sınırları, hem bölgesel politikaların yönünü şekillendirmekte hem de uluslararası müdahalelerin odağında kalmasına neden olmaktadır.

1.4.14. Türkiye-Suriye Siyasi İlişkileri

Türkiye ile Suriye arasındaki siyasi ilişkiler, her iki ülkenin de bağımsızlıklarını kazandığı 20. yüzyılın ortalarından itibaren inişli çıkışlı bir seyir izlemiştir. Bu ilişkiler, tarihsel bağlar, sınır meseleleri, su kaynaklarının paylaşımı, güvenlik endişeleri ve bölgesel gelişmelerle şekillenmiştir.

1946 yılında Fransa'nın Suriye üzerindeki manda yönetimine son vermesinin ardından Türkiye, Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştır. Ancak iki ülke arasındaki ilişkiler,

kısa sürede Hatay meselesi nedeniyle gerilmiştir. Suriye, 1939 yılında Türkiye'ye katılan Hatay'ın kendi toprağı olduğunu ileri sürerek Türkiye'nin bu bölgedeki egemenliğini tanımamıştır. Bu durum, uzun yıllar boyunca diplomatik ilişkilerin soğuk seyretmesine neden olmuştur (Şahin, 2008:608).

1950'li ve 1960'lı yıllarda iki ülke, farklı ideolojik yönelimler izlemiştir. Türkiye, batı tarafında yer alırken Suriye, Sovyetler Birliği ile yakın ilişkiler kurmuştur. 1980'li yıllarda ise ilişkiler, özellikle Türkiye karşıtı gruplara Suriye'nin destek vermesi nedeniyle daha da kötüleşmiştir. Bu dönemde Suriye'nin PKK'ya barınma ve eğitim imkânı sağlaması, Türkiye açısından büyük bir güvenlik tehdidi oluşturmıştır. 1990'ların ortalarında yaşanan bu kriz, 1998 yılında Türkiye'nin diplomatik ve askeri baskıları sonucu Adana Mutabakatı'nın imzalanmasıyla çözülmüştür. Bu mutabakatla Suriye, PKK'yı terör örgütü olarak tanımış ve lideri Abdullah Öcalan'ı ülkeden çıkarmıştır (Karabulut ve Eryılmaz, 2016:34).

2000'li yılların başında iki ülke arasında yeni bir iş birliği dönemi başlamıştır. 2003'te Irak'ın işgali sonrası bölgesel güvenlik algılarındaki değişim ve 2004 yılında Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer'in Şam ziyareti, ikili ilişkilerin normalleşmesine katkı sağlamıştır. Ardından gelen dönemde vizelerin kaldırılması, yüksek düzeyli stratejik iş birliği toplantılarının yapılması ve artan ekonomik ilişkiler, "altın dönem" olarak nitelendirilmiştir. Bu süreçte su, enerji, ticaret ve kültürel iş birliği konularında önemli adımlar atılmıştır (Karabulut ve Eryılmaz, 2016:36).

Ancak 2011 yılında Suriye'de Arap Baharı'nın etkisiyle başlayan iç savaş, iki ülke ilişkilerini dramatik biçimde dönüştürmüştür. Türkiye, başlangıçta reform çağrıları yapsa da Esad rejiminin silahlı müdahalelerine karşı muhalifleri desteklemeye başlamıştır. Bu tavır, iki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kopmasına ve karşılıklı sert açıklamalara yol açmıştır. Suriye rejimi, Türkiye'yi iç işlerine karışmakla suçlarken Türkiye, Esad yönetimini meşru bir yönetim olarak tanımamıştır (Karabulut ve Eryılmaz, 2016:38).

2016 sonrası dönemde ise Türkiye'nin Suriye'nin kuzeyine yönelik askeri operasyonları (Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı, Barış Pınarı ve Pençe-Kilit Harekatları), sınır güvenliğini sağlamak ve terör unsurlarını bertaraf etmek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte Türkiye, aynı zamanda Suriyeli sığınmacılara ev sahipliği yapan en büyük ülke haline gelmiştir (Demir, 2021:554).

2021 yılı itibarıyla Türkiye ve Suriye arasında yeniden istihbarat ve askeri düzeyde sınırlı görüşmeler başlamıştır. Rusya ve İran'ın arabuluculuğunda başlatılan normalleşme çabaları, iki ülkenin yeniden diplomatik temas kurabileceği yönünde yorumlanmıştır. Ancak Esad rejiminin meşruiyet sorunu ve Suriyeli mültecilerin geri dönüşü gibi kritik başlıklar, sürecin önünde önemli engeller oluşturmuştur (Korgun, 2021).

2022'nin sonlarında, Suriye Devlet Başkanı Beşar Esad ile Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan arasında dolaylı temasların kurulduğu yönündeki haberler kamuoyuna yansımıştır. Rusya'nın girişimiyle Türkiye, Suriye, Rusya ve İran arasında istihbarat ve savunma bakanlıkları düzeyinde bir dizi görüşme gerçekleşmiştir. Bu gelişmeler, Türkiye'nin Suriye rejimiyle doğrudan olmasa da yeniden diyalog arayışına girdiğini göstermiştir. Bu dönemde Türkiye'nin temel öncelikleri arasında, Suriye'nin kuzeyinde oluşturulmuş güvenli bölgelerin korunması, PKK/PYD unsurlarının sınır hattından uzaklaştırılması ve Türkiye'de bulunan Suriyeli mültecilerin gönüllü ve güvenli geri dönüşlerinin sağlanması yer almıştır (Korgun, 2021).

2023 yılı Şubat ayında Türkiye'yi sarsan Kahramanmaraş merkezli depremler, Türkiye -Suriye ilişkileri açısından bazı gelişmelere sahne olmuştur. Türkiye, Suriye'nin kuzeyindeki depremzedelere yardım ulaştırırken, Suriye rejimi de insani yardım çerçevesinde bazı sınır kapılarının açılmasına izin vermiştir. Bu durum, iki ülke arasında insani temelli bir yakınlaşma alanı oluşturmuştur. Aynı yıl Türkiye'de yapılan genel seçimler öncesinde, mülteci meselesi iç politikanın merkezine yerleşmiş ve Suriye ile normalleşme söylemleri daha fazla yer bulmuştur. Ancak ilişkilerde beklenen hızlı ilerleme sağlanamamış, normalleşme süreci daha çok istihbarat ve güvenlik konuları üzerinden devam etmiştir.

2024 yılında Türkiye -Suriye ilişkilerinde dikkat çeken bir gelişme, dörtlü formatta (Türkiye, Suriye, Rusya, İran) sürdürülen güvenlik toplantılarının dışişleri bakanları düzeyine taşınması olmuştur. Bu toplantılarda, Suriye'nin toprak bütünlüğü, Türkiye'nin sınır güvenliği, PKK/PYD tehdidi, ve mültecilerin dönüşü gibi başlıklar ele alınmıştır. Ancak taraflar arasında temel konularda yapısal farklılıklar sürmüştür. Türkiye, Suriye'nin kuzeyinde oluşturduğu askeri varlığını ve güvenli bölgeleri "zorunlu ve geçici" olarak savunurken, Şam yönetimi bu varlığı reddetmiş ve "egemenliğe aykırı" olarak nitelendirmiştir. Aynı zamanda Esad rejimi, Suriyeli mültecilerin dönüşü konusunda

somut adımlar atmakta isteksiz davranmış, bu da Türkiye açısından sürecin tıkanmasına neden olmuştur. 2024'ün sonlarına doğru Esad yönetiminin ülke içindeki meşruiyeti daha da zayıflarken, ekonomik çöküş ve halk isyanları artmıştır. İç baskılar ve uluslararası toplumun artan müdahaleleri sonucunda Beşar Esad görevinden çekilmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme, Arap Birliği, BM ve Astana Süreci katılımcılarının gözetiminde, geçici bir hükümet kurulmuştur. Türkiye, geçici Suriye Hükûmeti'ni resmen tanıyan ilk ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'nin bu hızlı ve destekleyici tutumu, hem sınır güvenliği kaygılarının giderilmesi hem de ülkedeki Suriyeli sığınmacıların güvenli geri dönüş sürecinin sağlıklı bir şekilde ilerlemesi açısından stratejik bir adımdır.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN KOMŞU ÜLKELERLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

2.1. DIŞ TİCARETTE KOMŞU ÜLKE OLMANIN AVANTAJLARI

Geçmişten günümüze dış ticaretin yapısını ve yönünü belirlemek amacıyla farklı görüşler ortaya atılmıştır. Bunlardan en bilineni coğrafi yakınlık ile ticaret hacmi arasındaki ilişkiyi açıklayan yer çekimi modelidir. Adını yer çekim yasasından alan bu teori, iki ülke arasındaki ticaretin büyüklüğünün ülkelerin ekonomik büyüklükleri ile doğru aralarındaki mesafeyle ters orantılı olduğunu kabul eder. Yer çekimi modeline göre, ülkeler arası mesafe arttıkça ticaret hacmi azalma eğilimi gösterir. Komşu ülkeler arasındaki sınır geçişleri, ulaşım altyapısının sürekliliği, kültürel benzerlikler ve geçmişten gelen ticaret alışkanlıkları da bu modelde mesafeye bağlı engellerin daha kolay aşılmasını sağlar (Takım, 2023:224).

Model, özellikle çekim gücünün büyüklük ve yakınlıkla arttığını vurguladığı için, bölgesel iş birlikleri bakımından yön gösterici olmuştur. Türkiye örneği ele alındığında, sınır komşuları olan Bulgaristan, İran ve Gürcistan gibi ülkelerle kurulan ticaret ilişkilerinde yer çekimi modelinin öngörülleri açıkça gözlemlenmektedir. Dış ticarete komşu ülke olmanın avantajlarını teorik düzlemde temellendirmek açısından yer çekimi modeli güçlü bir açıklayıcı çerçeve sunmaktadır. Bu model aracılığıyla, komşuluk ilişkilerinin ekonomik potansiyelini ölçmek mümkün hale gelmektedir (Dinçer, 2013:2).

Dış ticarete komşu ülke olmanın avantajlarından birkaçı şunlardır:

Taşıma ve Lojistik Maliyetlerinde Azalma: Komşu ülkelerle yapılan ticaretin en belirgin ve en önemli avantajlarından biri taşıma maliyetlerinin düşüklüğüdür. Uzak ülkelere yapılan ihracat ya da ithalata kıyasla komşu ülkelere kara yolu, demir yolu veya kısa mesafeli deniz yolu taşımacılığı yoluyla yapılan sevkiyatlar, daha az yakıt, zaman ve sigorta maliyeti gerektirir. Özellikle kara sınırlarının yoğun kullanıldığı Türkiye gibi ülkelerde, komşularla yürütülen ticarete sınır kapılarının modernizasyonu, gümrük işlemlerinin dijitalleştirilmesi ve taşımacılık altyapısının geliştirilmesi sayesinde firmaların rekabet gücü artmaktadır. Örneğin, Türkiye ile Irak arasında Habur sınır kapısı üzerinden gerçekleşen ticaret, kara yolu taşımacılığına dayalı olarak her iki ülke

ekonomisi için de önemli bir ticaret köprüsü işlevi görmektedir. Benzer şekilde Türkiye ile Gürcistan arasındaki Sarp sınır kapısı, Orta Asya'ya uzanan ticaret yollarının giriş noktası olması nedeniyle büyük stratejik öneme sahiptir (Kutlu ve Başar, 2006).

Pazar Bilgisine ve Kültürel Yakınlığa Dayalı Uyum: Komşu ülkeler arasında ticaret yapan firmalar genellikle pazarın kültürel yapısına, tüketici tercihin ve iş yapma biçimlerine daha hâkimdir. Bu durum, hem arz tarafında ürün ve hizmetlerin pazara uygun şekilde uyarlanmasını hem de talep tarafında müşteri beklentilerinin doğru anlaşılmasını sağlar. Aynı zamanda, kültürel benzerlikler, dil yakınlığı ve benzer tüketim alışkanlıkları, pazarlama stratejilerinin daha düşük maliyetle yürütülmesine imkân tanır. Türkiye'nin sınır komşuları ile olan dış ticaretinde bu türden kültürel benzerliklerin olumlu yansımaları açıkça görülmektedir. Ortak tarihsel bağlar ve siyasi iş birliği zemininde gelişen ticari ilişkiler, karşılıklı güvenin sağlanmasına ve uzun vadeli ticari ortaklıkların kurulmasına olanak tanımaktadır (Bölükbaşı, 2022:47).

Bölgesel Entegrasyon ve Karşılıklı Bağımlılık: Komşu ülkeler arasındaki ticaretin gelişmesi, bölgesel ekonomik entegrasyonu teşvik eden en önemli dinamiklerden biridir. Gümrük birliği, serbest ticaret anlaşmaları ve sınır ötesi ekonomik iş birlikleri ticareti serbestleştirirken aynı zamanda yatırım, teknoloji transferi ve üretim zinciri entegrasyonu gibi süreçleri de destekler. Bu çerçevede, ekonomik ilişkiler mal ve hizmet akışının yanı sıra sermaye hareketliliği ve iş gücü dolaşımı gibi unsurları da kapsamaktadır. AB içinde Almanya ve Fransa örneği, yakın coğrafyada yer alan ülkelerin ekonomik iş birliğini kurumsal yapılarla derinleştirmesinin uzun vadede nasıl bir karşılıklı bağımlılık ve istikrar ortamı sağladığını göstermektedir. Benzer şekilde Türkiye'nin Gürcistan ve Bulgaristan ile gerçekleştirdiği enerji projeleri ve ulaşım koridorları, bölgesel ekonomik iş birliğinin sınır ötesi bir boyut kazandığını ortaya koymaktadır (Altundal ve Somuncu, 2016).

Kriz Dönemlerinde Alternatif Tedarik ve Pazar Güvencesi: Dış ticarete komşu ülkelere etkileşim, küresel kriz, salgın hastalıklar veya jeopolitik gerginlikler gibi durumlarda, tedarik zincirlerinin sürdürülebilirliğini sağlamak açısından stratejik bir öneme sahiptir. Uzak pazarlarda yaşanan aksaklıkların telafisi, genellikle yakın coğrafyadaki ülkelerle daha hızlı ve etkin bir şekilde sağlanabilmektedir. Aynı şekilde, komşu ülkelere erişimin kolay olması, ihracatçıların yeni pazarlara açılma ya da mevcut

pazardaki daralmalara karşı risk dağıtımını yapmasına olanak tanır. COVID-19 pandemisi sırasında birçok ülkenin dış ticaret hatları sekteye uğrarken, kara sınırları üzerinden yapılan ticaretin görece daha az etkilenmesi, komşu ülke ticaretinin önemini bir kez daha ortaya koymuştur. Türkiye, bu süreçte Bulgaristan, İran ve Irak gibi kara sınırı bulunan ülkelerle dış ticaretini belirli düzeyde sürdürebilmiştir.

Siyasi ve Diplomatik Etkileşimi Destekleme: Dış ticaret, sadece ekonomik bir faaliyet değil, aynı zamanda ülkeler arası ilişkilerin yönünü ve derinliğini de belirleyen bir araçtır. Komşu ülkelerle artan ticaret hacmi, siyasi ilişkilerin yumuşamasına ve istikrarın pekişmesine katkı sağlar. Ortak ekonomik çıkarların oluşması, taraflar arasında çatışma riskini azaltır ve diyalogu güçlendirir. Bu durum, özellikle tarihsel gerilimlerin yaşandığı bölgelerde ticaretin barışı destekleyici bir rol üstlenmesini sağlamaktadır. Türkiye-Ermenistan sınırının uzun yıllardır kapalı olması, bu potansiyelin yeterince değerlendirilemediğini gösterirken, Türkiye-Gürcistan sınırının açık ve işlevsel olması ise siyasi yakınlaşmanın ekonomik iş birliğini nasıl kolaylaştırabildiğini örneklemektedir (Karataş, 2015:85).

Komşu ülke olmanın dış ticarete sunduğu avantajlar; taşıma kolaylığı, düşük maliyet, kültürel uyum, karşılıklı bağımlılık, bölgesel entegrasyon ve kriz zamanlarında esneklik gibi çok yönlü boyutlara sahiptir. Bu avantajlar ekonomik kazançlarla sınırlı kalmayıp, ülkeler arası barış, güvenlik ve diplomatik uyumu sağlar. Bu nedenle dış ticaret stratejilerinin oluşturulmasında coğrafi yakınlığın sağlayabileceği imkânlar göz ardı edilmemeli, komşu ülkelerle ticari ilişkiler uzun vadede geliştirilmeli ve çeşitlendirilmelidir.

2.2. TÜRKİYE-GÜRCİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticari ilişkiler 1992 yılında Tiflis'te iki ülke arasında imzalanan 'Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması' ile başlamıştır. Bu anlaşma ile birçok önemli karar alınmıştır. Kararların bazıları şunlardır (Özbay, 2014: 218):

- ✓ Hükümetler arasında ikili ekonomik ve ticari ilişkileri geliştirmek için Türk - Gürcü karma ekonomik komisyonu kurulmalıdır.
- ✓ İki ülke arasında bankaların iş birliği sağlanmalıdır.

- ✓ Her iki ülke ihracat ve ithalatta uygulanan vergi resim harç ve diğer işlemler için birbirlerine en çok kaydırılan ülke prensibini uygulamalıdır şeklindedir.

Ekonomik kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasını sağlamak ve güvenli ve istikrarlı bir yatırım ortamı oluşturmak için aynı yıl “*Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması*” imzalanmıştır.

Yeni bağımsızlığını elde etmesine rağmen Türkiye, Gürcistan'ın kendi ekonomik istikrarını sağlaması amacıyla 12 Mart 1999 tarihinde Gürcistan'a toplam 50 milyon dolarlık kredi tahsisi sağlayacak bir anlaşma daha imzalamıştır. Bu krediyle Gürcistan'a tüketim malları ve sermaye mallarında kullanması için önemli bir kaynak sağlanmıştır. İki ülke arasında 21 Kasım 2007'de ‘*Çifte Vergilendirmeyi Önleme ve Vergi Kaçakçılığına Engel Olma Anlaşması*’ imzalanmıştır. Bu anlaşma ile vergi kaçakçılığına engel olmak ve gelir üzerinden alınan vergilerde çifte vergilendirmeyi önlemek amaçlanmıştır (Dimitrov, 2015).

İki ülke arasında 2007'de imzalanan ve 1 Kasım 2008'de yürürlüğe giren bir diğer anlaşma ise “*Serbest Ticaret Anlaşması*”dır. Bu anlaşma kapsamında iki ülke birbirlerine karşı sanayi ürünleri ithalat ve ihracatında tüm vergileri kaldırmıştır. Anlaşma kapsamında tarım ürünlerinin bazılarında gümrük vergileri kaldırılırken bazılarında ise indirimler yapılması kararlaştırılmıştır (Çelik, 2009: 2).

Gürcistan’a ait temel göstergeler Tablo 2.1’de verilmiştir.

Tablo 2.1. Gürcistan’ın Temel Göstergeleri

Resmi Adı	Gürcistan
Yönetim	Cumhuriyet
Yüzölçümü	69.700 km ²
Din	%83 Ortodoks Hristiyan, %10 Müslüman, %4 Ermeni Gregoryan, %3 Diğer
Dil	Gürcüce
Başkent	Tiflis
Para Birimi	Lari (1 Lari = 14,78 TL (2024))
Nüfusu	3.694 milyon
GSYH	35.353 milyar \$
Kişi Başına Gelir	9.571 \$

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

2.2.1. Türkiye-Gürcistan Dış Ticareti

Türkiye -Gürcistan dış ticareti, günümüzde potansiyeline ulaşamamış olsa da Gürcistan'ın bağımsızlığını kazandığı tarihten itibaren aktif bir şekilde görüşme ve anlaşmalarla iyileştirilmeye çalışılmaktadır. Tablo 2.2.'de Türkiye ve Gürcistan arasındaki dış ticaret verileri 2000 -2024 yıllarını kapsayacak şekilde verilmiştir.

Tablo 2.2. Türkiye -Gürcistan Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı %	Denge	Hacim
2000	131.770.519	155.315.361	0.85	-23.544.842	287.085.880
2001	144.049.362	127.231.396	1.13	16.817.966	271.280.758
2002	103.220.771	137.872.534	0.75	-34.651.763	241.093.305
2003	155.069.890	268.562.037	0.58	-113.492.147	423.631.927
2004	199.699.417	300.283.826	0.67	-100.584.409	499.983.243
2005	271.828.491	289.834.040	0.94	-18.005.549	561.662.531
2006	407.961.988	344.813.499	1.18	63.148.500	752.775.476
2007	646.082.289	289.568.059	2.23	356.514.230	935.650.348
2008	997.844.225	525.040.558	1.90	472.803.667	1.522.884.783
2009	762.977.449	285.485.781	2.67	477.491.668	1.048.463.230
2010	769.270.906	290.725.481	2.65	478.545.425	1.059.996.387
2011	1.092.320.553	314.352.211	3.47	777.968.342	1.406.672.764
2012	1.253.309.348	180.350.947	6.95	1.072.958.401	1.433.660.295
2013	1.245.916.882	201.738.314	6.17	1.044.178.568	1.447.655.196
2014	1.443.790.136	232.595.838	6.21	1.211.194.298	1.676.385.974
2015	1.108.739.867	223.106.987	4.97	885.632.880	1.331.846.854
2016	1.176.633.711	211.679.804	5.56	964.953.907	1.388.313.515
2017	1.208.645.416	215.276.241	5.61	993.369.175	1.423.921.657
2018	1.315.101.287	233.871.717	5.62	1.081.229.570	1.548.973.004
2019	1.421.341.552	215.738.909	6.59	1.205.602.643	1.637.080.461
2020	1.326.651.169	183.605.504	7.22	1.143.045.665	1.510.256.673
2021	1.557.197.624	294.569.466	5.29	1.262.628.158	1.851.767.090
2022	2.087.825.900	709.211.573	2.94	1.378.614.327	2.797.037.473
2023	2.256.510.213	664.953.266	3.39	1.591.556.947	2.921.463.479
2024	2.435.977.712	452.206.101	5.39	1.983.771.611	2.888.183.813

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye ile Gürcistan arasındaki son 25 yıllık ihracat ve ithalat rakamları Tablo 2.2’de verilmiştir. Türkiye, Gürcistan’a karşı dış ticaret açığını 2000, 2002, 2003, 2004 ve 2005 yıllarında vermiştir. Bu yıllar serbest ticaret anlaşmasının imzalandığı 2008 yılından önce olup anlaşma imzalandıktan sonra Türkiye artan oranlarda ticaret ortağına karşı ihracat fazlası vermiştir. 2020 yılında ise Türkiye Gürcistan’a karşı 7 kat fazla ihracat gerçekleştirmiş ve bu yıl ticari ilişkilerinde farkın en fazla olduğu yıl olmuştur. Pandemi sebebiyle ticaretin zorlaştığı 2020’de Gürcistan, Türkiye ile ticaretini artırmış, ihtiyaç duyduğu tüm temel gereksinimlerin bir çoğunu Türkiye’den talep etmiştir. Yakın zamanda yaşanan bu durum özellikle zor koşullar geçerli olduğunda ticaretin komşudan yapılmasının daha kolay olduğunu kanıtlamıştır. 2024 yılında Türkiye, Gürcistan'a yaklaşık olarak 2,5 milyon dolarlık ihracat, Gürcistan'dan 452 milyon dolarlık ithalat gerçekleştirmiş ve 5 kat dış ticaret fazlası vermiştir. Bu bilgiler doğrultusunda Türkiye'nin Gürcistan'ın en güçlü ticaret ortağı olduğu ve Gürcistan pazarındaki ağırlığı ortaya çıkmaktadır.

2.2.1. Türkiye-Gürcistan Sınır Kapıları

2.2.2.1. Sarp Sınır Kapısı

Türkiye ile Gürcistan arasındaki kara ulaşımı, Karadeniz kıyısında yer alan Sarp sınır kapısı aracılığıyla gerçekleştirilmektedir. Bu sınır kapısı, Türkiye tarafında Artvin ilinin Hopa ilçesine bağlı Sarp köyü, Gürcistan tarafında ise Acara Özerk Cumhuriyeti’ne bağlı Sarpi köyü ile karşılıklı olarak sınırdır. 1989 yılında bu kapının açılması iki ülke arasında karşılıklı ilişkilerin gelişmesine bir zemin oluşturmuştur. Yaklaşık 36 dönümlük bir alana kurulu olan Sarp Gümrük Kapısı, yalnızca Türkiye-Gürcistan ikili ilişkileri açısından değil aynı zamanda Karadeniz, Kafkasya ve Orta Asya’ya yönelik lojistik ve ticaret akışları yönünden de stratejik bir konumda yer almaktadır. Bu sebeple, kapının coğrafi özellikleri ve altyapı kapasitesi, onu Türkiye’nin doğuya açılan en önemli kapılarından biri hâline getirmiştir (Ongun, 2009:52).

Sarp, Türkiye’nin özellikle Doğu Karadeniz bölgesindeki dış ticaret faaliyetleri açısından büyük bir önem taşımaktadır. Hem bireysel geçişler hem de ticari taşımacılık anlamında dikkate değer bir yoğunluğa sahiptir. Ayrıca bu sınır noktası, Transkafkasya güzergâhı üzerinden Azerbaycan ve Hazar ötesi Orta Asya ülkelerine uzanan uluslararası kara taşımacılığı hatlarının başlangıç noktalarından biri olarak da değerlendirilmektedir. Sarp

sınır kapısı, Türkiye ile Gürcistan arasındaki bir geçiş noktası olmanın ötesinde, Türkiye'nin çok yönlü dış ticaret stratejisinin ve bölgesel iş birliği politikalarının uygulandığı önemli bir güzergahtır. Bölge ekonomisinin canlanmasına sağladığı katkıların yanı sıra, Türkiye'nin doğu komşularıyla kurduğu ekonomik entegrasyon sürecinde kilit bir işleve sahiptir. Sarp sınır kapısı yolcu geçişlerinde Kapıkule'den sonra ikinci, araç ile geçişlerde Kapıkule ve Habur sınır kapılarından sonra üçüncü sırada yer almaktadır.

2.2.2.2. Türkgözü Sınır Kapısı

Türkiye ile Gürcistan arasındaki kara ulaşımında önemli bir rol oynayan sınır kapılarından biri de Türkgözü sınır kapısıdır. Bu kapı, Türkiye tarafında Ardahan ilinin Posof ilçesine bağlı Türkgözü Köyü, Gürcistan tarafında ise Ahıska bölgesine bağlı Vale yerleşimi ile karşılıklı sınırdır. 1995 yılında faaliyete geçen Türkgözü sınır kapısı, Türkiye ile Gürcistan arasında alternatif bir geçiş noktası oluşturmuş ve özellikle Doğu Anadolu Bölgesi ile Gürcistan'ın iç kesimleri arasında ulaşımı sağlayan bir güzergâh olarak önem kazanmıştır. 18 dönümlük bir alan üzerinde faaliyette olan bu kapı, coğrafi olarak Posof vadisinin doğusunda bulunmaktadır. Kapı, yüksek rakımlı ve dağlık bir bölgede kuruludur. Bu durum, kapının yılın bazı dönemlerinde iklim koşulları nedeniyle sınırlı çalışmasına neden olsa da, bölgesel ticaret ve ulaşım açısından stratejik bir işlev üstlenmesine engel değildir. Özellikle Ardahan, Kars ve çevre illerdeki üreticiler için Gürcistan üzerinden Azerbaycan ve Orta Asya pazarlarına ulaşımında önemli bir alternatif sunmaktadır (kackar.ticaret.gov.tr).

Türkgözü sınır kapısı, Türkiye-Gürcistan sınır geçişleri içerisinde ticari taşımacılığın yanı sıra yerel halkın karşılıklı geçişlerinde de önemli bir role sahiptir. Sınır bölgesinde yaşayan halklar arasındaki sosyal, kültürel ve ticari etkileşimi artırmaktadır. Ayrıca Türkiye'nin doğu sınır ticaret politikaları kapsamında yerel ekonomik kalkınmayı destekleyici bir araç olarak değerlendirilmektedir.

Türkgözü , her ne kadar Sarp sınır kapısı kadar yoğun bir geçiş trafiğine sahip olmasa da, Türkiye'nin Kafkaslar ve Orta Asya'ya açılmasında stratejik tamamlayıcılığı bulunan bir geçiş noktasıdır. Özellikle bölgesel ticaretin çeşitlendirilmesi, lojistik yükün dengelenmesi ve sınır ötesi ekonomik ilişkilerin yaygınlaştırılması açısından sahip

olduğu potansiyel, bu kapıyı Türkiye'nin doğu yönlü dış ticaret politikalarının önemli bir parçası hâline getirmektedir.

2.2.2.3. Aktaş Sınır Kapısı

Türkiye ile Gürcistan arasındaki kara sınır kapılarından biri olan Aktaş sınır kapısı, Türkiye tarafında Ardahan ilinin Çıldır ilçesine bağlı Aktaş Köyü, Gürcistan tarafında ise Kvemo Kartli bölgesine bağlı Kartsakhi yerleşim bölgesi ile karşılıklı sınırdır. 2015 yılında hizmete açılan bu sınır kapısı, Türkiye ile Gürcistan arasında inşa edilen üçüncü kara sınır kapısı olma özelliğini taşımaktadır. Aktaş, özellikle yük taşımacılığıyla ön plana çıkmaktadır. Aktaş sınır kapısı, Türkiye-Gürcistan hattında en modern teknik donanımına sahip geçiş noktalarından biri olarak öne çıkmaktadır. Yaklaşık 76 bin metrekaarelik bir alan üzerine kurulu olan kapı, hem yolcu hem de yük işlemlerinin hızlı ve entegre şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Ayrıca bu kapı, TIR taşımacılığı açısından özellikle tercih edilen bir güzergâh hâline gelmiş ve Transkafkasya lojistik koridoru içinde önemli bir kavşak noktasıdır (kackar.ticaret.gov.tr).

Aktaş, Gürcistan üzerinden Azerbaycan ve Hazar geçişi Orta Asya ülkelerine uzanan Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı ile de entegre bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle kapı, yalnızca karayolu taşımacılığı değil, multimodal taşımacılık stratejileri kapsamında da bölgesel taşımacılık sistemine entegre edilmiştir. Sınır kapısının bu stratejik konumu, Türkiye'nin doğu komşularıyla olan ticaretini kolaylaştırmakta ve Orta Koridor olarak bilinen Çin'den Avrupa'ya uzanan ulaştırma hattının işlemlerini desteklemektedir.

Aktaş sınır kapısı sadece iki ülke arasında geçişi sağlayan bir sınır noktası değil aynı zamanda Türkiye'nin Kafkasya ve Çin'e uzanan ticaretinin önemli bir lojistik bileşeni konumundadır. Modern altyapısı, yüksek taşıma kapasitesi ve demiryolu bağlantıları ile Türkiye'nin dış ticaret politikalarında stratejik tamamlayıcılığı bulunan bu sınır kapısı, bölgesel entegrasyonun derinleşmesine önemli katkılar sunmaktadır.

2.2.3. Türkiye-Gürcistan Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri

2.2.3.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı

21. yüzyılın jeopolitik ortamında giderek artan enerji talebi devletlerin ekonomik politikalarıyla birlikte dış politika stratejilerini de doğrudan etkilemektedir. Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetlerinin, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlıklarını kazanmaları, sahip oldukları zengin enerji kaynaklarını uluslararası piyasalara arz etmelerine olanak tanımıştır. Bu durum söz konusu ülkelerin hem ekonomik kalkınma hedeflerini gerçekleştirmelerine hem de stratejik ortaklıklar geliştirmelerine zemin hazırlamıştır.

Sovyetler Birliği döneminde doğal kaynakların işlenmesi kullanımı pazarlanması ve fiyatlandırılması tamamen merkezi Sovyet otoritesinin kontrolü altındaydı. Ancak Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bölge ülkeleri bu kaynakları Rusya dışında alternatif güzergahlar aracılığıyla dünya piyasalarına ulaştırmanın yollarını aramaya başlamışlardır. Bu yeni dönemde söz konusu ülkeler daha önce Rusya üzerinden düşük fiyatlarla satmak zorunda kaldıkları petrolü artık Rusya'nın tekelinden bağımsız bir şekilde daha uygun koşullarda uluslararası pazarlara sunma imkanı elde etmişlerdir. Gürcistan her ne kadar önemli petrol rezervlerine sahip olmasa da, coğrafi konumu itibarıyla enerji kaynaklarının Rusya'ya bağlı kalmaksızın uluslararası piyasalara ulaştırılması açısından stratejik bir konuma sahiptir (Amirova, 2019:32).

Yaklaşık 200 milyar varillik rezervleriyle Hazar havzası petroleri hem enerji ihtiyacı duyan batılı ülkeler açısından kritik bir alternatif kaynak oluşturmakta hem de diğer bölgelerdeki petrol rezervlerine karşı rekabet ortamı yaratarak küresel petrol fiyatlarının istikrarını sağlamada önemli bir kontrol mekanizması işlevi görmektedir. Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bu enerji kaynakları ve bunların ihraç edilebileceği güzergahları kontrol etme çabası uluslararası siyasetin temel meselelerinden biri haline gelmiştir.

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Bak%C3%BC-Tiflis-Ceyhan_Petrol_Boru_Hatt%C4%B1
(Erişim Tarihi: 12.07.2025)

Şekil 2.1. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı

Azerbaycan'dan çıkarılan petrolün uluslararası piyasalara ulaştırılmasında güzergah tartışmaları önemli jeopolitik çekişmelere yol açmıştır. Rusya Federasyonu petrolün taşınmasında kendi kontrolündeki Novorossiysk rotasının tercih edilmesini savunurken ABD, buna karşılık olarak BTC hattını desteklemiştir. Bu rota Azerbaycan petrolünü Gürcistan üzerinden Türkiye'nin Akdeniz kıyısındaki Ceyhan limanına ulaştırmayı hedeflemektedir. ABD'nin bu rotayı desteklemesinin temel sebepleri arasında Orta Asya ve Kafkasya'daki yeni bağımsız devletlerin egemenliğini güçlendirmek, İran üzerinden geçen enerji rotalarını devre dışı bırakmak ve Hazar enerji kaynaklarının Hint Okyanusuna veya İran Körfezine yönelmesini engellemek gibi sebepler yer almaktadır (Amirova, 2019:51).

2.2.3.2. Bakü-Tiflis-Erzurum Doğal Gaz Boru Hattı

Bakü -Tiflis -Erzurum (BTE) doğal gaz boru hattı diğer adıyla Güney Kafkasya boru hattı, Azerbaycan'ın Şah Deniz-1 sahasında üretilen doğalgazı Erzurum üzerinden ülkenin batısına oradan da Orta ve Güney Avrupa ülkelerine taşımak amacıyla inşa edilmiştir. Hattın toplam uzunluğu yaklaşık 970 km'dir. Hattın yapımına 2004 yılında, işletilmesine 2007 yılında başlanılmıştır. Gelecekte Kazakistan ve Türkmenistan'ın da kendi doğal gazlarını bu kanal ile batıya ulaştıracakları tahmin edilmektedir. BTE hattı

özellikle Avrupa birliğinin enerji güvenliği politikaları açısından büyük önem arz etmektedir. Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak isteyen Avrupa için Azerbaycan doğalgazı stratejik bir alternatif olarak görülmektedir. Türkiye açısından ise BTE hattı hem bir enerji transit ülkesi olmayı sağlamakta hem de doğrudan enerji arz güvenliğini arttırmaktadır (TPAO, 2021). BTE hattı sadece enerji ticaretini değil aynı zamanda bölge ülkeleri arasındaki siyasi ilişkileri de etkilemiştir. Bu hat aracılığıyla Türkiye ve Gürcistan arasında artan enerji iş birliği, siyasi ve ekonomik bağların derinleşmesini sağlamıştır (Çomak ve Demirtaş, 2009).

BTE doğal gaz boru hattı güzergahındaki ülkeler için ekonomik kalkınma açısından da önemli bir kaynak oluşturmuştur. Türkiye, doğal gazı uygun fiyatlarla temin etmenin yanında transit geçiş gelirlerinden de kazanç sağlamaktadır. Aynı durum Gürcistan için de geçerlidir. Gürcistan, doğalgazın bir kısmını doğrudan alarak hem enerji ihtiyacını karşılamakta hem de transit ülke olarak ekonomik ve siyasi önemini arttırmaktadır. BTE doğalgaz boru hattı, enerji arzının çeşitlendirilmesi, bölgesel entegrasyonun sağlanması ve enerji güvenliğinin güçlendirilmesi açısından önemli bir projedir. Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasındaki bu enerji iş birliği bölgesel barış ve istikrarın desteklenmesinde stratejik bir araç olarak değerlendirilmektedir. Bu hat aynı zamanda Avrupa için Rusya dışında alternatif bir kaynak oluşturulmaya çalışıldığının somut bir örneğidir (Winrow, 2007).

2.2.3.3. Tap ve Tanap Projeleri

Bölgesel istikrarı artırmak, Rusya'ya alternatif bir enerji hattı oluşturmak için hayata geçirilen Güney Gaz Koridoru (GGK), küresel enerji haritasının yeniden şekillenmesinde önemli bir role sahiptir. Bu koridorun iki temel ayağı vardır. Birincisi Trans Anadolu Doğalgaz Boru Hattı (TANAP) ikincisi ise Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)'dır.

TANAP, Türkiye'nin Gürcistan sınırı Ardahan/Türkgozü'nden başlayıp Yunanistan sınırı Edirne/İpsala'da son bulmaktadır. Toplam uzunluğu yaklaşık 1.850 km'dir. Yıllık 16 milyar m³ taşıma kapasitesi olduğu düşünülen hattın kapasitesinin 31 milyar m³'ye yükselebileceği öngörülmektedir. TANAP'ın resmi açılış yılı 2018'dir ve ilk gaz akışı 2019 yılında gerçekleşmiştir. TANAP ile Azerbaycan'ın Şah Deniz -2

sahasından çıkan doğalgazı Gürcistan üzerinden Türkiye'ye ve oradan da Avrupa'ya ulaştırmak amaçlanmıştır. Hat, GGK'nun omurgasını oluşturmaktadır.

Kaynak: <https://ebba.com.tr/projeler/trans-anadolu-dogalgaz-boru-hatti-tanap-lot3-bvs/> (Erişim Tarihi: 02.07.2025)

Şekil 2.2. TAP ve TANAP Güzergahı

TAP ise Türkiye-Yunanistan sınırından başlayarak Yunanistan, Arnavutluk ve Adriyatik denizi üzerinden İtalya'nın güneyine uzanır ve doğalgazı Avrupa'ya taşır. Toplam uzunluğu 878 km'dir. TANAP ile bağlantısı Türkiye -Yunanistan sınırı olan Kipoi kapı noktasıdır. Yıllık kapasitesinin 10 milyar m³ olduğu, ileride 20 milyar m³'e çıkabileceği öngörülmektedir. 2020 yılı itibariyle ticari gaz akışı başlamıştır. TAP, TANAP'tan gelen doğalgazı Avrupa pazarına ileten nihai aşamadır ve özellikle Balkanlar ile Güney Avrupa'nın enerji güvenliğini doğrudan etkilemektedir (Bilgin, 2011).

Gürcistan, Hazar havzasından çıkan enerji kaynaklarının Türkiye ve Avrupa'ya taşınmasında önemli bir jeostratejik geçiş ülkesi konumundadır. BTE, BTC ve TANAP gibi projelerde kilit bir geçiş noktası olan Gürcistan, bu projelerle birlikte enerji jeopolitiğinde önemli bir rol oynamaktadır. TANAP projesiyle birlikte Gürcistan'ın altyapı yatırımları artmış, gaz taşıma sistemleri modernize edilmiş ve transit gelirleri yükselmiştir. Bu kapsamdaki projelerin çoğalmasıyla Gürcistan, Türkiye için enerji hatlarının güvenliği, bölgesel istikrar ve Kafkasya ile doğrudan bağlantı kurabilme açısından stratejik bir nokta haline gelmiştir.

TANAP süreci boyunca Türkiye ve Gürcistan arasında enerji ulaştırma ve güvenlik konularında iş birliği mekanizmaları geliştirilmiş iki ülke arasındaki diplomatik ilişkiler

enerji ekseninde daha da güçlenmiştir. Gürcistan'ın Türkiye'ye doğalgaz sağlamak için kullandığı altyapı olan Güney Kafkasya Boru Hattı (SCP), TANAP'a entegre edilerek iki ülkenin teknik ve ticari iş birliğini artırmıştır. Türkiye açısından Gürcistan sadece enerji geçişi değil aynı zamanda enerji güvenliğinin sağlanmasında istikrarlı bir köprü ülke konumundadır. TANAP ve TAP projeleri bu iş birliğini daha kurumsal ve uzun vadeli bir yapıya kavuşturmuştur.

TANAP ve TAP projeleri yalnızca teknik ve ticari yönleriyle değil bölgesel jeopolitik etkileriyle de büyük önem taşımaktadır. Gürcistan ve Türkiye arasındaki enerji temelli ilişkiler bu projeler sayesinde daha derinlikli, karşılıklı bağımlılığa dayalı ve sürdürülebilir bir zemine oturmuştur. TANAP ve TAP sadece doğalgaz taşıyan hatlar değil aynı zamanda enerji diplomasisinin somut araçları ve bölgesel barışın altyapıları olarak değerlendirilmelidir.

2.2.3.4. Traceca Projesi

Avrupa -Kafkasya -Asya Ulaştırma Koridoru (TRACECA) güzergahı Avrupa ile Orta Asya'yı birbirine bağlayan çok modlu bir ulaşım hattıdır. Bu koridor Karadeniz, Kafkasya, Hazar Denizi, Orta Asya ve Çin yönünde uzanır ve tarihi ipek yolunun modern bir versiyonu olarak planlanmıştır. TRACECA, Avrupa ile Orta Asya arasında ticaret ulaşım ve altyapı bağlantılarına güçlendirmeyi amaçlayan çok taraflı bir projedir. TRACECA, 1993 yılında AB'nin girişimiyle başlamış bir projedir. Bu projenin temel amacı Avrupa'dan Hazar denizi ve Orta Asya'ya kadar uzanan bir ulaştırma ve ticaret koridoru oluşturmaktır. Bununla birlikte bölge ülkelerin ekonomik entegrasyonunu arttırmak temel hedeftir. TAP ve TANAP'ın tersine doğudan batıya değil batıdan doğuya uzanan bir ulaşım koridorudur. Karadeniz limanından başlayarak Çin'e kadar uzanan bu koridor Avrupa ile Asya arasında en kısa ve etkin bağlantılardan biri olarak planlanmıştır. Türkiye ve Gürcistan bu uzun koridorun orta kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla her iki ülkede bir köprü görevi görmektedir (traceca.org.tr).

Dünya ticaretinin geçmişi incelendiğinde ipek yolunun temel ulaşım koridoru olduğu görülmektedir. İpek yolunu kontrol eden güçler zenginleşmiş bu yolların yönetiminden uzak kalan güçler ise gelişme kaydedememişlerdir. Özbeklerin atasözü haline gelen bir cümleleri bu yolun kıymetini iyice gözler önüne sermiştir. *‘Evrende iki*

büyük yol bulunmaktadır; gökyüzünde samanyolu, yeryüzünde ipek yolu '(Üzümcü ve Akdeniz, 2014:13).

Kaynak: <https://traceca-org.org/md/countries/azerbaijan/transport-corridors/east-west/> (Erişim Tarihi: 02.07.2025)

Şekil 2.3. TRACECA Güzergahı

İlerleyen zamanlarda teknolojik değişimler, sanayi devrimi, yeni keşfedilen kıtalar gibi birçok sebepten ötürü ipek yolu yerini ve önemine giderek yitirmiştir. Değişen dünya düzeni yeni koridor ve yolları oluştururken zamanla daha fazla enerjiye ihtiyaç duyma gereksinimi dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %16'sının bulunduğu Kafkasya ve Orta Asya bölgelerinin önemini artırmıştır. Bölgenin enerji kaynaklarının yoğunluğu AB'nin dikkatini bölgeye çekmiştir. Bunun sonucunda AB'nin “21. yüzyılın ipek yolu” olarak adlandırdığı TRACECA projesi ortaya çıkmıştır. Bu projeyle doğu-batı arasındaki ticaretin yeniden canlandırılması hedeflenmiştir (Şensoy, 2007).

TRACECA projesi, AB tarafından finanse edilen “Teknik Destek Programı” olarak adlandırılan özel bir projedir. AB, 15 milyon avro krediyle projeyi acil kodu ile başlatmıştır. Periyodik olarak toplantılar gerçekleştirilmiş kara yolu, deniz yolu, hava yolu ve demir yolu taşıma türlerinin her biri için bir çalışma komisyonu oluşturulmuştur.

Oluşturulan güzergahlar şu şekildedir; Bulgaristan ve Romanya’da kara yolu ve deniz yolu, Gürcistan ve Azerbaycan’da kara yolu ve demir yolu, Hazar denizi geçişinde deniz yolu Kazakistan, Türkmenistan ve Özbekistan’da kara yolu ve demir yolu, Çin’de demir yolu taşımacılığı şeklindedir (TRACECA Genel Sekreterliği, 2013).

Türkiye'nin proje kapsamındaki güzergahı ise demir yolu ve kara yolu taşımacılığını içermektedir. Bakü-Tiflis -Kars (BTK) demir yolu bağlantısı hattı ve Kars -Erzurum -Ankara hattı projeye entegre edilmiştir. Projenin sınır kapı bağlantı noktaları Türkgözü ve Sarp sınır kapısıdır.

2.2.3.5. Bakü-Tiflik -Kars Demiryolu Projesi

Bakü -Tiflis -Kars (BTK) demiryolu projesi, Türkiye ile Gürcistan arasındaki ekonomik ilişkilerin gelişimine önemli katkılar sağlayan Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya ülkeleriyle olan etkileşimini güçlendiren stratejik bir ulaştırma projesidir. Proje, bölge ülkelerin dünya pazarlarına Türkiye üzerinden erişimini kolaylaştırarak ekonomik entegrasyon süreçlerine hız kazandırmakta ve bu ülkelerin iktisadi kalkınmalarında kritik bir rol oynamaktadır (Gürbüz, 2017:48).

Kaynak: https://www.kha.com.tr/baku-tiflis-kars-demiryolu-projesi-nin-onemi_31307.html (Erişim Tarihi: 02.07.2025)

Şekil 2.4. Bakü -Tiflis -Kars Demiryolu Güzergahı

Proje, aynı zamanda Avrasya ulaştırma koridorunun bir parçası olarak küresel ölçekte de jeopolitik ve ekonomik anlamda önemli etkilere sahiptir. Asya ile Avrupa arasındaki yük taşımacılığında alternatif bir güzergah sunarak Çin'in öncülük ettiği “Kuşak ve Yol” projesinin orta koridor ayağında önemli bir rol üstlenmektedir (Bilgin, 2011:128) .

BTK demiryolu, Türkiye'yi doğrudan Kafkasya ve Orta Asya ile bağlayarak bölge ülkeleriyle olan ticaretin önündeki fiziksel ve lojistik engelleri azaltmaktadır. Bu demiryolu hattı, Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a ve oradan da Hazar Denizi'nin ötesine Kazakistan ve Çin gibi pazarlara erişimi kolaylaştırmaktadır. Türkiye açısından bakıldığında bu proje hem dış ticaret potansiyelini arttırmakta hem de bölgesel enerji ve ulaştırma hatlarının merkezinde yer alarak stratejik önemini artırmaktadır. Aynı şekilde Gürcistan için de BTK hattı ülkenin transit ülke kimliğini pekiştirmekte ve dış ticaretten elde eden gelirleri artırarak ekonomik kalkınmaya katkı sunmaktadır (Çelik ve Öztürk, 2015: 99).

Gürcistan Cumhurbaşkanı Mikheil Saakaşvili tarafından bir “*jeopolitik devrim*” olarak nitelendirilen bu projenin temeli 7 Şubat 2007 tarihinde Tiflis'te düzenlenen ve Gürcistan Cumhurbaşkanı, T.C Başbakanı ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın katılımıyla gerçekleşen üçlü zirvede atılmıştır. Söz konusu proje yalnızca bir ulaştırma hattı değil aynı zamanda Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan üçlüsünün ekonomik ve stratejik iş birliğinin bir göstergesidir (Saakaşvili, 2007).

BTK hattının açılmasıyla birlikte Türkiye ile Gürcistan arasındaki ticaret hacminde gözle görülür bir artış yaşanmıştır. Ulaştırma maliyetlerinin düşmesi, taşıma sürelerinin kısılması ve güvenli bir lojistik koridorun oluşturulması gibi faktörler iki ülke arasında hem kamu hem özel sektör düzeyinde ekonomik etkileşimi arttırmıştır. Özellikle Türkiye'nin doğu illeri ile Gürcistan arasındaki sınır ticareti bu hat sayesinde daha sürdürülebilir bir yapıya kavuşmuştur. Ayrıca proje, bölge ülkeleri için Avrupa pazarlarına ulaşmada yeni fırsatlar sunmaktadır. Böylece bu ülkelerin uluslararası ticaret zincirine daha hızlı ve kolay entegre olmaları sağlanmaktadır. Bu gibi projelerin, gelecekteki bölgesel entegrasyon süreçleri için öncü olacağı tahmin edilmektedir (Çelik ve Öztürk, 2015: 112).

2.2.3.6. Deriner Barajı

Deriner barajı, Türkiye'nin kuzeydoğusunda Artvin ili sınırları içerisinde Çoruh Nehri üzerinde inşa edilmiş olan stratejik öneme sahip büyük ölçekli hidroelektrik projelerden

biridir. Baraj hem enerji üretimi kapasitesi hem de mühendislik özellikleri açısından Türkiye'nin önde gelen altyapı yatırımlarından biri olarak değerlendirilmektedir (Özdemir, 2019:116).

Kaynak: <https://www.dsi.gov.tr/Haber/Detay/619> (Erişim Tarihi: 03.07.2025)

Şekil 2.5. Deriner Barajı

Barajın planlama süreci, Türkiye’de 20. yüzyılın son çeyreğinde başlayan enerji ihtiyacını karşılamaya yönelik hidroelektrik yatırımlarının artırılması politikasının bir parçası olarak gündeme gelmiştir. Çoruh havzası sahip olduğu hidroelektrik potansiyel ile Devlet Su İşleri (DSİ) tarafından uzun vadeli enerji bölgelerinde önemli bir nokta olarak belirlenmiştir. Bu kapsamda, 1980’li yıllarda Deriner barajı’nın yer seçimi ve fizibilite çalışmaları başlatılmıştır. Fizibilite çalışmalarının tamamlanmasının ardından projenin yapım süreci 1998 yılında başlamıştır. Ancak finansman zorlukları ve bölgenin coğrafi yapısının zorlukları nedeniyle proje çeşitli teknik ve idari engellerle karşılaşmıştır. Yine de çalışmalar sürdürülmüş ve barajın yapım çalışmaları 2005 yılında hızlanmıştır. Baraj, 253 m yüksekliğinde beton kemer tipi olarak hazırlanmıştır ve bu özelliğiyle Deriner barajı Türkiye’de birinci dünyada ise altıncı en yüksek baraj olmuştur. Baraj ismini projeyi ilk kez öneren ve bu alandaki çalışmalarıyla tanınan türk mühendis İbrahim Deriner’den almıştır. Deriner barajı, 2012 yılında dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından açılmış ve ticari faaliyete başlamıştır. Baraj Türkiye’nin elektrik ihtiyacının yanı sıra sel kontrolü,

taşkın riskinin azaltılması ve bölgesel kalkınma açısından da önemli katkılar sunmaktadır (DSİ, 2022).

Deriner barajının en önemli ekonomik etkilerinden biri de Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan sınır illerinin Gürcistan ile ticari etkileşimini dolaylı olarak desteklemesidir. Türkiye ile Gürcistan arasındaki kara ve enerji taşımacılığı büyük ölçüde Artvin ve Ardahan illeri üzerinden yürütülmektedir. Bu bölgelerde enerji arzının güvenli ve sürdürülebilir olması sınır kapılarındaki sanayi, hizmet ve lojistik sektörlerinin kesintisiz çalışmasını sağlamaktadır. Deriner barajı gibi büyük hidroelektrik proje ticaret ağlarının altyapı yönünden desteklenmesine katkı sunmaktadır (Özdemir, 2019:121).

Sarp, Türkgözü ve Aktaş gibi ticaret geçiş noktalarının yakın çevresindeki enerji taleplerinin karşılanması bu geçişlerin işleyişinde doğrudan etkilidir. Gürcistan ile Türkiye arasındaki ticaret hacminin artışında enerji temelli altyapı yatırımlarının etkisi görülmektedir. Deriner barajı bölgedeki lojistik ve üretim altyapısını destekleyerek sınır ticaretine istikrar sağlamaktadır (Kılıç ve Demir, 2020:69).

2.3. TÜRKİYE -YUNANİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ

T.C Dışişleri Bakanlığı'nın 1999 yılında yaptığı çalışmada Türkiye ile Yunanistan arasındaki ikili ekonomik nitelikteki ilk ve tek anlaşmanın 7 Kasım 1953 tarihli “*Ticaret ve Ödeme Anlaşması*” olduğu tespit edilmiştir. Aynı çalışma kapsamında yapılan değerlendirmelere göre, Türkiye tarafından 1990 yılında sunulan “*Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması*” taslağına Yunanistan makamlarınca herhangi bir yanıt verilmediği, ayrıca “*Deniz Taşımacılığı Anlaşması'na*” ilişkin ilk taslakların 1988 yılında karşılıklı olarak iletilmiş olmasına rağmen müzakerelerin bir sonuca ulaşmadığı tespit edilmiştir (mfa.gov.tr). Kronolojik olarak ticari anlamda iki ülke arasında şu anlaşmalar yapılmıştır: 16.11.1970 tarihli “*Uluslararası Karayolu Nakliyatına Dair Anlaşma*”. 04.02.2000 tarihli “*Ekonomik İşbirliği Anlaşması*”. 20.01.2000 tarihli “*Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması*” ve 02.12.2003 tarihli “*Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması*”dır (ticaret.gov.tr).

1988 yılında Atina'da imzalanan anlaşmayla kurulan DEİK/Türkiye -Yunanistan İş Konseyi, kuruluş sürecinde Atina Ticaret ve Sanayi Odası ile yürütülen iş birliğini, ilerleyen dönemlerde Helenik Girişimciler Federasyonu (SEV) ile devam ettirmiştir. İş Konseyi

bünyesinde, iki ülke arasındaki ekonomik ilişkilerin çok boyutlu gelişimini teşvik etmek amacıyla, bankacılık, sermaye piyasaları, çevre, deniz taşımacılığı, inşaat, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler (KOBİ'ler), sanayi ve ticaret, sigortacılık ve turizm gibi pek çok sektörde ortaklıklar kurulmasına yönelik etkinlikler düzenlenmiştir. Her dönemde, sektörel ve proje bazlı yaklaşımlarla Türk ve Yunan iş dünyası temsilcilerinin bir araya getirilmesini amaçlayan toplantıların gerçekleştirilmesi planlanmaktadır. İkili ekonomik ilişkilerin mevcut seviyesinin ötesine taşınması ve bu ilişkilerin daha geniş kesimlere yayılması hedefiyle, konsey tarafından çeşitli bölgelere yönelik ziyaret programları da organize edilmektedir (deik.org.tr).

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ekonomik ilişkilerin derinlik kazanamadığı, büyük ölçüde uluslararası ve bölgesel düzeydeki forumlar çerçevesinde gerçekleşen temaslarla sınırlı kaldığını söylemek mümkündür. Ancak bu girişimlerin önemli bir kısmı, taraflar arasında mevcut olan hukuki, bürokratik ve siyasi engeller nedeniyle kalıcı, sürdürülebilir ve kapsamlı bir ekonomik iş birliğine dönüşmemekte, dolayısıyla ikili ticari ilişkiler potansiyelinin altında bir düzeyde seyretmektedir. Geçmiş yıllarda yüksek düzey yönetici ziyaretlerinin yapılmadığı da görülmektedir. Öyleki Eski Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı İsmail Cem, 8 Şubat 2000 tarihinde Yunanistan Cumhurbaşkanı Konstantinos Stephanopoulos tarafından kabul edilmiş ve bu ziyaret, yaklaşık 40 yıllık bir aranın ardından Yunanistan'a resmi düzeyde gerçekleştirilen ilk Türk Dışişleri Bakanı ziyareti olarak kayda geçmiştir (mfa.gov.tr).

Yunanistan'ın temel göstergeleri Tablo 2.3'de verilmiştir.

Tablo 2.3. Yunanistan'ın Temel Göstergeleri

Resmi Adı	Yunanistan
Yönetim	Cumhuriyet
Yüzölçümü	131.957 km ²
Din	%97 Yunan Ortodoks, %1,4 Müslüman, %1,6 Diğer
Dil	Yunanca
Başkent	Atina
Para Birimi	Avro (EUR) (1 EUR = 47,06 TL (2025))
Nüfusu	10.380 milyon
GSYH	267.348 milyar \$
Kişi Başına Gelir	25.756 \$

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

2.3.1. Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti

Türkiye -Yunanistan dış ticareti, günümüzde potansiyelinin çok altında seyretse de son zamanlarda aktif bir şekilde görüşmeler devam etmektedir. Tablo 2.4’de 2000-2024 yılları için Türkiye ve Yunanistan arasındaki dış ticarete ait rakamlar verilmiştir.

Tablo 2.4. Türkiye -Yunanistan Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı %	Denge	Hacim
2000	437.725.190	430.812.980	1.02	6.912.210	868.538.170
2001	476.095.465	266.253.783	1.79	209.841.682	742.349.248
2002	590.381.620	312.462.301	1.89	277.919.319	902.843.921
2003	920.400.913	427.743.333	2.15	492.657.580	1.348.144.246
2004	1.171.203.001	594.350.617	1.97	576.852.384	1.765.553.618
2005	1.126.678.489	727.829.627	1.55	398.848.862	1.854.508.116
2006	1.602.589.526	1.045.327.904	1.53	557.261.622	2.647.917.430
2007	2.262.654.564	950.157.396	2.38	1.312.497.168	3.212.811.960
2008	2.429.967.687	1.150.715.179	2.11	1.279.252.508	3.580.682.866
2009	1.629.636.855	1.131.065.420	1.44	498.571.435	2.760.702.275
2010	1.455.677.610	1.541.599.547	0.94	-85.921.937	2.997.277.157
2011	1.553.312.046	2.568.826.355	0.60	-1.015.514.309	4.122.138.401
2012	1.401.400.957	3.539.868.993	0.39	-2.138.468.036	4.941.269.950
2013	1.437.442.755	4.206.019.845	0.34	-2.768.577.090	5.643.462.600
2014	1.536.657.781	4.043.838.977	0.38	-2.507.181.196	5.580.496.758
2015	1.400.566.421	1.860.935.195	0.75	-460.368.774	3.261.501.616
2016	1.427.205.999	1.187.057.570	1.20	240.148.429	2.614.263.569
2017	1.662.638.490	1.833.068.237	0.91	-170.429.747	3.495.706.727
2018	2.086.692.521	2.104.899.544	0.99	-18.207.023	4.191.592.065
2019	2.115.194.784	1.396.375.143	1.51	718.819.641	3.511.569.927
2020	1.711.994.960	1.220.634.692	1.40	491.360.268	2.932.629.652
2021	2.943.991.869	2.111.783.258	1.39	832.208.611	5.055.775.127
2022	2.870.517.177	2.002.874.933	1.43	867.642.244	4.873.392.110
2023	2.609.890.352	1.495.449.043	1,74	1.114.441.309	4.105.339.395
2024	3.340.308.448	1.218.646.463	2.74	2.121.661.985	4.558.954.911

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

2000–2024 dönemine ilişkin dış ticaret rakamları incelendiğinde, Türkiye'nin Yunanistan ile ekonomik ilişkilerinde genellikle ihracat fazlası verdiği görülmektedir. 2000'li yılların başında iki ülke arasındaki ticaret hacmi ortalama olarak 1 milyar dolar seviyesindeyken, Türkiye bu dönemde dış ticaret fazlası vermiştir. Ancak 2010–2018 yılları arasında, dünyanın içinde bulunduğu ekonomik kriz koşullarında Yunanistan ve Türkiye ticareti Yunanistan lehine gerçekleşmiştir. Bu dönemde Türkiye, Yunanistan'a karşı dış ticaret açığı vermiştir. Özellikle 2013 ve 2014 yıllarında dış ticaret açığı sırasıyla 2,76 milyar ve 2,50 milyar dolara ulaşmıştır. Bu yıllar, Türkiye açısından ikili ticarete Yunanistan'a karşı dış ticaret açığının en fazla olduğu yıllardır. Ancak 2019 sonrası süreçte Türkiye, yeniden ihracat fazlası vermeye başlamış özellikle 2021 yılından itibaren bu fark giderek artmıştır. 2024 yılında Türkiye'nin Yunanistan'a ihracatı 3,34 milyar dolar seviyesine ulaşırken, ithalatı 1,22 milyar dolarda kalmıştır. Türkiye, yaklaşık 2,12 milyar dolarlık dış ticaret fazlası elde etmiş ve ihracat/ithalat oranı 2,74'e yükselmiştir. Bu rakam, 25 yıllık dönem içerisindeki en yüksek oran olup, Türkiye'nin Yunanistan pazarındaki ekonomik üstünlüğü ve rekabet gücünü açıkça ortaya koymaktadır.

2.3.2. Türkiye-Yunanistan Sınır Kapıları

2.3.2.1. İpsala Sınır Kapısı

Türkiye'nin Avrupa ile olan kara bağlantılarında önemli geçiş noktalarından biri olan İpsala sınır kapısı, Türkiye tarafında Edirne ilinin İpsala ilçesine bağlı Karaağaç köyü, Yunanistan tarafında ise Evros bölgesine bağlı Kipoi yerleşim bölgesi ile sınırdır. Bu sınır kapısı, 1958 yılında uluslararası taşımacılığa açılmıştır ve Türkiye'nin batıya açılan önemli kapılarından biri olma özelliğini taşımaktadır. İpsala sınır kapısı, yaklaşık 95 bin m²'lik bir alan üzerine kurulmuştur. Kapı, modernize edilmiş gümrük altyapısı ve yüksek işlem kapasitesi ile Türkiye'nin Kapıkule'den sonra en yoğun ticaret ve yolcu geçişine sahip kara sınır kapısıdır. Bu sınır kapısı özellikle AB ülkeleriyle gerçekleştirilen dış ticaret açısından büyük bir öneme sahiptir. Türkiye'nin ihracatının önemli bir kısmı kara yolu ile Avrupa'ya bu kapı üzerinden yönlendirilmekte ve aynı şekilde Avrupa'dan Türkiye'ye gelen ticari akışın da büyük bölümü bu kapı aracılığıyla sağlanmaktadır. İpsala, aynı zamanda AB'nin dış sınır kapılarından biri olarak nitelendirilmektedir. Bu durum, kapının sadece ikili ilişkilerde değil, Türkiye-AB ilişkilerinin uygulama

düzeyinde de stratejik bir kanal hâline gelmesini sağlamaktadır. Sınır kapısında uygulanan ortak kontrol mekanizmaları, güvenlik standartları ve teknik altyapı çalışmaları bu yönüyle AB ile uyumluluk sürecine katkı sunmaktadır (Ongun, 2009:50).

İpsala sınır kapısı, Trans-Avrupa Ulaştırma Ağı (TEN-T) ve Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) gibi uluslararası lojistik ağlarla da bütünleşmiş bir konumdadır. Bu sayede kapı, Türkiye'nin Asya ile Avrupa arasında lojistik köprü olma hedefini gerçekleştiren batıdaki en işlek ve etkin kapı olarak değerlendirilmektedir.

2.3.2.2. Pazarkule Sınır Kapısı

Türkiye'nin Avrupa'ya geçiş noktalarından biri olan Pazarkule sınır kapısı, Türkiye tarafında Edirne il merkezine bağlı Karaağaç Mahallesi, Yunanistan tarafında ise Kastanies yerleşim bölgesi ile karşılıklı sınırdır. Bu sınır kapısı, 1952 yılında hizmete girmiş olsa da uluslararası geçişlere 1970'li yıllarda açılmıştır. Söz konusu kapı, Türkiye'nin Yunanistan ile doğrudan kara bağlantısı sağlayan en kısa güzergâh üzerinde yer alması sebebiyle hem yerel geçişler hem de bölgesel iş birlikleri açısından stratejik bir işleve sahiptir. Yaklaşık 27 bin metrekarelik bir alana kurulu olan Pazarkule sınır kapısı, yaya ve küçük araç geçişleriyle sınırlı işlev görmesine rağmen, 2020'li yıllarda başlatılan modernizasyon projeleri ile altyapısı güçlendirilmiş ve otomobil, yolcu ve hafif ticari araç geçişlerine uygun hâle getirilmiştir. Bu modernizasyonla birlikte kapının işlem kapasitesi artırılmış, biyometrik kontrol sistemleri, yeni pasaport kontrol kabinleri ve dijital gümrük altyapısı gibi teknolojik altyapılarla donatılmıştır. Kapının Edirne merkezine çok yakın olması, Pazarkule sınır kapısını hem kentsel sınır etkileşimi hem de turistik ziyaretler açısından işlek bir geçiş noktası hâline getirmiştir (Ongun, 2006:43).

Pazarkule, Türkiye-AB sınır rejiminin uygulama düzeyinde de dikkat çeken bir örnek teşkil etmesini sağlamaktadır. Özellikle göç, sınır güvenliği ve düzensiz geçişlerin kontrolünde, kapı üzerinden yapılan iş birlikleri ve gözlem faaliyetleri Türkiye-AB ilişkileri açısından önemli kazanımlar sağlamaktadır. 2020 yılında yaşanan göç krizinde bu kapının sembolik ve diplomatik rolü uluslararası kamuoyunun gündemine taşınmış, kapının bölgesel güvenlik açısından önemi bir kez daha kabul edilmiştir (sgdd.org.tr).

Pazarkule sınır kapısı, Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) ve Trans-Avrupa Ulaştırma Ağı (TEN-T) sistemleriyle bütünleşme potansiyeli taşıyan kara

sınır noktalarından biridir. Her ne kadar ticari taşıma kapasitesi İpsala'ya göre sınırlı olsa da insani geçişler, yerel ticaret, turizm ve sınır ötesi halk etkileşimi açısından taşıdığı rol, kapının fonksiyonel değerini artırmaktadır. Pazarkule sınırı yalnızca Türkiye ile Yunanistan arasında bir geçiş noktası değil, aynı zamanda Türkiye'nin AB ile olan ilişkilerinde toplumsal, diplomatik ve güvenlik boyutlarının kesiştiği bir sınır kapısı olarak değerlendirilmektedir. Hem yerel dinamikleri hem de sınır rejimi uygulamalarıyla Türkiye'nin batı yönlü dış politika ve entegrasyon stratejisinin tamamlayıcı bir parçasıdır.

2.3.3. Türkiye–Yunanistan Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri

2.3.3.1. Ortak Gümrük Birliği Anlaşması

Türkiye ile Yunanistan arasında doğrudan ortak gümrük birliği anlaşması bulunmamakla birlikte, her iki ülkenin AB ile olan hukuki ve ticari bağları, dolaylı olarak Gümrük Birliği çerçevesinde karşılıklı etkileşim oluşturmaktadır. Türkiye, 1 Ocak 1996 tarihinde AB ile Gümrük Birliği'ne katılmış ve bu sayede birlik üyesi ülkelerle ticaretinde, tarife dışı engellerin büyük ölçüde ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Yunanistan ise 1981 yılında tam üyelik statüsü kazanarak AB iç pazarının bir parçası haline gelmiştir. Dolayısıyla Türkiye'nin Gümrük Birliği üyeliği, Yunanistan ile ticari ilişkilerinin kurumsal bir çerçeveye oturtulmasına olanak sağlamış, iki ülke arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi sürecine katkı sunmuştur. Nitekim 2000'li yıllardan itibaren iki ülke arasındaki dış ticaret hacmi kriz ve salgın dönemi dışında istikrarlı bir artış göstermiş, özellikle Türkiye'nin ihracatındaki rekabet gücü dikkat çekici düzeye ulaşmıştır (Arat, 1995:590).

Gümrük Birliği'nin Türkiye ile Yunanistan arasındaki ekonomik ilişkiler üzerindeki etkisi sadece ticaretle sınırlı kalmamıştır. Ortak mevzuat uyumu, teknik düzenlemeler, menşe kuralları, gümrük işlemlerinin kolaylaştırılması ve fikri mülkiyet haklarının korunması gibi alanlarda da ortak normlara dayalı bir işleyiş gelişmiştir. Bu da iki ülke arasında doğrudan ikili anlaşmalar olmaksızın, ticaretin belirli bir düzen ve öngörülebilirlik çerçevesinde yürütülmesini sağlamıştır. Öte yandan, siyasi ilişkilerde yaşanan inişli çıkışlı dönemler, Gümrük Birliği'nin sağladığı yapısal iş birliği zemininin önemini artırmıştır. Bu kapsamda, ekonomik ilişkiler taraflar arasındaki siyasi diyalogun sürdürülmesine de katkıda bulunmuştur.

2.2.3.2. Türkiye-Yunanistan Turizm Formu

Türkiye ile Yunanistan arasında turizme konu olan birçok turistik sahası olduğu için iki ülke sıklıkla turizm sektörlerini canlı tutmak amacıyla turizm formları düzenlemektedir. Bunlardan birisi de 17-18 Kasım 2021 tarihlerinde İzmir’de gerçekleşen 9. Turizm Forumu ve 4. Turizm Karma Komisyonu Toplantısı’dır. Toplantılara T.C Kültür ve Turizm Bakanı Mehmet Nuri Ersoy ile Yunanistan Kültür Bakanı Vasileios Kikilias’ın katılmıştır. Hükümet düzeyinde birçok yetkilinin yanı sıra Türkiye ve Yunanistan’dan turizm sektör kuruluşlarının temsilcileri, önde gelen tur operatörleri, havayolu şirketlerinin yöneticileri, iki ülke arasında feribot taşımacılığı gerçekleştiren denizcilik firmaları, akademisyenler ve medya mensupları da katılmıştır. Bu durum, toplantıların yalnızca resmi ilişkileri geliştirmekle kalmayıp, sektörel düzeyde doğrudan temas ve iş birliği olanaklarını da artırmayı hedeflediğini göstermektedir (tursab.orgtr).

Görüşmelerde, iki ülkenin turizm alanında birbirini rakip olarak değil, tamamlayıcı ortaklar olarak görmesi gerektiği vurgulanmış ve bu anlayış çerçevesinde sürdürülebilir iş birliği modellerinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Özellikle Ege bölgesinin her iki ülke açısından da ortak stratejilerle tanıtılması gerektiği ifade edilmiştir.

Toplantıda üzerinde durulan bir diğer önemli konu ise vize politikaları olmuştur. Pandemi döneminde başlatılan ve belirli adalara yönelik uygulanan kapıda vize sistemi sayesinde Türk turistlerin Yunanistan’a yönelik ilgisinin arttığı belirtilmiştir. Bu uygulamanın kalıcı hale getirilmesinin iki ülke arasındaki turizm hareketliliğini artıracığı ifade edilmiştir. Aynı şekilde, karşılıklı turist trafiğini artırmak için feribot seferlerinin yeniden başlatılması öncelikli adımlar arasında sayılmıştır. Uzak pazarlardan gelen turistlerin birden fazla ülkeyi ziyaret etme eğilimi göz önünde bulundurularak, Türkiye ile Yunanistan’ın ortak tur paketleri hazırlayarak bu pazarlarda iş birliği içinde tanıtım faaliyetleri yürütmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Bu çerçevede, özellikle Uzak Doğu ve Güney Amerika gibi pazarların hedef alınması gerektiği, ancak pandemi öncesinde başlatılan girişimlerin arzu edilen başarıyı sağlayamadığı ifade edilmiştir. Hava yolu taşımacılığına ilişkin olarak mevcut uçuşların artırılmasına yönelik talepler gündeme getirilmiştir. Türk Hava Yolları ve Pegasus’un sınırlı sayıda uçuş gerçekleştirdiği Selanik, Midilli, Girit, Rodos ve Mikonos gibi turistik yerlere yönelik direkt uçuşların

artırılmasının her iki ülkenin turizm potansiyelini olumlu yönde etkileyeceği belirtilmiştir (ktb.gov.tr).

Tüm bu gelişmelerin yanı sıra, Türkiye ile Yunanistan arasında taşınmaz kültürel mirasın korunmasına yönelik bir iş birliği protokolünün hazırlanmakta olduğu, söz konusu protokolün kısa süre içinde nihai hale getirilmesinin amaçlandığı açıklanmıştır. Bu çerçevede yürütülecek ortak çalışmaların kültürel diplomasiye katkı sunmasının yanı sıra iki ülke arasındaki tarihî bağların da güçlendirilmesine hizmet edeceği vurgulanmıştır.

2.2.3.3. Türkiye-Yunanistan Doğal Gaz Boru Hattı

Türk enerji kurumu BOTAŞ ile Yunanistan'ın gaz şirketi DEPA arasında doğal gaz iş birliğini öngören ilk anlaşma 28 Mart 2002 tarihinde yapılmıştır. İki ülke arasında bir doğal gaz boru hattının inşasına yönelik hükümetlerarası mutabakat ise 23 Aralık 2003'te Ankara'da imzalanmıştır. Söz konusu boru hattının inşasına, dönemin başbakanları Kostas Karamanlis ve Recep Tayyip Erdoğan'ın katılımıyla 3 Temmuz 2005 tarihinde başlanmış ve inşaat çalışmaları 2007 yılında tamamlanmıştır. Hat, resmi olarak 18 Kasım 2007 tarihinde düzenlenen bir törenle hizmete açılmıştır (Tepealtı, 2009:198).

Türkiye ile Yunanistan arasında inşa edilen yaklaşık 300 km uzunluğundaki doğal gaz boru hattı, iki ülkenin ulusal gaz şebekelerini birbirine bağlayan stratejik bir enerji altyapısıdır. Hat, Türkiye'nin Karacabey ilçesinden başlayarak Yunanistan'ın Gümulcine kentine kadar uzanmaktadır. Bu proje, G GK kapsamında Avrupa'nın enerji arzını çeşitlendirmeyi amaçlayan daha geniş bir ulaştırma vizyonunun parçası olarak tasarlanmıştır. Özellikle Azerbaycan'ın Şah Deniz -II sahasından çıkarılan doğal gazın, Türkiye ve Yunanistan üzerinden Avrupa pazarlarına ulaştırılması hedeflenmiştir. Türkiye-Yunanistan hattı 2007 yılında tamamlanarak devreye alınmış ancak projeyi İtalya'ya kadar uzatması planlanan Yunanistan-İtalya boru hattı, Trans Adriyatik Boru Hattı'nın (TAP) tercih edilmesi nedeniyle hayata geçirilememiştir. Buna rağmen mevcut hat, Türkiye'nin enerji geçiş bölgesi olma hedefine ulaşmasına yardım ederken, Yunanistan'ın da bölgesel enerji ağlarına katılmasını sağlamıştır (Uluslararası Doğal Gaz Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı, 2007).

2.4. TÜRKİYE-BULGARİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Bulgaristan arasındaki ticari ilişkiler, uzun bir geçmişe dayanmaktadır. İki ülke arasındaki ekonomik temaslar, T.C'nin kuruluşunun ardından sınırlı bir şekilde başlasa da, zamanla farklı siyasal ve ekonomik iş birliklerine bağlı olarak gelişim göstermiştir. 1920'li ve 1930'lu yıllarda ticari ilişkiler büyük ölçüde tarımsal ürün değişimi ve yerel düzeyde sınır ticaretiyle sınırlı kalmış, bu dönemdeki iş birlikleri resmi anlaşmalardan ziyade ihtiyaç temelli gelişmiştir. Siyasi belirsizlikler ve ideolojik farklılıklar, bu yıllarda ticari potansiyelin tam anlamıyla değerlendirilmesini engellemiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında Bulgaristan'ın Sovyetler Birliği etkisindeki sosyalist rejime dahil olması, iki ülke arasındaki siyasi mesafenin artmasına neden olmuştur. Soğuk Savaş boyunca ideolojik ayrışmalar, ekonomik ilişkilerin derinleşmesini sınırlamıştır. Ancak 23 Şubat 1955 yılında iki ülke arasında imzalanan “*Ticaret ve Ödeme Anlaşması*” ile mal değişimi belirli kotalar ve ödeme planları doğrultusunda kurumsal bir çerçeveye oturtulmuştur. Bu yıllarda sınırlı da olsa bazı tarım, tekstil ve makine ürünlerinin karşılıklı değişimi sağlanmıştır. 1989 yılında Bulgaristan'da sosyalist rejimin sona ermesi ve demokratikleşme sürecinin başlaması, Türkiye ile olan ekonomik ilişkilerde dönüm noktası olmuştur. Bulgaristan'ın serbest piyasa ekonomisine geçişi, Türk özel sektörü için ülkeye açılım fırsatları sağlamıştır (Kayalı ve Coşkun,2021).

1990'lı yıllardan sonra iki ülke arasında birçok anlaşma yapılmıştır. 1994 yılında ‘*Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması*’ yine aynı yıl “*Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması*”. 1997 yılında “*Gümrük İdarelerinin Karşılıklı Yardımlaşmasına İlişkin Anlaşma*”. 2004 yılında “*Deniz Ticaret Anlaşması*”. 2007 yılında “*Türkiye-Bulgaristan 17. Dönem KEK Toplantısı Protokolü*”. 2009 yılında “*Teknik Düzenlemeler, Standardizasyon, Uygunluk Değerlendirmesi ve Metroloji Alanlarında Danışma ve İşbirliği Mekanizması Tesis Edilmesine Dair Mutabakat Zaptı*”. 2012 yılında “*Türkiye Cumhuriyeti ve Bulgaristan Cumhuriyeti Arasındaki Ekonomik İşbirliği Anlaşması*” yapılmıştır (ticaret.gov.tr).

Bulgaristan'ın temel göstergeleri Tablo 2.5’de verilmiştir.

Tablo 2.5. Bulgaristan'ın Temel Göstergeleri

Resmi Adı	Bulgaristan Cumhuriyeti
Yönetim	Cumhuriyet
Yüzölçümü	110.993 km ²
Din	%83 Ortodoks, %12,8 Müslüman, %4,2 Diğer
Dil	Bulgarca
Başkent	Sofya
Para Birimi	Leva (1 BGN = 23,74 TL (2025))
Nüfusu	6.317 milyon
GSYH	117.007 milyar \$
Kişi Başına Gelir	18.522 \$

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

2.4.1. Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti

Türkiye-Bulgaristan dış ticareti, günümüzde Türkiye lehine seyreitse de, Avrupa'ya açılan komşumuz olması ve uzun bir geçmişe dayanan ilişki göz önünde bulundurulduğunda potansiyelinin çok altında gerçekleşmektedir. Tablo 2.6'de 2000-2024 yılları için Türkiye ve Bulgaristan arasındaki dış ticaret rakamları verilmiştir.

Tablo 2.6. Türkiye -Bulgaristan Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı %	Denge	Hacim
2000	252.933.912	465.408.286	0.54	-212.474.374	718.342.198
2001	299.414.827	393.516.184	0.76	-94.101.357	692.931.011
2002	380.332.334	508.448.711	0.75	-128.116.377	888.781.045
2003	621.684.637	689.462.333	0.90	-67.777.696	1.311.146.970
2004	894.325.986	959.470.843	0.93	-65.144.857	1.853.796.829
2005	1.179.313.092	1.190.079.075	0.99	-10.765.983	2.369.392.167
2006	1.568.006.058	1.663.424.933	0.94	-95.418.875	3.231.430.991
2007	2.060.170.568	1.951.656.373	1.05	108.514.195	4.011.826.941
2008	2.151.534.436	1.840.007.677	1.17	311.526.759	3.991.542.113
2009	1.385.544.468	1.116.901.691	1.24	268.642.777	2.502.446.159
2010	1.497.384.142	1.702.534.340	0.88	-205.150.198	3.199.918.482
2011	1.622.777.283	2.474.620.528	0.65	-851.843.245	4.097.397.811

Tablo 2.6. (Devamı)

2012	1.684.988.702	2.753.649.891	0.61	-1.068.661.189	4.438.638.593
2013	1.971.246.853	2.760.302.820	0.71	-789.055.967	4.731.549.673
2014	2.040.156.708	2.846.184.709	0.72	-806.028.001	4.886.341.417
2015	1.675.927.931	2.254.179.613	0.74	-578.251.682	3.930.107.544
2016	2.383.499.696	2.142.523.181	1.11	240.976.515	4.526.022.877
2017	2.803.182.333	2.773.126.951	1.01	30.055.382	5.576.309.284
2018	2.669.699.315	2.501.393.395	1.07	168.305.920	5.171.092.710
2019	2.541.319.137	2.337.791.965	1.09	203.527.172	4.879.111.102
2020	2.475.974.954	2.066.207.674	1.20	409.767.280	4.542.182.628
2021	3.667.002.930	2.505.608.157	1.46	1.161.394.773	6.172.611.087
2022	4.442.711.694	2.698.218.515	1.65	1.744.493.179	7.140.930.209
2023	3.914.085.738	2.232.038.428	1.75	1.682.047.310	6.146.124.166
2024	4.601.299.414	2.392.322.251	1.92	2.208.977.163	6.993.621.665

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

2000–2024 yılları arasındaki Türkiye ile Bulgaristan arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde, iki ülke arasındaki ticari ilişkilerin zamanla derinleştiği ve Türkiye lehine geliştiği gözlemlenmektedir. 2000 yılında 718,3 milyon dolar düzeyinde olan toplam ticaret hacmi, 2024 yılı itibarıyla 6,9 milyar dolara ulaşmıştır. Bu süreçte ihracat 252,9 milyon dolardan 4,6 milyar dolara yükselmiş, ithalat ise 465,4 milyon dolardan yaklaşık 2,4 milyar dolara çıkmıştır. Dış ticaret dengesi açısından bakıldığında, Türkiye 2000–2006 döneminde sürekli açık vermiştir. Ancak 2007 yılında bu eğilim tersine dönmüş ve Türkiye ilk kez dış ticaret fazlası elde etmiştir. 2024 yılına gelindiğinde dış ticaret fazlası 2,2 milyar dolar seviyesine ulaşarak tarihsel bir rekor kaydedilmiştir. Benzer şekilde, ihracatın ithalatı karşılama oranı da 2000 yılında yalnızca 0,54 düzeyindeyken, 2024 yılında 1,92 seviyesine yükselmiştir. Bu gelişme, Türkiye’nin Bulgaristan pazarındaki rekabet gücünün arttığını göstermektedir.

2020 yılında, küresel tedarik zincirlerinin aksadığı bir dönemde Türkiye’nin Bulgaristan’a karşı 409,7 milyon dolarlık dış ticaret fazlası elde etmesi dikkat çekicidir. Bu durum, Türkiye’nin kriz dönemlerinde dahi güçlü bir tedarikçi ülke olduğunu göstermektedir. İhracatın ithalata kıyasla daha hızlı ve istikrarlı bir şekilde artması, Türkiye’nin ekonomik yapısındaki dönüşümün bir göstergesidir. Türkiye’nin ihracatının

daha çeşitli ve katma değerli hale gelmesi, bu dönüşümün temel nedenlerinden biri olarak değerlendirilebilir.

2.4.2. Türkiye-Bulgaristan Sınır Kapıları

2.4.2.1. Kapıkule Sınır Kapısı

Türkiye'nin Avrupa ile kara bağlantılarında en yoğun ve stratejik geçiş noktası olan Kapıkule sınır kapısı, Türkiye tarafında Edirne il merkezine, Bulgaristan tarafında ise Plovdiv iline bağlı Kapitan Andreevo yerleşim yeri ile sınırdır. Bu sınır kapısı, 1953 yılında hizmete girmiş ve 70'lerden sonra uluslararası taşımacılığa açılmıştır. Kapıkule sınır kapısı, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan ve en işlek kara sınır kapısı olma niteliğini taşımaktadır. Bu sınır kapısı, yaklaşık 334 bin m² bir alan üzerine kuruludur ve modernize edilmiş gümrük altyapısı, yüksek hacimli geçiş şeritleri ve entegre dijital sistemleri ile Türkiye'nin dış ticaret taşımacılığında en yüksek kapasiteye sahip kara sınır kapısıdır. Özellikle AB ülkeleri ile gerçekleştirilen dış ticaretin çok büyük bir bölümü bu kapıdan geçmektedir. Türkiye'nin Avrupa'ya yönelik ihracatında karayolu taşımacılığının omurgasını oluşturan bu geçiş noktası, aynı zamanda Avrupa'dan Türkiye'ye gelen ithalat ürünlerinin de ana giriş güzergâhıdır. Kapıkule, AB'nin dış sınır kapılarından biri olarak kabul edilmektedir. Bu özelliği sayesinde yalnızca ikili düzeyde değil, Türkiye - AB ilişkilerinin teknik, ekonomik ve diplomatik uygulama alanlarından biri olarak da ön plana çıkmaktadır. Kapıda uygulanan ortak gümrük kontrolleri, araç tarama sistemleri, elektronik veri değişimi altyapıları ve yüksek güvenlik standartları, AB ile uyum çerçevesinde yürütülen gümrük reformlarının sahadaki en güçlü yansımalarındandır (Türel ve Beyhan, 2019:20).

Kapıkule sınır kapısı, Trans-Avrupa Ulaştırma Ağı (TEN-T) ve Avrupa-Kafkasya-Asya Ulaşım Koridoru (TRACECA) gibi küresel lojistik sistemlerle bütünleşmiş durumdadır. Aynı zamanda, Türkiye'nin Orta Koridor üzerinden Çin ve Orta Asya ile Avrupa'yı bağlayan çok modlu taşımacılık stratejisinin batı çıkış kapısı olarak kritik bir pozisyonda yer almaktadır (kgm.gov.tr). Özellikle TIR taşımacılığı, demiryolu taşımacılığı ve kombine taşımacılık uygulamaları açısından Kapıkule, Türkiye'nin en aktif işleyen sınır kapısıdır.

Kapıkule sınır kapısı, sadece Türkiye ile Bulgaristan arasında değil, aynı zamanda Türkiye ile AB arasındaki ticaretin, ulaşımın ve politik entegrasyonun fiziki altyapısını oluşturan bir geçiş noktasıdır. Türkiye'nin Avrupa ile olan dış ticaret politikasının, lojistik bağlantı hedeflerinin ve AB uyum sürecinin en somut yansımalarından biri olan Kapıkule, jeopolitik ve ekonomik açıdan vazgeçilmez bir kara sınır kapısı olarak işlev görmektedir.

2.4.2.2. Dereköy Sınır Kapısı

Türkiye'nin Bulgaristan ve dolayısıyla Avrupa ile kara bağlantılarında önemli bir konuma sahip olan Dereköy sınır kapısı, Türkiye tarafında Kırklareli ilinin Dereköy ilçesi, Bulgaristan tarafında ise Blagoevgrad bölgesine bağlı Malko Tarnovo yerleşimi ile karşılıklı olarak sınırdır. 1969 yılında hizmete açılan bu sınır kapısı, Türkiye'nin Avrupa'ya açılan kapılarından biri olarak, özellikle Kırklareli ve çevresinde yaşayan halk için turizm, yerel ticaret ve kültürel etkileşim açısından önemli bir geçiş noktası işlevi görmektedir. Dereköy sınır kapısı, yaklaşık 17 bin m²'lik bir alan üzerine kurulmuş olup, Türkiye'nin en büyük ölçekli sınır kapılarından biri olmamakla birlikte, modernize edilen altyapısı ve son yıllarda artırılan teknik kapasitesiyle dikkat çekmektedir. Kapıdan geçen araç ve yolcu trafiği, özellikle yaz aylarında turistik seyahatler ve günübirlik ziyaretler kapsamında yoğunlaşmakta, aynı zamanda yerel esnaf ve küçük ölçekli ticaretle uğraşan gruplar için de ekonomik bir hareketlilik oluşturmaktadır (Ongun, 2009:38).

Dereköy, Bulgaristan üzerinden Karadeniz kıyılarına ve Balkan içlerine uzanan kara ulaşımı açısından alternatif bir güzergâh oluşturmaktadır. Bu özelliğiyle yüksek hacimli TIR taşımacılığına açık olan Kapıkule ve Hamzabeyli kapılarına tamamlayıcı nitelikte değerlendirilmektedir. Her ne kadar ticari yoğunluk açısından daha düşük seviyede olsa da Dereköy sınır kapısı, lojistik esneklik sağlaması açısından dış ticaret ve gümrük politikalarında önemli bir yedekleme noktasıdır. Dereköy sınır kapısı, AB'nin dış sınır rejimi çerçevesinde yer almakta ve bu kapsamda uygulanan pasaport kontrolü, güvenlik standartları ve ortak sınır güvenliği protokolleriyle Türkiye'nin AB ile uyum süreçlerine katkı sağlamaktadır (trakya.ticaret.gov.tr).

Dereköy sınır kapısında, geliştirilen güvenlik sistemleri, araç kontrol mekanizmaları ve sınır geçiş altyapısı sayesinde, yasa dışı geçişlerin önlenmesi, gümrük denetiminin etkinleştirilmesi ve sınır güvenliğinin artırılması hedeflenmektedir. Bununla

birlikte Dereköy sınır kapısı'nın Trans-Avrupa Ulaştırma Ağı (TEN-T) ile doğrudan bir bağlantısı bulunmamakta, ancak Bulgaristan tarafındaki Malko Tarnovo üzerinden Karadeniz limanlarına ve Trakya içlerine açılan yollar sayesinde bölgesel ulaşım ağlarına dolaylı entegrasyon imkânı sunmaktadır. Bu yönüyle Dereköy, büyük ölçekli taşımacılık kapılarına göre daha küçük fakat stratejik olarak esnek bir geçiş noktasıdır.

2.4.2.3. Hamzabeyli Sınır Kapısı

Türkiye'nin Bulgaristan ile kara sınırını oluşturan önemli geçiş noktalarından biri olan Hamzabeyli sınır kapısı, Türkiye tarafında Edirne ilinin Lalapaşa ilçesine bağlı Hamzabeyli köyü, Bulgaristan tarafında ise Lesovo yerleşim bölgesi ile karşılıklı sınırdır. 2004 yılında uluslararası taşımacılığa açılan bu kapı, Kapıkule sınır kapısındaki yoğunluğu azaltmak amacıyla açılmıştır. Hamzabeyli sınır kapısı, yaklaşık 64.000 m²'lik bir alana kuruludur. Bu kapı, özellikle uluslararası karayolu taşımacılığında faaliyet gösteren lojistik firmalar için hızlı ve etkin bir geçiş sunmaktadır. Bulgaristan üzerinden Orta Avrupa'ya ulaşan taşımacılık rotalarında önemli bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Hamzabeyli sınır kapısında çoğunlukla yük ve mal geçişi yapılmaktadır. Gerek gümrük altyapısı gerekse sahadaki organizasyonel düzenlemeler, yolcu taşımacılığına kıyasla yük taşımacılığına öncelik veren bir operasyonel sistem üzerine inşa edilmiştir. Bu yönüyle Hamzabeyli, Kapıkule ile karşılıklı destekleyici bir yapıya sahiptir. Kapıkule'de yaşanan trafik yoğunluğu veya kapasite sınırları durumunda, Hamzabeyli devreye alınarak lojistik süreklilik sağlanmaktadır. Hamzabeyli sınır kapısı aynı zamanda, AB'nin dış sınır rejimi kapsamında işlem gören bir kapı olması nedeniyle, AB güvenlik normlarına uyumlu gümrük ve denetim mekanizmalarını da içermektedir. Elektronik veri değişim sistemleri, tarama ve kimlik doğrulama teknolojileri ile kapıda hem güvenli hem de hızlı geçiş hedeflenmektedir. Hamzabeyli, gümrük entegrasyon süreçlerine destek sağlayan modern bir geçiş altyapısı olarak öne çıkmaktadır (Ongun, 2009:53).

Hamzabeyli sınır kapısı, Trans-Avrupa Ulaştırma Ağı (TEN-T) ve TRACECA gibi bölgesel taşımacılık koridorlarıyla dolaylı bağlantılar kurarak, Türkiye'nin doğudan batıya taşımacılıkta lojistik zincirlerini çeşitlendirmesine katkı sunmaktadır. Türkiye'nin Avrupa ile olan dış ticaretinin genişlemesinde bu kapı, taşımacılık rotalarının esnekliğini artırmakta ve yük akışı dengesinin sağlanması için hizmet etmektedir. Hamzabeyli sınır kapısı, yalnızca Türkiye ile Bulgaristan arasındaki kara ulaşımı açısından değil, Türkiye'nin Avrupa

pazarlarına yönelen karayolu taşımacılığının sürdürülebilirliği açısından da stratejik bir geçiş noktasıdır. Kapının kapasite artırımı ve altyapı geliştirme çalışmaları, onu Türkiye'nin dış ticaret stratejisinde tamamlayıcı ve destekleyici bir lojistik kanal hâline getirmiştir.

2.4.3. Türkiye-Bulgaristan Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri

2.4.3.1. Ortak Gümrük Birliği Anlaşması

Türkiye ile Bulgaristan arasında doğrudan ikili bir gümrük birliği anlaşması bulunmamaktadır. Ancak iki ülke, AB Gümrük Birliği çerçevesinde dolaylı olarak birbirine entegre durumdadır. Türkiye, 1996 yılından bu yana AB ile sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünlerini kapsayan bir gümrük birliği içerisindedir. Bulgaristan ise 2007 yılında AB'ye tam üye olarak katılmış ve bu tarihten itibaren AB Gümrük Birliği'nin doğal bir parçası hâline gelmiştir. Bu durum, Türkiye ile Bulgaristan arasında doğrudan müzakere edilmiş ikili Gümrük Birliği olmamasına rağmen, fiilen sanayi mallarında gümrük vergilerinin kaldırıldığı ve malların serbest dolaşımına olanak tanıyan bir ekonomik entegrasyon ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye ile Bulgaristan arasında gerçekleştirilen ticarete sanayi ürünlerinde gümrük vergisinden muaftır. Ancak gümrük birliği sadece sanayi ürünleri ve işlenmiş tarım ürünleriyle sınırlıdır. Daha fazla ürün gruplarında örneğin, işlenmemiş tarım ürünlerinde serbestlik ancak ikili veya çok taraflı anlaşmalar yoluyla sağlanabilmektedir. Özetle, Türkiye ile Bulgaristan arasında Yunanistan ile olduğu gibi AB Gümrük Birliği sistemi üzerinden işleyen dolaylı bir entegrasyon söz konusudur. Bu yapı, sanayi ürünlerinin serbestçe ticaretini mümkün kılmakta ve iki ülke arasında daha derin ekonomik ilişkilerin kurulmasına zemin hazırlamaktadır. Ancak bu entegrasyon, sınırlı kapsamdaki ürün gruplarıyla sınırlı kaldığı için tam anlamıyla bir ekonomik birlikten söz etmek mümkün değildir. Bu nedenle, mevcut ilişkiler gümrük birliği bağlamında “dolaylı ve sınırlı entegrasyon” olarak nitelendirilebilir (Afşar,2022).

2.4.3.2. İstanbul-Kapıkule Demiryolu Hattı

İstanbul–Kapıkule demiryolu hattı, Türkiye’de inşası devam eden ve stratejik açıdan büyük önem taşıyan bir altyapı projesidir. Toplam uzunluğu yaklaşık 229 km olan bu yüksek

hızlı demiryolu hattı, İstanbul'un çevre ilçelerinden başlayarak Edirne'nin batısında yer alan Bulgaristan sınırına kadar uzanacaktır. Proje tamamlandığında, Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki kara ulaşım koridorunun demiryolu ayağı önemli ölçüde güçlenecek ve iki bölge arasındaki lojistik entegrasyon derinleşecektir (uab.gov.tr).

Hat boyunca çift yönlü ve elektrikli sistem kurulmakta olup, hem yük hem de yolcu taşımacılığına hizmet verecek şekilde tasarlanmıştır. Bu özelliğiyle proje, yalnızca yolcu taşımacılığını hızlandırmakla kalmayacak, aynı zamanda Avrupa'ya ihracat yapan yük trenlerinin daha etkin ve verimli şekilde hareket etmesine olanak sağlayacaktır. Türkiye'nin batı yönlü demiryolu bağlantılarını modernize eden bu hat, özellikle Kapıkule sınır kapısı üzerinden Bulgaristan'a ve oradan da Avrupa demiryolu ağına kesintisiz bağlanacaktır. Demiryolunun Edirne ile İstanbul arasında yüksek hızlı tren hizmetine olanak tanıyacak şekilde inşa edilmesi, hem bölgesel kalkınmayı teşvik edecek hem de çevre dostu taşımacılığın gelişimine katkıda bulunacaktır. Projenin belirli kısımlarının 2025 yılı sonlarında hizmete açılması planlanmakta olup, bu tarihle birlikte Türkiye'nin Trakya bölgesindeki ulaşım altyapısında niteliksel bir dönüşüm yaşanması beklenmektedir. Söz konusu demiryolu hattı, Türkiye'nin Avrupa ile ulaşım entegrasyonunu pekiştiren, ekonomik ve stratejik açıdan önemli bir adımı temsil etmektedir .

2.5. TÜRKİYE-ERMENİSTAN TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Ermenistan arasındaki ticari ilişkiler, tarihsel ve siyasi gerilimlerin gölgesinde şekillenmiş, bu nedenle de istikrarsız ve sınırlı bir seyir izlemiştir. Her iki ülke arasında resmi diplomatik ilişkiler bulunmamakla birlikte, özellikle 1993 yılında Azerbaycan-Ermenistan Dağlık Karabağ Savaşı'nın ardından Türkiye'nin Ermenistan'a kara sınırını kapatması, ticaretin doğrudan yürütülmesini büyük ölçüde engellemiştir. Ermenistan'ın denize sınırı olmadığı düşünüldüğünde ticaretin gerçekleşeceği tek yer olan sınır kapıları geçmişten gelen ve unutulmayan hafıza sebebiyle kapalı olunca ticaret gerçekleşmemektedir. Oysa, Türkiye açısından Ermenistan pazarı, büyük ölçekli olmasa da Kafkasya bölgesinde potansiyel arz eden bir ekonomik alan olarak değerlendirilmektedir. 2008 yılında Türkiye, Ermenistan ile diplomatik ilişkileri geliştirme ve normalleştirme yönünde görüşmelere başlamıştır. Bu kapsamda, iki ülke arasında 2009 yılında "Zürih Protokolleri" olarak bilinen anlaşmalar imzalanmıştır. Ancak, sürecin devamı istenilen

şekilde ilerlememiştir. Ermenistan Anayasa Mahkemesi'nin 2010 yılında aldığı karar, protokollerin içeriğinde yer alan bazı maddelerin Ermenistan Anayasası'na aykırı biçimde uygulanamayacağını belirtmiştir. Bu durum protokollerin fiilen askıya alınmasına neden olmuş ve sonrasında Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, 2015 yılı şubat ayında protokolleri parlamentodan resmen geri çekerek normalleşme sürecini sonlandırmıştır (mfa.gov.tr).

2020 yılında Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan İkinci Karabağ Savaşı'nın ardından Kafkasya bölgesinde yeni bir jeopolitik düzen ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin, Azerbaycan lehine net bir tavır alması, Ermenistan ile ilişkilerin daha da gerilmesine neden olmuştur. Ancak 2021 yılı sonrasında Ermenistan ile Türkiye arasında başlatılan normalleşme görüşmeleri, ekonomik ilişkilerde yeni bir dönem beklentisini doğurmuştur. Özellikle 2022 yılında karşılıklı özel temsilcilerin atanması ve 2023 yılında iki ülke arasında doğrudan hava kargo taşımacılığına izin verilmesi, ekonomik bağların yeniden kurulması adına olumlu bir süreç olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin Ermenistan ile yürüttüğü bu normalleşme süreci, Azerbaycan ile tam bir koordinasyon ve karşılıklı istişare içerisinde yürütülmektedir. Ankara yönetimi, Ermenistan ile ilişkilerde atılacak her adımın, Azerbaycan'ın hassasiyetleri ve Güney Kafkasya'daki genel jeopolitik istikrar göz önünde bulundurularak şekillendirilmesini temel bir dış politika ilkesi olarak benimsemiştir (mfa.gov.tr).

Ermenistan'ın temel göstergeleri Tablo 2.7.'de verilmiştir.

Tablo 2.7. Ermenistan'ın Temel Göstergeleri

Resmi Adı	Ermenistan Cumhuriyeti
Yönetim	Cumhuriyet
Yüzölçümü	29.743 km ²
Din	%93,5 Hristiyan, %6,5 Diğer
Dil	Ermenice
Başkent	Erivan
Para Birimi	Dram (1 Dram = 0,11 tl (2025))
Nüfusu	3.034 milyon
GSYH	23.790 milyar \$
Kişi Başına Gelir	7.841 \$

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

2.5.1. Türkiye-Ermenistan Dış Ticareti

Türkiye-Ermenistan dış ticareti, potansiyelinin çok altında gerçekleşmektedir. Tük'ten alınan verilerde Ermenistan'a ait 2000-2005 arası veriler bulunmamaktadır. Tablo 2.8'de 2005 – 2024 yılları için Türkiye-Ermenistan dış ticaret rakamları verilmiştir.

Tablo 2.8. Türkiye-Ermenistan Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı %	Denge	Hacim
2005	0	391.535	0	-391.535	391.535
2006	0	40.874	0	-40.874	40.874
2007	0	56.870	0	-56.870	56.870
2008	0	1.489.359	0	-1.489.359	1.489.359
2009	2.116	1.051.900	0.002	-1.049.784	1.054.016
2010	15.685	2.626.280	0.005	-2.610.595	2.641.965
2011	218.318	132.765	1.64	85.553	351.083
2012	240.802	221.835	1.08	18.967	462.637
2013	83.435	399.132	0.20	-315.697	482.567
2014	0	1.464.656	0	-1.464.656	1.464.656
2015	0	987.907	0	-987.907	987.907
2016	1.122	1.386.001	0.0008	-1.384.879	1.387.123
2017	12.578	2.144.919	0.005	-2.132.341	2.157.497
2018	4.564	1.957.381	0.002	-1.952.817	1.961.945
2019	1.240	2.121.358	0.0005	-2.120.118	2.122.598
2020	0	3.218.741	0	-3.218.741	3.218.741
2021	16.360	1.072.289	0.02	-1.055.929	1.088.649
2022	728.645	4.060.291	0.18	-3.331.646	4.788.936
2023	683.739	2.539.803	0.27	-1.856.064	3.223.542
2024	466.828	2.679.536	0.17	-2.212.708	3.146.364

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye ile Ermenistan arasındaki son 20 yıllık ticaret verilerini incelediğimizde Türkiye açısından, ihracatın ithalatı karşılamadığı yani dış ticaret açığı verildiği görülmektedir. Sadece 2011 ve 2012 yıllarında Türkiye'nin ihracatı ticaret ortağına karşı fazla vermiştir. Bununla birlikte son 20 yıl tarandığında ikili ilişkilerin son üç yılda

hareketlendiği bunun sebebinin ise karşılıklı olarak özel temsilciler düzeyinde görüşmelerin gerçekleştirilmesi olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle 2024 yılında yapılan görüşmelerde Alican sınır kapısının açılması, demiryolu hattı ve vize kolaylığı gündeme getirilmiştir. Bu girişimlerin başarıyla sonuçlanması ve uygulamaya konulması halinde, iki ülke arasındaki dış ticaret hacmine de olumlu katkılar sağlayacağı ve ticari ilişkileri güçlendireceği öngörülmektedir.

2.5.2. Türkiye-Ermenistan Sınır Kapıları

2.5.2.1 Akyaka Sınır Kapısı

Akyaka sınır kapısı, Türkiye'nin kuzeydoğusunda, Kars iline bağlı Akyaka ilçesi ile Ermenistan'ın Şirak bölgesi arasında yer alan bir kara sınır kapısıdır. Coğrafi olarak Aras Nehri çevresinde konumlanan bu sınır kapısı, Türkiye ile Ermenistan arasındaki en kısa ve en doğrudan bağlantı noktalarından biri olma özelliğine sahiptir. Her ne kadar günümüzde faal durumda olmasa da Akyaka sınır kapısı, iki ülke arasındaki diplomatik, siyasi ve ekonomik ilişkilerin tarihsel gelişimi içinde önemli bir sembolik ve stratejik konumda yer almaktadır. 1993 yılında Türkiye'nin, Azerbaycan ile dayanışma amacıyla Ermenistan'a kara sınırlarını kapatma kararı almasıyla birlikte Akyaka sınır kapısı kapatılmış ve o tarihten bu yana fiilen kullanılmamaktadır. Bu karar, özellikle Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ'ı işgal etmesi üzerine alınmış, Ermenistan ile olan tüm kara ve demir yolu bağlantıları askıya alınmıştır. Böylece Akyaka sınır kapısı, jeopolitik krizlerin bir yansıması olarak işlevsiz hale gelmiştir (Bakırcı, 2013).

Akyaka sınır kapısı, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları (TCDD) ağı üzerinde doğu demir yolu hattının son noktalarından biri olarak inşa edilmiştir. Geçmişte Kars-Gümrü demir yolu hattı üzerinden yolcu ve yük taşımacılığı yapılmasına olanak tanımıştır. Akyaka üzerinden Ermenistan'ın Gümrü (Gyumri) şehrine uzanan bu demir yolu hattı, Sovyetler Birliği döneminde Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) arasındaki sınırlı ama düzenli taşımacılığın yapıldığı nadir güzergâhlardan biri olmuştur. Bu bakımdan Akyaka sınır kapısı sadece iki ülkeyi değil, aynı zamanda Türkiye ile eski Sovyet coğrafyasını birbirine bağlayan bir geçiş noktası olarak stratejik önem taşımıştır. Akyaka sınır kapısı'nın kapalı olması, Türkiye'nin doğu sınırları

üzerindeki bölgesel ticaret akışını sınırlamakta, özellikle Kars ve çevresindeki ekonomik kalkınma potansiyelini kısıtlamaktadır. Son yıllarda Türkiye-Ermenistan ilişkilerinde gözlenen normalleşme girişimleri, bu sınır kapısının yeniden açılacağına dair beklentileri gündeme getirmiştir. Özellikle Zengezur Koridoru, Kafkasya'daki ulaşım hatları ve bölgesel entegrasyon projeleri, Akyaka'nın gelecekteki işlevselliği açısından yeniden değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bununla birlikte, Akyaka sınır kapısı'nın açılması yalnızca fiziki altyapı meselesi değil çok katmanlı diplomatik, tarihsel ve güvenlik sorunlarının çözümünü de gerektiren politik bir sorundur. Ermenistan ile diplomatik ilişkilerin resmen tesis edilmemiş olması ve sınırın kapalı kalmaya devam etmesi, bölgesel ekonomik iş birliklerini ve halklar arası temasları da sınırlamaktadır (Bakırcı, 2013).

Akyaka sınır kapısı, günümüzde işlevsiz olsa da, Türkiye -Ermenistan ilişkilerinin şekillendiği jeopolitik bağlamda hem tarihî bir miras hem de potansiyel bir stratejik unsur olarak değerlendirilmelidir. Bu sınır kapısının yeniden işlerlik kazanması, yalnızca iki ülke arasında ekonomik ve kültürel bir köprü kurulmasını sağlamakla kalmayacak, aynı zamanda Güney Kafkasya'daki bölgesel istikrar ve iş birliğinin güçlenmesine de katkı sunacaktır.

2.5.2.2. Alican Sınır Kapısı

Alican sınır kapısı, Türkiye'nin doğu sınırında, Iğdır ilinin Aralık ilçesine bağlı Alican mevkiinde yer alan ve Ermenistan ile doğrudan kara bağlantısı sağlayan bir sınır geçiş noktasıdır. Aras nehri üzerinde kurulu köprüyle fiziksel olarak iki ülkeyi birbirine bağlayan bu sınır kapısı, uzun yıllardır kapalı olması nedeniyle yalnızca bir sınır hattı değil Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin mevcut durumunu simgeleyen sembolik bir alan hâline gelmiştir. Türkiye'nin Ermenistan ile sınır bağlantısı sağlayan iki noktadan biri olan Alican sınır kapısı, hem jeopolitik konumu hem de tarihsel geçmişi sebebiyle dikkate değer nitelikler taşımaktadır. Alican sınır kapısı, 1921 tarihli "*Gümrü Antlaşması*" ve 1921 "*Moskova ve Kars Antlaşmaları*" çerçevesinde belirlenen sınır hattı üzerinde yer almaktadır. Bu çerçevede Türkiye ile SSCB arasında doğu sınırının bir parçası olarak inşa edilmiştir. Sınır hattı, Aras nehrinin doğal sınır teşkil etmesiyle belirlenmiştir. Alican, hem kara yolu hem de askeri kontrol açısından önem taşıyan bir geçiş noktası hâline

gelmiştir. Kapı, Soğuk Savaş dönemi boyunca Türkiye-SSCB sınırının denetiminde stratejik bir rol üstlenmiştir (Bakırcı, 2013).

SSCB'nin 1991'de dağılmasının ardından Ermenistan'ın bağımsızlığını ilan etmesiyle birlikte Türkiye-Ermenistan ilişkileri bu sınır kapısı üzerinden kurulmuştur. Ancak Ermenistan'ın 1992–1993 yıllarında Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ bölgesini işgali üzerine Türkiye, 1993 yılında Ermenistan'a yönelik sınırlarını kapatma kararı almıştır. Alican sınır kapısı da fiilen kapatılmış ve günümüze kadar resmî olarak açılmamıştır. Alican sınır kapısı, fiilen kullanılmıyor olsa da Türkiye'nin Doğu Anadolu Bölgesi ile Güney Kafkasya arasındaki muhtemel kara bağlantılarının en doğrudan ve kısa rotalarından birini oluşturmaktadır. Özellikle Iğdır –Gümrü ekseninde tesis edilecek potansiyel bir ulaşım hattı, sadece iki ülke arasındaki ikili ilişkileri değil Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'ya açılan doğu koridorlarıyla entegrasyonunu da kolaylaştıracaktır. Bu nedenle Alican sınır kapısı, lojistik, ekonomik kalkınma, enerji taşımacılığı ve kültürel temaslar açısından ciddi potansiyele sahiptir. Ancak bu potansiyelin hayata geçmesi sadece fiziki altyapıdan ibaret değildir. Ermenistan ile Türkiye arasında resmî diplomatik ilişkilerin tesis edilmemesi, sınır kapısının kapalı kalmasının temel nedenidir. Türkiye, sınırın açılmasını Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki normalleşme sürecine bağladığı için bu durum bölgedeki sınır rejiminin sadece ikili değil, üçlü ve hatta bölgesel dengelere bağlı olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Alican sınır kapısı, Güney Kafkasya'da barış, uzlaş ve karşılıklı tanıma süreçlerinin ilerlemesiyle doğrudan bağlantılıdır (Bakırcı, 2023).

2020 yılında gerçekleşen İkinci Karabağ Savaşı sonrasında Ermenistan ile Azerbaycan arasında kısmen değişen dengeler Türkiye-Ermenistan sınırının geleceğiyle ilgili yeniden değerlendirme süreçlerini gündeme taşımıştır. Bu gelişmeler Alican'ın potansiyel bir transit geçit olarak rol üstlenmesini yeniden mümkün kılacak gelişmeler olarak öne çıkmaktadır.

2.5.3. Türkiye-Ermenistan Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri

2.5.3.1. Barış Kavşağı Projesi

Barış Kavşağı, Ermenistan hükümeti tarafından Ekim 2023'te gündeme getirilen ve ülkenin Azerbaycan, Gürcistan, İran ve Türkiye gibi komşu ülkeleriyle ulaşım bağlantılarını güçlendirmeyi hedefleyen çok taraflı bir altyapı projesidir. Bu girişim, yalnızca fiziksel bağlantıların geliştirilmesini değil, aynı zamanda bölgesel iş birliğinin yeniden tesis edilerek devletler arası karşılıklı anlayışın artırılmasını da amaçlamaktadır. Proje, Ermenistan'ın stratejik konumunu öne çıkararak, Uluslararası kuzey-güney ulaşım koridorunu tamamlayıcı nitelikte bir ulaşım ağı oluşturmayı hedeflemektedir. Proje fikir aşamasında olup hünüz hayata geçmemiştir (fikirturu.com).

Projenin uygulanmasında gözetilmesi amaçlanan dört temel ilke şunlardır:

- ✓ **Egemenlik ve Hukuki Yetki:** Kara yolları, demir yolları, hava yolları, boru hatları, iletişim kabloları ve elektrik iletim hatları gibi tüm ulaşım ve enerji altyapıları, bulundukları ülkelerin egemenliği ve ulusal yargı yetkisi altında işletilecektir. Bu ilke, devletlerin toprak bütünlüğüne saygıyı ve ulusal yetki alanlarının korunmasını öncelikli hale getirmektedir.
- ✓ **Altyapı Güvenliği ve Geçiş Kontrolleri:** Her ülke, kendi sınırları içerisindeki tüm altyapıların güvenliğinden sorumludur. Bu çerçevede, sınır ve gümrük kontrolleri ile birlikte araçların, yüklerin ve bireylerin geçişi, ilgili devlet kurumlarının yetki ve denetiminde gerçekleştirilecektir. Böylece güvenli, düzenli ve denetlenebilir bir geçiş mekanizması tesis edilecektir.
- ✓ **Çift Yönlü Kullanım Esnekliği:** Söz konusu altyapılar yalnızca uluslararası geçişleri değil ülkelerin kendi iç ulaşım ve taşımacılık ihtiyaçlarını da karşılayacak şekilde kullanılabilir. Bu durum, projenin ulusal düzeyde de ekonomik fayda üretme potansiyelini artırmaktadır.
- ✓ **Karşılıklılık ve Eşit Erişim:** Projeye taraf olan tüm ülkeler, inşa edilen altyapılardan karşılıklılık ve eşitlik ilkeleri çerçevesinde yararlanacaktır. Bu yaklaşım, taraflar arasında dengeli fayda dağılımını garanti altına alarak sürdürülebilir bir iş birliği zeminini teşvik etmeyi amaçlamaktadır.

2.6. TÜRKİYE-İRAN TİCARİ İLİŞKİLERİ

İki ülke arasındaki ticari ilişkilerin temeli, Osmanlı-İran dönemlerine kadar uzanmaktadır. 1956 yılında imzalanan “*Türkiye -İran Ticaret Antlaşması*” ile ekonomik ilişkiler resmîyet kazanmış, 1970’li yıllarda her iki ülkenin enerji sektöründeki yatırımları ve İran’ın petrol ihraç potansiyeli, Türkiye açısından enerji temininde önemli bir ortaklık zemini oluşturmuştur (tbmm.gov.tr).

2001 yılında imzalanan “*Gaz Anlaşması*”. Türkiye'nin İran'dan enerji ithalatını artırmasının önünü açmıştır. “*Türkiye-İran Tercihli Ticaret Anlaşması*” müzakereleri 2015 yılında yürürlüğe girmiş ve bazı ürünlerde karşılıklı gümrük indirimleri sağlanmıştır. Yine iki ülke arasında 2019 yılında “*Türkiye-İran 27. Dönem KEK Mutabakat Zaptı*” imzalanmıştır (ticaret.gov.tr). Son yıllarda ise bölgesel ulaştırma koridorları, sınır ticareti, enerji iş birliği ve lojistik altyapı projeleri gündemde yer almakta, buna paralel olarak Yüksek Düzeyli İş birliği Konseyi (YDİK) çerçevesinde ticaret hacmini artırmak için taraflar buluşmalar gerçekleştirmektedir (mfa.gov.tr).

İran’ın Türkiye üzerinden Avrupa pazarına açılma isteği, Türkiye’nin de enerji güvenliği ve transit ülke rolü beklentisi, ilişkilerin ekonomik boyutunu daha da derinleştirmiştir.

İran’ın temel göstergeleri Tablo 2.9’da verilmiştir.

Tablo 2.9. İran’ın Temel Göstergeleri

Resmi Adı	İran İslam Cumhuriyeti
Yönetim	Teokratik Cumhuriyet
Yüzölçümü	1.622.500 km ²
Din	% 96 Müslüman, %4 Diğer
Dil	Farsça
Başkent	Tahran
Para Birimi	Riyal
Nüfusu	87.500 milyon
GSYH	341.013 milyar \$
Kişi Başına Gelir	3.897 \$

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

2.6.1. Türkiye-İran Dış Ticareti

Türkiye-İran dış ticareti, günümüzde Türkiye aleyhine gerçekleşmektedir. Bunun sebebi hiç şüphesiz İran'ın enerji ihracatçısı Türkiye'nin ise enerji ithalatçısı konumunda olmasıdır. Türkiye ve İran arasındaki dış ticaret verileri 2000-2024 arasını kapsayacak şekilde Tablo 2.10' da verilmiştir.

Tablo 2.10. Türkiye-İran Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı %	Denge	Hacim
2000	235.784.797	815.730.198	0.29	-579.945.401	1.051.514.995
2001	360.535.772	839.800.076	0.43	-479.264.304	1.200.335.848
2002	333.962.009	920.971.696	0.36	-587.009.687	1.254.933.705
2003	533.786.239	1.860.682.809	0.29	-1.326.896.570	2.394.469.048
2004	813.031.280	1.962.058.691	0.41	-1.149.027.411	2.775.089.971
2005	912.940.054	3.469.705.759	0.26	-2.556.765.705	4.382.645.813
2006	1.066.901.631	5.626.610.156	0.19	-4.559.708.525	6.693.511.787
2007	1.441.190.094	6.615.393.849	0.22	-5.174.203.755	8.056.583.943
2008	2.029.759.634	8.199.688.999	0.25	-6.169.929.365	10.229.448.633
2009	2.024.546.255	3.405.985.565	0.59	-1.381.439.310	5.430.531.820
2010	3.044.177.151	7.645.007.868	0.40	-4.600.830.717	10.689.185.019
2011	3.589.634.590	12.461.532.358	0.29	-8.871.897.768	16.051.166.948
2012	9.921.602.401	11.964.778.631	0.83	-2.043.176.230	21.886.381.032
2013	4.192.511.353	10.383.216.706	0.40	-6.190.705.353	14.575.728.059
2014	3.886.190.192	9.833.289.630	0.39	-5.947.099.438	13.719.479.822
2015	3.663.759.780	6.096.254.224	0.60	-2.432.494.444	9.760.014.004
2016	4.966.175.518	4.699.776.693	1.06	266.398.825	9.665.952.211
2017	3.259.270.095	7.492.104.018	0.43	-4.232.833.923	10.751.374.113
2018	2.392.778.213	6.931.257.943	0.35	-4.538.479.730	9.324.036.156
2019	2.315.243.304	3.270.609.878	0.71	-955.366.574	5.585.853.182
2020	1.793.890.456	1.028.776.279	1.74	765.114.177	2.822.666.735
2021	2.251.034.337	2.522.355.709	0.89	-271.321.372	4.773.390.046
2022	2.439.990.286	2.913.119.758	0.84	-473.129.472	5.353.110.044
2023	2.632.713.692	1.862.366.214	1.41	770.347.478	4.495.079.906
2024	2.383.367.253	2.019.993.746	1.18	363.373.507	4.403.360.999

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

Türkiye ile İran arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde, 2000’li yılların başından itibaren ticaret hacminin önemli dalgalanmalar gösterdiği görülmektedir. Türkiye’nin uzun yıllar boyunca İran’a karşı dış ticaret açığı vermesinin en önemli sebebi ise enerji ithalatının yüksek olmasıdır.

2000–2008 dönemi, Türkiye’nin İran’dan yoğun doğalgaz ve petrol ithalatına bağlı olarak ithalatın ihracattan sürekli yüksek seyrettiği ve dış ticaret açığının giderek büyüdüğü bir dönem olmuştur. Bu süreçte 2006 yılında Türkiye’nin İran’a ihracatı 1 milyar doları aşarken, ithalat 5.6 milyar doları bulmuş ve dış ticaret açığı 4.5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. 2009 yılında, küresel ekonomik krizin etkisiyle İran’a yapılan ithalat keskin biçimde düşmüş ve dış ticaret açığı da buna paralel olarak azalmıştır. 2010 sonrası dönemde tekrar yükselişe geçen ithalat, 2011 yılında 12,4 milyar dolara ulaşarak zirve yapmış, ancak bu yılda da ihracat yalnızca 3,6 milyar dolarda kalmıştır. Bu yıl dış ticaret açığı 8,8 milyar dolara çıkarak en yüksek seviyesine ulaşmıştır. 2016 yılında, Türkiye ilk kez İran’a karşı dış ticaret fazlası vermiştir. Bu yılda ihracat ithalatı geçmiş ve dış ticaret dengesi 266,5 milyon dolar Türkiye lehine gerçekleşmiştir. 2020 yılı, pandemi koşulları altında ticaret hacminde genel bir daralma yaşanmasına rağmen, Türkiye, İran’a karşı ikinci kez dış ticaret fazlası vermiştir. Bu yıl ihracat 1,79 milyar dolar, ithalat ise 1,02 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. Pandemi nedeniyle İran’dan yapılan ithalatın ciddi şekilde azaldığı gözlemlenmektedir. 2023 ve 2024 yıllarında Türkiye İran’a karşı yeniden dış ticaret fazlası vermeye başlamış, 2023 yılında dış ticaret dengesi 770 milyon dolar, 2024’te ise 363,5 milyon dolar fazla vermiştir.

İran, Türkiye için önemli bir enerji tedarikçisi konumundadır. Bu durum dış ticaret dengesinin uzun süre Türkiye aleyhine seyretmesine neden olmuştur. İhracat/İthalat oranı, 2006–2011 yılları arasında ortalama olarak 0.20 iken, son yıllarda bu oranın 1’e yaklaştığı hatta aştığı görülmektedir. Bu, Türkiye’nin İran’a karşı ticari dengesini iyileştirdiğine işaret etmektedir. 2020 sonrası dönemde, iki ülke arasında daha dengeli bir ticaret ilişkisi kurulmuştur.

2.6.2. Türkiye-İran Sınır Kapıları

2.6.2.1. Gürbulak Sınır Kapısı

Gürbulak sınır kapısı, Türkiye'nin doğusunda, Ağrı ilinin Doğubayazıt ilçesinde yer almaktadır. İran ile doğrudan kara bağlantısı sağlayan en önemli sınır kapılarından biridir. İran tarafında Bazergan sınır kapısı ile karşılıklı olarak faaliyet gösteren bu kapı, gerek ticaret hacmi gerekse uluslararası taşımacılık koridorlarındaki konumu itibarıyla Türkiye'nin doğuya açılan en stratejik geçiş noktalarından biri olarak kabul edilmektedir. Gürbulak, tarihsel İpek Yolu güzergahında yer alması nedeniyle yalnızca bir gümrük noktası değil, aynı zamanda bölgesel lojistik, enerji ve diplomasi açısından da kilit bir role sahiptir. Gürbulak sınır kapısı, Aras Havzası'na yakın, yaklaşık 1.640 metre rakımlı bir platoda yer almaktadır. Türkiye ile İran arasındaki 534 kilometrelik kara sınırının en yoğun kullanılan geçiş noktasıdır. Türkiye içinden D100 Karayolu ve uluslararası E80 otoyolu ile bağlanan kapı, doğrudan İran üzerinden Orta Asya'ya ve hatta Güney Asya'ya ulaşımı mümkün kılmaktadır. Bu özelliğiyle Gürbulak, Orta Koridor, Kuşak-Yol Girişimi ve İstanbul-Tahran-İslamabad demiryolu projeleri gibi bölgesel ulaştırma ve entegrasyon girişimleri içerisinde kritik bir güzergâhta yer almaktadır (Ongun,2009:47).

Gürbulak sınır kapısı, Osmanlı döneminden bu yana doğu ticaretinin kesişim noktalarından biri olarak işlev görmüş, Cumhuriyetin ilanı ile birlikte Türkiye'nin doğu sınırlarında tesis edilen ilk modern sınır yapılarından biri olmuştur. 1970'li yıllardan itibaren artan enerji talebi, İran Devrimi sonrası oluşan yeni bölgesel dengeler ve Türkiye'nin doğuya açılım stratejileri çerçevesinde kapının önemi daha da artmıştır. Günümüzde Türkiye ile İran arasında gerçekleşen dış ticaretin büyük bir kısmı bu kapı üzerinden yürütülmekte, aynı zamanda İran üzerinden Avrupa'ya yönelen taşımacılık faaliyetleri için de önemli bir transit geçiş noktası olarak hizmet vermektedir.

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, Gürbulak üzerinden gerçekleştirilen taşımacılık faaliyetleri, otomotiv, tekstil, tarım ürünleri, kimyasal maddeler ve enerji kaynakları gibi geniş bir yelpazeye yayılmaktadır. Sınır kapısı, aynı zamanda üçüncü ülke taşımacılarının Orta Doğu ile Orta Asya arasındaki geçiş güzergâhı üzerinde yer alması sebebiyle çok uluslu lojistik faaliyetlerde de yoğun olarak kullanılmaktadır.

Jeopolitik açıdan Gürbulak sınır kapısı, Türkiye'nin doğu sınır güvenliği, enerji diplomasi stratejileri ve bölgesel dış politikası açısından da önemlidir. Türkiye'nin İran ile sürdürüğü sınır güvenliği, kaçakçılıkla mücadele ve düzensiz göç kontrolü gibi konular Gürbulak üzerinden yürütülen ortak mekanizmalarla desteklenmektedir. Ayrıca bu kapı, Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki ekonomik canlanma ve ulaşım altyapısının gelişimi açısından da önemli bir kalkınma dinamiği oluşturmaktadır.

Gürbulak sınır kapısı, Türkiye'nin İran ve ötesine açılan en önemli kara geçişlerinden biri olarak hem ekonomik hem de jeopolitik bakımdan çok boyutlu bir öneme sahiptir. Bu kapının etkinliğinin artırılması, yalnızca Türkiye-İran ticari ilişkilerine değil Türkiye'nin Avrasya entegrasyonu ve Asya odaklı dış politika amaçlarına da katkı sunacaktır. Dolayısıyla Gürbulak, gelecekte de bölgesel taşımacılığın ve iş birliğinin merkezinde yer almaya devam edecektir.

2.6.2.2. Kapıköy Sınır Kapısı

Kapıköy sınır kapısı, Türkiye'nin doğu sınır hattında, Van ilinin Saray ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. İran ile doğrudan kara bağlantısı sağlayan önemli bir geçiş kapısıdır. İran tarafında Razi sınır kapısı ile karşılıklı olarak faaliyet göstermektedir. Kapıköy, Türkiye'nin Van üzerinden İran'a ve dolayısıyla Orta Asya'ya açılan güzergâhlarından birini oluşturur. Jeopolitik açıdan bakıldığında bu kapı, yalnızca ticaretin değil, aynı zamanda diplomatik ilişkilerin ve kültürel temasların da merkezi olma potansiyeline sahiptir. Kapıköy, Türkiye-İran sınırının kuzeyinde, yaklaşık 2.000 m rakımlı dağlık bir alanda yer almaktadır. Fiziki zorluklara rağmen, sınır kapısının bulunduğu bölge uzun yıllar boyunca yerel halklar arasında sosyal ve ekonomik etkileşim alanı olarak işlev görmüştür. Özellikle Van ile İran'ın Hoy ve Tebriz kentleri arasında tarih boyunca gelişmiş olan ticari ilişkiler, Kapıköy hattı üzerinden devam etmiştir. Bu sınır kapısı, 20. yüzyıl başlarından itibaren sınırlı kapasiteyle hizmet vermeye başlamış, 21. yüzyıla gelindiğinde ise modernize edilerek faaliyetine devam etmiştir.

Kapıköy, sadece bölgesel ticaretin değil turistik geçişlerin de yoğunlaştığı bir merkez hâline gelmiştir. İran'dan Türkiye'ye gelen turistlerin Van'a ve çevresine olan ilgisi Kapıköy üzerinden gerçekleşen girişlerin artmasına neden olmuştur. Bu durum, yerel ekonominin canlanmasında son derece olumlu etkiler yaratmaktadır.

2.6.2.3. Esendere Sınır Kapısı

Esendere sınır kapısı, Türkiye'nin güneydoğu sınırında, Hakkâri iline bağlı Yüksekova ilçesinin Esendere beldesinde yer almaktadır. İran ile doğrudan kara bağlantısı sağlayan önemli bir sınır geçiş noktasıdır. İran tarafında Sero sınır kapısı ile karşılıklı olan bu kapı, Türkiye'nin İran ile olan üç kara sınır kapısından biridir. Her ne kadar Gürbulak ve Kapıköy sınır kapıları kadar yoğun bir işlem hacmine sahip olmasa da Esendere, hem sınır bölgesinin sosyo-ekonomik gelişimi hem de yerel halklar arası kültürel etkileşim açısından dikkate değer bir konumda bulunmaktadır. Esendere sınır kapısı, Türkiye ile İran arasında yaklaşık 500 kilometreyi aşan sınır hattının güney kesiminde, Zagros Dağları'nın eteklerinde, yaklaşık 1.600 m rakımda konumlanmıştır. Coğrafi açıdan sarp ve engebeli bir arazi üzerinde kurulmuş olması, sınır geçişlerini zaman zaman zorlaştırır da bu kapı, Yüksekova-Urumiye güzergâhı üzerinde yer alması nedeniyle özellikle İran'ın kuzeybatı kentleriyle Türkiye arasındaki en kısa kara bağlantılarından biridir. Bu özelliği, kapının yerel halklar arasındaki ticaret, ulaşım ve sosyal ilişkilerde etkin bir rol oynamasını sağlamıştır (Ongun, 2009:44).

Esendere sınır kapısı, 1990'lı yıllarda resmi olarak uluslararası taşımacılığa açılmış ilerleyen süreçte altyapı yatırımları ve gümrük modernizasyonlarıyla işlevselliği artırılmıştır. T.C. Ticaret Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı'nın koordinasyonunda yürütülen güvenlik ve hizmet iyileştirme faaliyetleri çerçevesinde kapı, hem yolcu geçişi hem de ticaret taşımacılığı açısından işlevsel hâle getirilmiştir. Bölgesel ölçekte yapılan küçük ve orta ölçekli sınır ticareti, bu kapı üzerinden gerçekleşen önemli ekonomik faaliyetlerden biridir. Özellikle sebze-meyve, inşaat malzemeleri ve tekstil ürünleri gibi kalemler, sınır ticaretinde öne çıkan ürün gruplarıdır. Esendere'nin sahip olduğu sosyo-kültürel arka plan, sınırın ötesinde yaşayan Kürt topluluklarıyla olan tarihsel ilişkiler nedeniyle daha da önem kazanmaktadır. Türkiye ve İran'daki sınırdaş Kürt nüfusları, bu kapı sayesinde uzun yıllardır akrabalık, alışveriş ve kültürel alışverişlerini sürdürmektedir. Bu durum, kapının sadece ekonomik değil beşerî ve kültürel bir temas noktası olarak da işlev görmesine neden olmaktadır.

Son yıllarda Türkiye'nin Bölgesel Kalkınma ve Lojistik Stratejileri kapsamında doğu ve güneydoğu sınır kapılarına yönelik yatırımlar artış göstermiştir. Bu doğrultuda Esendere sınır kapısı da modernize edilerek hem yolcu hem de yük taşımacılığı açısından daha verimli hale getirilmiştir.

2.6.2.4. Borualan Sınır Kapısı

Borualan sınır kapısı, Türkiye'nin doğu sınır hattında, Iğdır ilinin Doğubayazıt ilçesi ile İran'ın Batı Azerbaycan Eyaleti arasında yer alan, günümüzde aktif olmayan bir sınır geçiş noktasıdır. Türkiye ile İran arasındaki tarihsel sınır geçitlerinden biri olan Borualan, özellikle Osmanlı–Kaçar ve erken Cumhuriyet dönemlerinde bölgesel ticaret, güvenlik ve iletişim açısından önemli bir temas noktası olarak işlev görmüştür. Ancak günümüzde gerek fiziki altyapının yetersizliği gerekse diplomatik ve stratejik tercihler nedeniyle bu sınır kapısı kapalı durumdadır ve uluslararası taşımacılığa açık değildir.

Borualan sınır kapısı, coğrafi olarak Ağrı Dağı'nın güneydoğusunda, yüksek rakımlı ve dağlık bir bölgede yer almaktadır. Türkiye–İran sınır hattının kuzeyinde konumlanan bu kapı, Aras Havzası ile Zagros yerleşiminin kesişim noktasına yakın bir mevkide yer alır. Bu yönüyle kapı, ulaşım açısından zorlu bir alanda konumlanmasına rağmen tarih boyunca yerel halkların kullandığı ticaret ve göç yolları üzerinde yer almıştır. Özellikle Iğdır, Doğubayazıt ve çevresindeki yerleşimlerle İran'ın Hoy ve Salmas kentleri arasında doğal bir geçiş güzergâhı işlevi görmüştür. Cumhuriyet'in ilk yıllarında Türkiye'nin doğu sınırlarını belirleme ve denetim altına alma politikaları çerçevesinde Borualan, askeri ve idari varlığın artırıldığı bir sınır noktası olarak değerlendirilmiştir. Ancak 20. yüzyılın ortalarından itibaren Gürbulak ve daha sonra Kapıköy gibi sınır kapılarının modernleşmesi ve ticari ağlara entegrasyonu, Borualan'ın işlevini yitirmesine neden olmuştur. Resmî olarak uluslararası taşımacılığa açık olmayan bu sınır kapısı, günümüzde yalnızca sembolik bir sınır noktası olarak tanımlanmakta aktif bir ticaret ya da yolcu geçişi yapılmamaktadır.

2.6.3. Türkiye–İran Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri

2.6.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşması

Tercihli Ticaret Anlaşması (TTA): İki veya daha fazla ülke arasında belirli ürün gruplarına ilişkin olarak karşılıklı gümrük vergisi ve/veya miktar kısıtlamalarında indirim ya da muafiyet sağlayan ikili ya da çok taraflı ticaret düzenlemeleridir. Bu anlaşmalar, kapsamlı serbest ticaret anlaşmalarının aksine, genellikle sınırlı sayıda ürünü kapsar ve taraflar arasında tam bir ticari serbestleşmeyi hedeflemez. Amacı, taraf ülkeler arasında ticari ilişkilerin

gelişmesini teşvik etmek, pazara giriş imkânlarını kolaylaştırmak ve dış ticaret hacmini kademeli olarak artırmaktır (gumrukrehberi.gov.tr).

Türkiye ile İran arasında uzun yıllara dayanan ticari ilişkilerin daha da derinleştirilmesi amacıyla 2015 yılında yürürlüğe giren TTA, taraflar arasında mal ticaretinin kolaylaştırılmasına yönelik önemli bir adımdır. 29 Ocak 2014 tarihinde Tahran’da imzalanan anlaşma, 1 Ocak 2015 tarihinde uygulamaya konulmuştur. Bu anlaşma, kapsamlı bir serbest ticaret düzenlemesi olmaktan ziyade, sınırlı sayıdaki üründe karşılıklı olarak uygulanan gümrük vergisi indirimlerini içermektedir. Anlaşmanın temel amacı, iki ülke arasındaki ticaret hacmini artırmak ve ticaretteki dengesizliği azaltmaktır. Türkiye, İran’ın petrol ve doğalgaz gibi enerji ürünlerine bağımlı bir ticaret yapısı nedeniyle uzun yıllar dış ticaret açığı vermiştir. TTA, sanayi ürünleri başta olmak üzere Türkiye’nin katma değeri yüksek mallarda İran pazarına daha kolay erişmesini sağlayarak bu açığı dengelemeyi hedeflemiştir. Öte yandan İran, Türkiye üzerinden bölgesel pazarlara açılma stratejisi doğrultusunda bu anlaşmayı ekonomik dışa açılımının bir parçası olarak değerlendirmiştir (Pirouz ve Tangüner; 2023).

Uygulamada ise TTA’nın potansiyelinin tam anlamıyla gerçekleştirilemediği görülmektedir. Başta İran’ın karmaşık gümrük yapısı, ithalat lisansları ve teknik engeller gibi uygulamalardan kaynaklanan sorunlar, Türkiye menşeli ürünlerin İran pazarında rekabet gücünü sınırlamıştır. Benzer şekilde İran’ın ihracatını artırma yönündeki çabaları, Türk tüketici talebine uygunluk, kalite standardı ve lojistik kapasite gibi alanlarda karşılaştığı zorluklar nedeniyle beklenen sonuçları doğurmamıştır. Ayrıca, İran’a yönelik uluslararası yaptırımlar da bu süreçte iki ülke ticaretinin önünde ciddi bir engel oluşturmuştur.

Türkiye–İran Tercihli Ticaret Anlaşması, ikili ticari ilişkilerde yapısal bir adım teşkil etmiş olmakla birlikte tarafların karşılaştığı bürokratik, teknik ve siyasi engeller nedeniyle istenilen etkiyi henüz tam anlamıyla yaratamamıştır. Ancak mevcut anlaşma, ilerleyen dönemde yapılacak kapsamlı müzakereler için bir temel oluşturmaya devam etmektedir.

2.6.3.2. İstanbul-Tahran-İslamabad Demiryolu Hattı

İstanbul-Tahran-İslamabad (ITI) Demiryolu Hattı, Pakistan-İran ve Türkiye’yi birbirine bağlayan uluslararası bir yük taşımacılığı güzergahıdır. Bu demiryolu hattı, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (ECO) kapsamında geliştirilen bölgesel ulaşım projelerinden

biridir. Üye ülkeler arasında ticaretin kolaylaştırılması ve bölgesel ekonomik entegrasyonun güçlendirilmesi amacıyla oluşturulmuştur. ITI demiryolu hattı, ilk olarak 14 Ağustos 2009 tarihinde deneme amaçlı olarak faaliyete geçirilmiştir. Bu hat, yaklaşık 6.500 km uzunluğundadır ve üç ülke arasındaki demiryolu altyapısının entegre çalışmasına dayanmaktadır. Türkiye tarafında demiryolu ağı oldukça gelişmiş olmakla birlikte, İran ve özellikle Pakistan tarafında altyapı yetersizlikleri ve teknik farklılıklar sebebiyle 2011 yılına kadar çalışmıştır. Ancak 2021 yılında İslamabad-Tahran-İstanbul Yük Treni Projesi, İslamabad'dan kalkan trenle yeniden başlatılmıştır. Uzun bir aradan sonra çalışan hat, 150 tonluk pembe tuz yüküyle Ankara'ya ulaşmıştır (uab.gov.tr).

Proje, Türkiye açısından doğuya açılan alternatif ticaret yolları arasında önemli bir seçenek sunarken, Pakistan'ın Orta Asya ve Avrupa pazarlarına erişimini kolaylaştırmaktadır. İran ise bu hat sayesinde hem doğu hem batı yönlü transit taşımacılıkta stratejik bir konum elde etmektedir. Projenin daha etkin ve düzenli bir hale gelmesi için çalışmalar devam etmektedir.

2.6.3.3. Ankara-Tebriz Boru Hattı

Ankara-Tebriz Boru Hattı, İran ile Türkiye arasında enerji alanında gerçekleştirilen en önemli iş birliği projelerinden biridir. İran'dan Türkiye'ye gaz arzını sağlayan bu hat, 2001 yılında faaliyete geçmiştir. Hat, İran'ın kuzeybatısında yer alan Tebriz kentinden başlayarak Türkiye'nin Başkenti Ankara'ya uzanmaktadır. Yıllık yaklaşık 14 milyar m³ taşıma kapasitesine sahip olan boru hattı, Türkiye'nin yıllık doğalgaz tüketiminin önemli bir bölümünü karşılamakta ve ülkenin enerji arz güvenliğine katkıda bulunmaktadır. İran, bu hat üzerinden Türkiye'ye yıllık yaklaşık 10 milyar m³ doğalgaz ihraç etmektedir. Bu da İran'ı, Rusya ve Azerbaycan'dan sonra Türkiye'nin en büyük doğalgaz tedarikçilerinden biri konumuna getirmektedir (Azimy, 2021:35).

Bu boru hattı, yalnızca ticari değil, aynı zamanda jeopolitik açıdan da stratejik bir öneme sahiptir. İran'ın enerji kaynaklarını Avrupa pazarına taşıma yönündeki hedefleriyle, Türkiye'nin bölgesel enerji merkezi (hub) olma amacı kesişmektedir. Dolayısıyla bu boru hattı, iki ülke arasında enerji entegrasyonunun somut bir örneği olarak değerlendirilmektedir.

Ancak hat zaman zaman teknik arızalar, güvenlik sorunları ya da siyasi gerilimler nedeniyle geçici kesintilere uğramıştır. 2020 yılında yaşanan bir patlama sonrası hattın birkaç

hafta kapalı kalması, enerji arz güvenliği tartışmalarını gündeme getirmiştir. Bu tür olaylar, Türkiye'nin enerji politikalarında kaynak ve güzergâh çeşitliliğine neden yöneldiğini göstermektedir.

2.7. TÜRKİYE-IRAK TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Irak arasındaki ticari ilişkiler coğrafi yakınlık, tarihsel bağlar ve enerji kaynakları gibi başlıklar etrafında şekillenmiştir. Dönemsel siyasal krizlere rağmen ekonomik etkileşim sürekliliğini korumuştur. Cumhuriyet döneminden itibaren iki ülke arasında çeşitli ticari anlaşmalar ve protokoller imzalanmıştır. Özellikle sınır ticareti, enerji taşımacılığı ve altyapı yatırımları bu ilişkilerin temel konularını oluşturmaktadır.

1976 yılında iki ülke arasında imzalanan *“Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Irak Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Ekonomik ve Teknik İşbirliği Anlaşması”* iki ülke arasındaki ilk önemli ekonomik düzenlemedir.

Türkiye ile Irak arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler, 2000’li yılların sonundan itibaren yalnızca ikili ticaret hacmiyle sınırlı kalmayıp, çok yönlü iş birliği zeminine dayandırılmıştır. Bu kapsamda, 2009 yılında “Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi (YDSK)”. iki ülke ilişkilerine kurumsal ve iş birliği temelli bir yapı kazandırmayı hedeflemiştir. YDSK, diplomatik mekanizmaların ötesine geçerek, ticaret, ulaştırma, enerji, su kaynakları, yatırım ve sınır güvenliği gibi çeşitli alanlarda takip grupları oluşturulmasına öncülük etmiştir. YDSK bugüne kadar dört kez toplanmış olup, sonuncusu 8 Mayıs 2025 tarihinde Ankara’da gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılarla birlikte ekonomik ilişkiler sadece bürokratik düzeyde değil, hükümetlerarası ortak eylem planları boyutunda ele alınmaktadır (mfa.gov.tr).

İkili ilişkilerde son yıllarda gözlemlenen ivmenin önemli bir dönüm noktası, Irak Başbakanı Muhammed Şiya es-Sudani’nin 21–22 Mart 2023 tarihlerinde Türkiye’ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret olmuştur. Bu ziyaret kapsamında, “Türkiye Cumhuriyeti ile Irak Cumhuriyeti Arasında *“Ticaret, Ulaştırma ve Kalkınma Yolu Projesi”* kapsamında iş birliğine ilişkin Ankara Bildirisi” kabul edilmiştir. Bildiri, yalnızca ulaştırma altyapısına değil, aynı zamanda lojistik entegrasyon, gümrük geçişlerinin kolaylaştırılması ve yatırım ortamının iyileştirilmesi gibi başlıklara da temas eden çok yönlü bir ekonomik iş birliği protokolü niteliğindedir. Bu gelişmenin ardından, 22–24 Ağustos 2023 tarihlerinde Türkiye

Dışışleri Bakanı'nın Irak ziyareti ve devamında başlayan teknik görüşmeler, iki ülke arasında diplomatik ve ekonomik iş birliklerini sürekli kılınmasına katkı sağlamıştır. Yine Türkiye Cumhurbaşkanı'nın 13 yıl aradan sonra 22 Nisan 2024 tarihinde Irak'a gerçekleştirdiği ziyaret, ilişkilerin derinleşmesinde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Ziyaret kapsamında Bağdat ve Erbil'de gerçekleştirilen temaslar sonucunda, güvenlik ve ulaştırma gibi konuların yanı sıra, enerji, tarım, sınır geçişleri, su kaynakları ve turizm alanlarını kapsayan toplam 27 hukuki belge imzalanmıştır (mfa.gov.tr).

2009 yılında kurulan YDSK, Türkiye-Irak ilişkilerinde diplomatik koordinasyonun ötesinde, stratejik ekonomik iş birliğinin ana kurumsal çatısı hâline gelmiştir. Son dönemdeki Ankara Bildirisi, Kalkınma Yolu Projesi ve Stratejik Çerçeve Anlaşması gibi metinler, iki ülkenin sadece bölgesel değil, Avrasya-Akdeniz hattında stratejik ortaklığa dayalı bir ekonomik koridor kurma hedefini somutlaştırmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye-Irak ilişkileri artık klasik dış ticaretin ötesine geçerek lojistik, kalkınma ve sürdürülebilir bölgesel entegrasyon perspektifine yönelmektedir. 2018 yılında Irak ile Türkiye arasında imzalanan bir diğer ekonomik anlaşma ise "Türkiye-Irak Karma Ekonomik ve Teknik İşbirliği Komitesi 18. Dönem Toplantısı Mutabakat Zaptı"dır (ticaret.gov.tr).

Türkiye ile Irak arasındaki ekonomik ilişkiler, yalnızca ticaret hacminin artışıyla sınırlı kalmayıp, kurumsal iş birliği mekanizmalarının çeşitlenmesiyle daha derin ve çok boyutlu bir yapıya evrilmiştir. Bu kapsamda, 03 Aralık 2024 tarihinde düzenlenen "Türkiye-Irak Ekonomik ve Ticaret Ortak Komitesi (JETCO) 1. Dönem Toplantısı" iki ülke arasında ekonomik diplomasi alanında önemli bir dönüm noktası olmuştur. Toplantı, Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanı Ömer Bolat ile Irak Ticaret Bakanı Etir Davud Selman Al-Greyri'nin eş başkanlığında, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) Genel Merkezi'nde gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler, sadece ikili ticaretin değil Kalkınma Yolu Projesi, müteahhitlik hizmetleri, lojistik, sınır ticareti, yatırım ve altyapı iş birlikleri gibi farklı alanları kapsayacak şekilde çok yönlü bir çerçevede yürütülmüştür. Toplantı sonucunda taraflar, "JETCO 1. Dönem Protokolü"nü imzalayarak bu kurumsal mekanizmaya resmîyet kazandırmıştır. Protokol, Türkiye-Irak ticari ilişkilerinin düzenli ve teknik düzeyde ele alınabileceği yeni bir iş birliği platformunun temelini oluşturmuştur. Bu sayede iki ülke arasında sadece stratejik belge ve deklarasyonlara dayalı değil, izleme ve uygulama odaklı somut süreçler öngören yeni bir ekonomik yönetim mekanizması inşa edilmiştir. Ticaret Bakanı Ömer Bolat, toplantı sonrasında yaptığı açıklamada, "Irak'ın Türkiye için hem

geleneksel bir ticaret ortağı hem de stratejik bir bölgesel ortak” olduğunu vurgulamıştır (ticaret.gov.tr).

JETCO mekanizması, Türkiye’nin dış ticaretinde uyguladığı çok yönlü bölgesel ticaret stratejisinin Irak ayağında kritik bir yapı olarak öne çıkmaktadır. Bu platformun düzenli olarak işlemesi, ticaretin önündeki yapısal ve idari engellerin tespiti ve giderilmesi, yatırımların teşviki, lojistik entegrasyonun sağlanması gibi birçok alanda çözüm odaklı ilerlemeyi mümkün kılacaktır. Ayrıca, JETCO gibi kurumsal yapılar, Kalkınma Yolu Projesi gibi stratejik ölçekli girişimlerin yürütülmesini sağlayarak, Türkiye-Irak ekonomik ilişkilerinin istikrarlı bir çerçevede büyümesine katkı sunacaktır.

Tablo 2.11.’de Irak’a ait temel göstergeler verilmiştir.

Tablo 2.11. Irak’ın Temel Göstergeleri

Resmi Adı	Irak Cumhuriyeti
Yönetim	Cumhuriyet
Yüzölçümü	434.128 km ²
Din	% 95 Müslüman, %5 Diğer
Dil	Arapça
Başkent	Bağdat
Para Birimi	Irak Dinarı
Nüfusu	45.521 milyon
GSYH	258.020 milyar \$
Kişi Başına Gelir	5.668 \$

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

2.7.1. Türkiye-Irak Dış Ticareti

Türkiye-Irak dış ticareti, günümüzde Türkiye lehine gerçekleşmektedir. Tüik verileri arasında 2000-2002 yılı dış ticaret rakamları bulunmadığı için Türkiye ve Irak arasındaki dış ticaret verileri 2003-2024 arasını kapsayacak şekilde Tablo 2.12’ de verilmiştir.

Tablo 2.12. Türkiye-Irak Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı %	Denge	Hacim
2003	829.057.535	41.656.316	19.90	787.401.219	870.713.851
2004	1.820.801.885	145.575.276	12.51	1.675.226.609	1.966.377.161
2005	2.750.080.410	66.434.079	41.40	2.683.646.331	2.816.514.489
2006	2.589.352.496	121.744.804	21.27	2.467.607.692	2.711.097.300
2007	2.844.767.091	118.702.423	23.97	2.726.064.668	2.963.469.514
2008	3.916.685.263	133.056.004	29.45	3.783.629.259	4.049.741.267
2009	5.123.406.267	120.558.160	42.50	5.002.848.107	5.243.964.427
2010	6.036.362.316	153.475.601	39.33	5.882.886.715	6.189.837.917
2011	8.310.129.576	86.753.336	95.79	8.223.376.240	8.396.882.912
2012	10.822.143.970	149.327.537	72.47	10.672.816.433	10.971.471.507
2013	11.948.905.271	145.684.219	82.02	11.803.221.052	12.094.589.490
2014	10.887.825.788	268.544.114	40.54	10.619.281.674	11.156.369.902
2015	8.549.966.625	296.505.275	28.84	8.253.461.350	8.846.471.900
2016	7.636.669.605	836.297.676	9.13	6.800.371.929	8.472.967.281
2017	9.054.612.317	1.527.572.935	5.93	7.527.039.382	10.582.185.252
2018	8.346.025.862	1.420.433.371	5.88	6.925.592.491	9.766.459.233
2019	8.997.643.075	2.517.521.666	3.57	6.480.121.409	11.515.164.741
2020	8.077.167.546	8.103.501.701	0.97	-26.334.155	16.180.669.247
2021	10.003.529.869	1.442.064.080	6.94	8.561.465.789	11.445.593.949
2022	11.766.885.317	854.912.871	13.76	10.911.972.446	12.621.798.188
2023	11.020.077.090	694.319.954	15.87	10.325.757.136	11.714.397.044
2024	11.248.579.908	550.164.040	20.45	10.698.415.868	11.798.743.948

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

2003-2024 dönemini kapsayan Türkiye-Irak dış ticaret verileri incelendiğinde, iki ülke arasında artan ve zaman zaman dalgalanma gösteren bir ticaret hacmi dikkat çekmektedir. 2003 yılında 870 milyon doları aşan dış ticaret hacmi, 2024 yılı itibarıyla yaklaşık 11,8 milyar dolara ulaşmıştır. Bu artış, Türkiye'nin Irak ile ticari ilişkilerini istikrarlı şekilde geliştirdiğini göstermektedir. Ancak, bu süreçte ihracat-ithalat dengesi Türkiye lehine gerçekleşmiştir. 2014 sonrası dönemde Irak'ta yaşanan siyasi istikrarsızlıklar, güvenlik sorunları ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ticari ilişkilerde istikrarsızlığa yol açmıştır. Özellikle 2016-2020 arası dönemde Türkiye'nin Irak'a

ihracatında dalgalanmalar yaşanırken, Irak'tan ithalat ise keskin bir artış göstermiştir. Örneğin, 2020 yılında ithalat ihracatı geçerek 8,1 milyar dolara ulaşmış, bu da Türkiye'nin Irak ile dış ticarete ilk kez dış ticaret açığı verdiği yıl olmuştur. 2021-2024 döneminde ise ticaret dengesi tekrar Türkiye lehine dönmüş, ithalat azalmış, ihracat ise yüksek seviyelerde sabitlenmiştir. 2024 yılında Türkiye'nin Irak'a ihracatı 11,2 milyar dolar, ithalatı ise sadece 550 milyon dolar düzeyindedir. Bu durum, ihracatın ithalatı karşılama oranının %20,45 düzeyine çıkarak tekrar Türkiye lehine dengelendiğini göstermektedir.

Verilerden anlaşıldığı üzere Türkiye'nin Irak'a olan ihracatı artış eğiliminde gerçekleşmiş, ithalat ise düşük seviyelerde seyretmiştir. Bu durum Türkiye'nin Irak'a yönelik dış ticaret fazlası verdiği ve net ihracatçı olduğunu göstermektedir. Ancak 2020 örneği, bu dengenin çeşitli kriz durumlarında kolaylıkla bozulabileceğini göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

2.7.2. Türkiye-Irak Sınır Kapıları

2.7.2.1. Şemdinli-Derecik Sınır Kapısı

Derecik sınır kapısı, Türkiye'nin güneydoğusunda, Hakkâri ilinin Şemdinli ilçesine bağlı Derecik ilçesi sınırları içinde yer alan ve Irak'ın kuzeyinde bulunan Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne açılan yeni nesil sınır kapılarından biridir. Bu geçiş noktası, Türkiye ile Irak arasında doğrudan kara bağlantısı sağlayan üçüncü resmî sınır kapısı olma özelliğine sahiptir. Habur ve Üzümlü kapılarına alternatif olarak açılan Derecik sınır kapısı, özellikle sınır bölgesindeki ekonomik hareketliliğin artırılması, yerel kalkınmanın desteklenmesi ve Türkiye'nin Irak ile olan ticaret hacminin çeşitlendirilmesi amacıyla stratejik bir rol üstlenmektedir (doguanadolu.ticaret.gov.tr).

Derecik sınır kapısı, 2022 yılı itibarıyla Türkiye Cumhuriyeti tarafından resmî olarak açılmış ve uluslararası taşımacılığa uygun olması için altyapı çalışmalarına başlanılmıştır. T.C. Ticaret Bakanlığı ile Hakkâri Valiliği koordinasyonunda yürütülen bu proje çerçevesinde, modern gümrük tesisleri, güvenlik kontrol noktaları ve yol bağlantıları hızla tamamlanmakta, kapının kısa vadede tam kapasiteyle çalışması hedeflenmektedir. Bu gelişme, özellikle bölge halkının sınır ticareti ve tarım-

hayvancılığa dayalı üretim faaliyetlerini kolaylaştırmakta, Hakkâri'nin dış ticaret hacmine pozitif katkı sunması hedeflenmektedir.

2.7.2.2. Çukurca-Üzümlü Sınır Kapısı

Çukurca-Üzümlü sınır kapısı, Türkiye'nin güneydoğusunda, Hakkâri ilinin Çukurca ilçesine bağlı Üzümlü köyü ile Irak'ın kuzeyinde yer alan Kürdistan Bölgesel Yönetimi'ne bağlı Erbil yerleşim yeri arasında yer almaktadır. Türkiye ile Irak arasındaki en güneydeki geçiş noktalarından biri olan bu sınır kapısı, hem güvenlik hem de ekonomik etkileşim açısından önem arz etmektedir. Kapı, özellikle Habur Sınır Kapısı'nın alternatifi olarak değerlendirilmekte, bölgesel ticaretin çeşitlendirilmesi ve sınır bölgesinin kalkınmasına katkı sağlaması hedeflenmektedir. Coğrafi olarak dağlık ve engebeli bir arazi üzerinde yer almasına rağmen, Üzümlü Kapısı, Çukurca-Zaho güzergâhı üzerinden doğrudan Irak'a ulaşım imkânı sunmaktadır. Sınır kapısının açılmasıyla birlikte, özellikle yerel ölçekte ticaretin canlanması, ulaşım süresinin kısılması ve Hakkâri'nin Irak pazarlarına entegrasyonu kolaylaşmıştır. Bu durum, bölgesel ekonomik kalkınma açısından da arzu edilen bir durumdur (doguanadolu.ticaret.gov.tr).

Stratejik açıdan değerlendirildiğinde, Üzümlü sınır kapısının varlığı, Türkiye'nin güney sınır güvenliği politikaları ile de yakından ilişkilidir. Terörle mücadele, düzensiz göç ve kaçakçılıkla mücadelede etkin sınır kontrolü sağlanması, bu kapının işlevselliğini artırmıştır. Ayrıca Irak Kürt Bölgesel Yönetimi ile geliştirilen sınır iş birliği modelleri kapsamında Üzümlü kapısı, Ankara-Erbil ilişkilerinde istikrarlaştırıcı bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Uzun vadede altyapı yatırımları ve gümrük kapasitesinin artırılması, bu kapının Türkiye-Irak ilişkilerinde daha etkin bir rol üstlenmesini sağlayacaktır.

2.7.2.3. Habur Sınır Kapısı

Habur sınır kapısı, Türkiye'nin güneydoğusunda, Şırnak ilinin Silopi ilçesi sınırlarında yer alan ve Irak ile doğrudan kara bağlantısı bulunan en yoğun işlem hacmine sahip sınır kapısıdır. Irak tarafında İbrahim Halil sınır kapısı ile karşılıklı olarak faaliyet gösteren bu kapı, Türkiye'nin Orta Doğu ile olan ticaretinin ana güzergâhını oluşturmakta ve Türkiye-Irak ilişkilerinin şekillenmesinde merkezi bir rol üstlenmektedir. Özellikle

1980’li yıllardan itibaren artan ticaret hacmi, enerji taşımacılığı ve sınır ötesi ilişkilerle birlikte Habur, Türkiye açısından stratejik bir geçiş noktası hâline gelmiştir. Silopi ilçesine yaklaşık 15 km mesafede, Habur Çayı kenarında konumlanan sınır kapısı, rakımı yaklaşık 400 m olan bir ovada yer almaktadır. Bu fiziki yapı, hem kara ulaşımı hem de altyapı yatırımları açısından elverişli bir ortam sağlamaktadır. Kapı, gümrük kompleksleri, TIR parkları, geçici depolama alanları ve dijital geçiş sistemleriyle donatılmış olup, Ticaret Bakanlığı’nın yürüttüğü modernizasyon programları çerçevesinde düzenli olarak geliştirilmektedir. Habur sınır kapısının, 1980’li yıllarda İran-Irak Savaşı, 1991 Körfez Savaşı ve 2003 Irak’ın işgalinin ardından bölgedeki rolü daha da belirginleşmiştir. Türkiye’nin Irak’a yönelik insani yardım taşımacılığı, mülteci geçişleri ve sınır ticareti faaliyetleri bu kapı üzerinden yürütülmüş, bu durum Habur’u yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda insani ve güvenlik temelli geçişlerin de merkezi hâline getirmiştir. Aynı zamanda Türkmen, Kürt ve Arap nüfusları arasında tarihsel bağların bulunması, bu sınırın etnik ve kültürel geçişkenlik açısından da önemli olduğunu göstermektedir (Ongun, 2009:48).

Türkiye’nin Irak ile olan dış ticaretinde Habur sınır kapısı önemli bir rol oynamaktadır. Türkiye’den Irak’a ihraç edilen başlıca ürünler arasında gıda ürünleri, inşaat malzemeleri, mobilya, tekstil ve otomotiv parçaları yer almaktadır. İthalat tarafında ise başta petrol ve türevleri olmak üzere çeşitli enerji ve kimyasal ürünler bulunmaktadır. Habur’un bölge halkı için yarattığı ekonomik değer de oldukça önemlidir. Silopi, Cizre ve Şırnak’ta binlerce kişi taşımacılık, gümrük aracılığı, sınır ticareti ve lojistik hizmetleriyle doğrudan ya da dolaylı olarak geçimini sağlamaktadır.

Habur’un ekonomik rolünün yanı sıra, Türkiye’nin Orta Doğu politikasında üstlendiği jeopolitik işlev de göz ardı edilemez. Türkiye açısından bu kapı, sadece Irak ile değil Körfez ülkeleriyle de kara yoluyla bağlantı sağlayan ana güzergâh niteliğindedir. Suriye sınırındaki güvenlik sorunları ve İran geçişlerinin sınırlı yapısı göz önünde bulundurulduğunda, Habur’un sürekliliği ve güvenliği Türkiye’nin güneydeki dış ticaret stratejileri için hayati önem taşımaktadır.

Habur’un yüksek işlem hacmi, zaman zaman altyapı sorunlarını da beraberinde getirmekte kapıda yaşanan tır kuyrukları, yoğunluk ve gümrük süreçlerindeki aksaklıklar yeni alternatif arayışlarını doğurmaktadır. Bu kapsamda, Türkiye-Irak sınırında faaliyette

olan Derecik ve Üzümlü sınır kapılarına ek olarak yeni sınır kapılarının açılması alternatif ticaret koridorlarının oluşturulması yönünde politikalar geliştirilmektedir.

2.7.3. Türkiye-Irak Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri

2.7.3.1. Kalkınma Yolu Projesi

Türkiye ile Irak arasında geliştirilen “*Kalkınma Yolu Projesi*” ilk olarak 2021 yılında Irak hükümeti tarafından kamuoyuna duyurulmuş ve bu doğrultuda Türkiye ile teknik ve diplomatik temaslar hız kazanmıştır. Projenin temel amacı, Irak'ın güneyinde Basra Körfezi kıyısındaki Faw Limanı'nı, kuzeyden Türkiye sınırındaki Ovaköy-Zaho hattı üzerinden Avrupa'ya bağlayarak yeni bir kara ve demir yolu ulaştırma koridoru oluşturmaktır. Bu amaç, Irak'ın jeostratejik konumunu değerlendirme arzusu ve Türkiye'nin doğu-batı ticaret yollarında transit ülke konumunu pekiştirme hedefiyle örtüşmektedir. Projenin gündeme gelmesinde Çin'in “Kuşak ve Yol” girişiminin etkisi, İran ve Körfez ülkeleri üzerinden geçen mevcut rotaların jeopolitik riskleri ve Irak'ın savaş sonrası ekonomisini yeniden yapılandırmaya duyduğu ihtiyaçlar belirleyici olmuştur. 2023 yılı itibarıyla taraflar arasında üst düzey toplantılar gerçekleşmiş, Mart 2024'te Türkiye, Irak, Katar ve Birleşik Arap Emirlikleri arasında projeye dair iş birliği mutabakatı imzalanmıştır. Projenin gerçekleştirilmesi hâlinde yaklaşık 1200 km'lik çok modlu (kara yolu-demir yolu) bir ulaşım ağı inşa edilmesi ve bu sayede Asya ile Avrupa arasındaki ticaretin daha kısa sürede ve düşük maliyetle yapılması öngörülmektedir (Yılmaz, 2024:37).

Kalkınma Yolu, ekonomik açıdan Irak'a liman, lojistik ve sanayi yatırımları yoluyla kalkınma imkânı sunarken, Türkiye için de bölgesel transit ticarete alternatif bir hat sağlayarak jeopolitik ağırlığını artırma potansiyeli taşımaktadır. Projenin tamamlanması hâlinde sadece Türkiye ve Irak değil, aynı zamanda Orta Doğu'dan Avrupa'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada ekonomik entegrasyonun güçlenmesi ve bölgesel istikrarın artması beklenmektedir.

2.7.3.2. Türkiye–Irak Ham Petrol Hattı

Türkiye ile Irak arasında inşa edilen Irak-Türkiye Ham Petrol Boru Hattı, ilk olarak 1973 yılında iki ülke arasında imzalanan anlaşma çerçevesinde gündeme gelmiş ve hattın ilk bölümü 1976 yılında faaliyete geçirilmiştir. Projenin temel amacı, Irak'ın kuzeyindeki Kerkük bölgesinden çıkarılan ham petrolün, Türkiye üzerinden uluslararası pazarlara ulaştırılmasıdır. Bu hattın inşasındaki başlıca sebepler arasında, Irak'ın petrol ihracatında çeşitlilik yaratma ve denize doğrudan çıkışı olmayan üretim sahaları için güvenli bir koridor sağlama isteği ile Türkiye'nin enerji arz güvenliğini güçlendirme ve enerji transit merkezi olma hedefi yer almaktadır. 1990'larda Birleşmiş Milletler ambargosu, 2003 Irak Savaşı, 2014'te DEAŞ'ın Musul çevresindeki saldırıları ve son olarak 2023'te yaşanan teknik ve hukuki anlaşmazlıklar gibi gelişmeler hattın işleyişini zaman zaman sekteye uğratmıştır. Mevcut sözleşme 2026 yılında sona erecektir. Taraflar bu anlaşmanın uzatılması ya da yeni bir sözleşmeyle revize edilmesi konusunda görüşmelere başlamıştır (rudaw.net).

2.8. TÜRKİYE-SURİYE TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkiler, olağan diplomatik temaslardan siyasi ve askerî gerilimlere kadar uzanan dalgalı bir süreç izlemiştir. 1990-1998 yıllarında iki ülke arasında özellikle terör anlaşmazlıkları yaşanmıştır. Karşılıklı olarak güven sorunu oluşturan bu konu, komşu ülke ile ticari ilişkilerin gelişmesini engellemiştir (Bulut, 2014:152).

İlişkilerde karşılıklı yumuşama 2000-2008 yılları arasında yaşanmış, karşılıklı ziyaretlerin yapıldığı ve tarafların ılımlı davranışları benimsediği bu dönem ikili ticarete de yansımıştır. Ancak 2011'de başlayan 2024'te sona eren Suriye İç Savaşı ticaret ilişkilerinin durma noktasına geldiği dönem olmuştur. İç savaş esnasında birçok kez savaşın olumsuz etkilerinden kaçınmak için Türkiye tarafından sınır kapıları kapatılmıştır. Aralık 2024 itibarıyla Suriye'deki iç savaşın sonlanmasıyla ilişkiler yeniden hareketlenmiştir.

Tablo 2.14'de Suriye'ye ait temel göstergeler verilmiştir.

Tablo 2.14. Suriye'nin Temel Göstergeleri

Resmi Adı	Suriye Arap Cumhuriyeti
Yönetim	Başkanlık sistemi
Yüzölçümü	185.180 km ²
Din	% 87 Müslüman, %10 Hristiyan ve %3 Diğer
Dil	Arapça
Başkent	Şam
Para Birimi	Suriye Lirası
Nüfusu	24.67 milyon (2024 tahmini)

Kaynak: T.C. Ticaret Bakanlığı

2.8.1. Türkiye-Suriye Dış Ticareti

Türkiye-Suriye dış ticareti, günümüzde Türkiye lehine gerçekleşmektedir. Bunun sebebi hiç şüphesiz Suriye'nin uzun bir dönem iç savaş yaşamasıdır. Türkiye ve Suriye arasındaki dış ticaret verileri 2000-2024 arasını kapsayacak şekilde Tablo 2.14' de verilmiştir.

Tablo 2.14. Türkiye-Suriye Dış Ticaret Verileri (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	Karşılama Oranı %	Denge	Hacim
2000	184.266.734	545.239.568	0.34	-360.972.834	729.506.302
2001	281.141.191	463.475.682	0.61	-182.334.491	744.616.873
2002	266.771.540	314.770.368	0.85	-47.998.828	581.541.908
2003	410.754.941	261.192.525	1.57	149.562.416	671.947.466
2004	394.782.934	247.551.083	1.59	147.231.851	642.334.017
2005	551.627.266	142.584.952	3.87	409.042.314	694.212.218
2006	609.417.000	187.249.765	3.25	422.167.235	796.666.765
2007	797.765.944	259.282.472	3.08	538.483.472	1.057.048.416
2008	1.115.012.521	323.697.386	3.44	791.315.135	1.438.709.907
2009	1.421.636.808	221.453.649	6.42	1.200.183.159	1.643.090.457
2010	1.844.604.582	452.493.426	4.08	1.392.111.156	2.297.098.008
2011	1.609.861.216	336.646.450	4.78	1.273.214.766	1.946.507.666
2012	497.960.228	67.448.462	7.38	430.511.766	565.408.690
2013	1.024.473.298	84.909.318	12.07	939.563.980	1.109.382.616

Tablo 2.14. (Devamı)

2014	1.800.962.479	115.498.978	15.59	1.685.463.501	1.916.461.457
2015	1.522.031.769	51.506.053	29.55	1.470.525.716	1.573.537.822
2016	1.321.981.350	65.388.846	20.22	1.256.592.504	1.387.370.196
2017	1.363.165.167	70.560.814	19.32	1.292.604.353	1.433.725.981
2018	1.344.841.740	69.388.867	19.38	1.275.452.873	1.414.230.607
2019	1.225.872.220	90.135.245	13.60	1.135.736.975	1.316.007.465
2020	1.153.797.102	206.121.885	5.60	947.675.217	1.359.918.987
2021	1.626.128.314	144.122.922	11.28	1.482.005.392	1.770.251.236
2022	1.555.552.512	166.648.016	9.33	1.388.904.496	1.722.200.528
2023	1.359.547.908	223.560.849	6.08	1.135.987.059	1.583.108.757
2024	1.508.635.627	263.555.052	5.72	1.245.080.575	1.772.190.679

Kaynak: Türkiye İstatistik Kurumu

2000-2024 yılları arası Türkiye ile Suriye arasındaki dış ticaret verileri incelendiğinde, siyasi ilişkiler, iç savaş, bölgesel istikrarsızlıklar sebebiyle istenen potansiyele ulaşamadığı ve Türkiye'nin ihracat politikalarının ikili ticaret üzerinde belirleyici olduğu görülmektedir. 2000'li yılların başında Türkiye, Suriye'ye karşı dış ticarete açığı vermiştir. Ancak 2003 yılı itibarıyla dış ticaret dengesi Türkiye lehine dönmüştür. 2005 yılında ihracat ithalatın neredeyse dört katına çıkarak dış ticaret fazlası verilmiştir. 2011'de başlayan Suriye iç savaşı ticarete kırılma noktası olmuş, ihracatta görece azalma görülse de ithalattaki çarpıcı düşüş nedeniyle ihracatın ithalatı karşılama oranı hızla yükselmiştir. 2013'te ihracatın ithalatı karşılama oranı %12, 2014'te %15,6 seviyesine çıkarak ticaretin tek taraflı bir yapıya bürünmesine neden olmuştur. Suriye'nin üretim altyapısının tahrip olması, Türkiye'yi temel ihtiyaç ürünleri ve gıda gibi kalemlerde ana tedarikçi konumuna getirmiştir. 2015 sonrası dönemde Türkiye üstünlüğünü korumuş, 2015 yılında karşılama oranı %29,5 ile dikkat çekici bir seviyeye ulaşmıştır. Bu dönemde Suriye'den ithalat sembolik düzeyde kalmış, dış ticaret fazlası yıllık ortalama 1,2 milyar dolar civarında gerçekleşmiştir. 2020 yılı itibarıyla ithalat oranında belirgin bir artış görülmüştür. 2021 sonrası ihracatta dalgalı bir seyir izlenirken ithalat istikrarlı biçimde artmış, 2024'te 263 milyon dolara ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 2015'teki %29,5 seviyesinden 2024'te %5,7'ye gerileyerek Türkiye lehine farkın azaldığını göstermiştir. Türkiye-Suriye dış ticaretinde, siyasi ilişkiler ve

güvenlik durumu ticaretin yönünü belirleyen temel unsurlar olmuş, 2011 öncesinde karşılıklı dengeli olan ticaret, savaş sonrası dönemde tek taraflı bir yapıya dönüşmüştür.

2.8.2. Türkiye-Suriye Sınır Kapıları

2.8.2.1. Karkamış Sınır Kapısı

Karkamış sınır kapısı, Türkiye'nin güneyinde, Gaziantep ilinin Karkamış ilçesinde yer almaktadır. Karkamış sınır kapısı, Suriye ile kara bağlantısını sağlayan sınır kapılarından biridir. Suriye tarafında Halep iline bağlı Cerablus kentiyle karşılıklı sınırdır. Karkamış sınır kapısı Türkiye ile Suriye arasında hem tarihsel hem de stratejik öneme sahip geçiş noktalarından biri olarak değerlendirilmektedir. Özellikle Suriye İç Savaşı başlamadan önce yoğun biçimde kullanılan bu sınır kapısı, ticaret ve beşerî geçişler bakımından hareketli bir merkez niteliği taşımıştır.

Karkamış sınır kapısı, Fırat Nehri'nin doğu kıyısında yer aldığı için aynı zamanda tarihsel anlamda önemli bir geçiş bölgesidir. Antik dönemde Mezopotamya ile Anadolu arasında kültürel ve ticari temasın sağlandığı güzergâhlardan biri olan Karkamış, bugün de Türkiye-Suriye sınırının hem coğrafi hem de sembolik açıdan dikkat çeken noktalarından biridir. Bu yönüyle sınır kapısının bulunduğu bölge, yalnızca modern siyasal sınırların değil, tarihsel etkileşimin de izlerini taşımaktadır.

Suriye’de 2011 yılında başlayan iç savaş sonrasında Türkiye, güvenlik gerekçesiyle Karkamış sınır kapısını kapatmıştır. Ancak 2016 yılında gerçekleştirilen Fırat Kalkanı Harekâtı’nın ardından bölgenin güvenliği büyük ölçüde sağlandığı için, sınır kapısı kontrollü şekilde yeniden faaliyete geçirilmiştir. Bugün itibarıyla kapı, hem insani yardımların ulaştırılmasında hem de Suriye'nin kuzeyindeki güvenli bölgeler ile Türkiye arasında mal ve hizmet geçişinin sağlanmasında etkin rol oynamaktadır. Türkiye Cumhuriyeti kurumlarının bölgeye yaptığı lojistik, sağlık ve eğitim desteklerinin önemli bir bölümü bu sınır kapısı üzerinden yürütülmektedir (karkamis.gov.tr).

Karkamış sınır kapısı, Gaziantep gibi Türkiye’nin önde gelen sanayi ve ticaret merkezlerinden biriyle Suriye'nin kuzeyindeki yerleşim alanları arasında doğrudan bir bağlantı kurmaktadır. Böylece hem yerel üreticiler için ihracat fırsatları yaratmakta hem de sınır ötesi ekonomik dolaşımı kolaylaştırmaktadır. Özellikle yapı malzemeleri, temel

gıda ürünleri ve insani yardım taşımacılığı açısından bu kapının lojistik değeri oldukça yüksektir. Ayrıca Karkamış-Cerablus hattı, Suriyeli mültecilerin geri dönüş süreçlerinde de önemli bir güzergâh olarak değerlendirilmektedir. Bununla birlikte Karkamış sınır kapısı, yalnızca ekonomik değil güvenlik ve dış politika açısından da stratejik bir noktadır. Kapının karşısında yer alan Cerablus bölgesi, Türkiye'nin Suriye'ye yönelik sınır ötesi operasyonlarıyla oluşturduğu güvenli hat içerisinde yer almaktadır. Bu durum, sınırın hem askeri hem de sivil idare bakımından denetim altında tutulmasını mümkün kılmaktadır. Bu sebeple Karkamış, Türkiye'nin güney sınır güvenliği, göç yönetimi ve bölgesel istikrar politikalarının önemli bir parçası olarak öne çıkmaktadır.

2.8.2.2. Yayladağı Sınır Kapısı

Yayladağı sınır kapısı, Türkiye'nin güneyinde, Hatay iline bağlı Yayladağı ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Suriye ile olan kara sınır hattı üzerinde konumlanan önemli bir geçiş noktasıdır. Karşısında, Suriye'nin Lazkiye vilayetine bağlı Keseb kasabası yer almaktadır. Konumu itibarıyla Türkiye'nin Akdeniz kıyısına en yakın sınır kapılarından biri olan Yayladağı, hem stratejik hem de tarihî açıdan özel bir öneme sahiptir. Coğrafi açıdan dağlık ve ormanlık bir arazide yer alan Yayladağı sınır kapısı, geniş lojistik kapasiteye sahip olmamakla birlikte, Suriye'nin Akdeniz kıyısındaki Lazkiye vilayetine doğrudan ulaşım sağlayan az sayıdaki kara geçişlerinden biridir. Bu özelliği, kapıyı hem ticaret hem de askeri ve diplomatik ilişkiler açısından önemli kılmaktadır (Ongun, 2009:41) .

Yayladağı sınır kapısı, Türkiye ile Suriye arasında uzun yıllar boyunca sınırlı ölçekte sınır ticareti ve yerel halklar arasında geçişlere olanak sağlayan bir kapı olarak işlev görmüştür. Ancak 2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaş ve ardından gelen yoğun göç hareketleriyle birlikte bu kapı, Türkiye'ye yönelen sığınmacı dalgasının önemli giriş noktalarından biri hâline gelmiştir. Özellikle Hatay bölgesine yönelen mülteciler açısından Yayladağı güzergâhı, geçici barınma, insani yardım ulaştırma ve sınır güvenliği açısından öncelikli bölgelerden biri olarak öne çıkmıştır.

Günümüzde Yayladağı sınır kapısının statüsü, bölgedeki siyasi ve askeri gelişmelere doğrudan bağlı olarak değişkenlik göstermektedir. Türkiye'nin sınır güvenliğine ilişkin öncelikleri, Suriye'nin kuzeybatısındaki gelişmeler, Lazkiye sahil

hattındaki güç dengeleri ve insani ihtiyaçların devamı gibi faktörler, kapının açık kalma durumu üzerinde belirleyici olmaktadır. Kapı, sadece iki ülke arasındaki ikili ilişkiler açısından değil, aynı zamanda Doğu Akdeniz güvenliği, mülteci politikaları ve insani yardım diplomatisi kapsamında da stratejik öneme sahiptir.

Yayladağı sınır kapısı, fiziksel ölçekte sınırlı kapasiteye sahip olsa da, barındırdığı tarihsel bağlar, bulunduğu jeopolitik konum ve çatışma dönemlerinde üstlendiği insani rol itibarıyla Türkiye'nin güney sınır hatları içerisindeki özel geçiş noktalarından biridir. Gelecekte Suriye'de barış ve istikrarın sağlanması hâlinde, bu kapının yeniden düzenli ticari ve beşerî geçişlere açılması, Hatay bölgesiyle Lazkiye hattı arasında karşılıklı ekonomik ve toplumsal etkileşimin yeniden canlanmasına katkı sağlayacaktır.

2.8.2.3. Cilvegözü Sınır Kapısı

Cilvegözü sınır kapısı, Türkiye'nin güneyinde, Hatay ilinin Reyhanlı ilçesi sınırlarında yer alan ve Suriye ile doğrudan kara bağlantısı sağlayan en büyük ve en işlek sınır kapılarından biridir. Sınır kapısının karşısında, Suriye'nin İdlib vilayetine bağlı Bab al-Hawa sınır kapısı yer almaktadır. Coğrafi konumu, lojistik altyapısı ve bölgesel etkisi bakımından Cilvegözü, hem Türkiye'nin Orta Doğu'ya açılan ticaret kapılarından biri hem de Suriye iç savaşının ardından şekillenen insani yardım koridorlarının merkezlerinden biri olarak işlev görmektedir. Cilvegözü sınır kapısı, Türkiye ile Suriye arasında uzun yıllar boyunca sürdürülen ticaret, turizm ve beşerî etkileşimin ana geçiş noktalarından biri olmuştur. Hatay ile Halep arasında doğrudan karayolu bağlantısı sağlaması sayesinde, bu kapı üzerinden yıllık milyonlarca dolarlık ticaret gerçekleşmiş, aynı zamanda Suriye vatandaşlarının Türkiye'ye turistik ve akraba ziyaretleri için en çok kullandığı güzergâh konumuna ulaşmıştır (Ongun, 2009:49).

2011 yılında Suriye'de başlayan iç savaşla birlikte kapının işlevi köklü biçimde değişmiş ve ticaretin yerini büyük ölçüde insani yardım ve güvenlik öncelikleri almıştır. Suriye İç Savaşının ilk yıllarında, Türkiye-Suriye ilişkilerindeki gerginliğe rağmen Cilvegözü, Suriye halkına yönelik insani yardımların ulaştırılmasında en etkin sınır kapısı olmayı sürdürmüştür. Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin yanı sıra Birleşmiş Milletler, Türk Kızılayı, AFAD ve çeşitli uluslararası sivil toplum kuruluşları, Suriye'nin kuzeybatısındaki muhtaç nüfusa yönelik gıda, ilaç, barınma malzemesi ve sağlık

hizmetleri desteğini büyük ölçüde bu kapı üzerinden gerçekleştirmiştir. Nitekim Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 2014 yılında kabul ettiği sınır ötesi yardımlara izin veren 2165 sayılı kararla birlikte Cilvegözü-Bab al-Hawa hattı, BM destekli yardım konvoylarının ana güzergâhlarından biri hâline gelmiştir.

Cilvegözü aynı zamanda Türkiye'nin güney sınır güvenliği açısından da stratejik bir noktadır. Karşısındaki İdlib bölgesinin zaman zaman farklı silahlı grupların kontrolü altında bulunması, kapının güvenlik risklerini artırmıştır. Bu nedenle Türk güvenlik birimleri kapı çevresinde yoğun tedbirler almakta, geçişler sıkı denetime tabi tutulmaktadır. Ayrıca Cilvegözü, göç yönetimi ve mülteci hareketlerinin kontrolü bakımından da önemli bir denetim sahasıdır. Türkiye'ye yönelik düzensiz göç baskısının azaltılması, sınırdan geçişlerin kayıt altına alınması ve gerektiğinde insani koridorların oluşturulması, bu kapının taşıdığı diğer işlevsel boyutlardır. Suriye'de barış ve istikrarın sağlanması hâlinde, kapının yeniden tam kapasiteli bir ticaret ve beşerî geçiş noktasına dönüşmesi beklenmektedir.

2.8.2.4. Öncüpınar Sınır Kapısı

Öncüpınar sınır kapısı, Türkiye'nin güneyinde, Kilis il merkezinin yaklaşık 5 km güneyinde yer almaktadır ve Suriye ile doğrudan kara bağlantısı sağlayan önemli geçiş noktalarından biridir. Öncüpınarın karşısında Suriye'nin Halep vilayetine bağlı Azez ilçesi yer almaktadır. Bu kapı, Türkiye ile Suriye arasında tarihsel, ekonomik ve insani boyutlarıyla yoğun etkileşimin yaşandığı stratejik bir sınır kapısı olarak öne çıkmaktadır. Coğrafi konumu itibarıyla Öncüpınar, Gaziantep ve Kilis'i Suriye'nin kuzeyine bağlayan ana ulaşım hatlarından birini oluşturur (Ongun, 2023:46).

Sınır kapısı, Suriye İç Savaşı öncesinde özellikle Kilis-Halep hattı üzerinden gerçekleşen ticaret ve yolcu taşımacılığı açısından oldukça aktifti. Halep, savaş öncesi dönemde Suriye'nin en büyük ticaret ve sanayi merkezlerinden biri olduğu için, Öncüpınar sınır kapısı Türkiye-Suriye dış ticaretinde önemli bir paya sahipti. Suriye İç Savaşı'nın başlaması diğer sınır kapılarında olduğu gibi Öncüpınar Sınır Kapısı'nın da fonksiyonlarını önemli ölçüde dönüştürmüştür.

2.8.2.5. Çobanbey Sınır Kapısı

Çobanbey sınır kapısı, Türkiye'nin güney sınır hattında Kilis iline bağlı Elbeyli ilçesi sınırları içindedir. Bu kapı, Suriye ile olan kara bağlantısını sağlayan önemli geçiş noktalarından biridir. Sınırın karşı tarafında, Halep iline bağlı olan ve yerel düzeyde Al-Rai olarak bilinen bölge bulunmaktadır. Türkiye -Suriye sınır hattında görece yeni açılmış kapılardan biri olan Çobanbey, hem güvenlik hem insani yardım hem de ekonomik geçişler bakımından son yıllarda artan önemiyle dikkat çekmektedir. Özellikle Fırat Kalkanı Harekâtı sonrasında Türkiye tarafından güvenli hâle getirilen bölgede açılan bu kapı, hem askeri kontrol hem de sivil geçişlerin yönetimi açısından kritik bir noktadır (destek.ticaret.gov.tr).

Coğrafi konumu itibarıyla Çobanbey sınır kapısı, Kilis'in doğusunda, Gaziantep ve Elbeyli üzerinden ulaşılabilen bir noktada yer almaktadır. Karşısındaki Al-Rai kasabası, Suriye İç Savaşı öncesinde Halep vilayetinin önemli kırsal yerleşimlerinden biri iken, çatışmalar sonucunda büyük ölçüde boşalmış ve kontrolü uzun süre farklı silahlı gruplar arasında el değiştirmiştir. Türkiye'nin Fırat Kalkanı bölgesinde oluşturduğu güvenli hat kapsamında, bu bölge Türk Silahlı Kuvvetleri ve Türkiye destekli yerel unsurlar tarafından kontrol altına alınmıştır. Bu gelişmenin ardından kapı, hem güvenli geçiş noktası hem de insani yardım koridoru olarak işlev kazanmaya başlamıştır.

2.8.2.6. Nusaybin Sınır Kapısı

Nusaybin sınır kapısı, Türkiye'nin güneydoğusunda, Mardin iline bağlı Nusaybin ilçesinde yer almaktadır. Suriye ile olan kara sınır bağlantılarından biri olarak önemli bir geçiş noktasıdır. Nusaybin sınır kapısının karşısında Suriye'nin Haseke vilayetine bağlı Kamışlı kenti bulunmaktadır. Kapı, tarihsel olarak Türkiye ile Suriye arasındaki ticari, beşerî ve kültürel etkileşimin yoğun yaşandığı bir hat üzerinde yer almaktadır. Ancak Suriye İç Savaşı'nın başlamasından sonra bu işlevi önemli ölçüde değişmiş güvenlik, sınır denetimi ve insani meseleler bağlamında ön plana çıkmıştır (Ongun, 2009:39).

Nusaybin-Kamışlı hattı, 20. yüzyılın başında Fransız ve İngiliz manda yönetimleri tarafından çizilen sınırlarla ikiye bölünmüş olan bir yerleşim coğrafyasının merkezindedir. Aynı etnik, dini ve akrabalık bağlarına sahip toplulukların iki ülkeye bölünmüş olması, bu sınır kapısına yalnızca ekonomik değil, sosyokültürel bir önem de

kazandırmıştır. Türkiye ile Suriye arasında 20. yüzyıl boyunca zaman zaman dalgalı seyreden diplomatik ilişkilerde Nusaybin sınır kapısı, karşılıklı temasın kesilmediği nadir geçişlerden biri olarak varlığını sürdürmüştür.

2000’li yılların başlarında Türkiye ile Suriye arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecine girmesiyle birlikte Nusaybin, sınır ticareti, yük taşımacılığı ve yolcu geçişleri açısından canlanmış, Mardin ekonomisine kayda değer katkı sağlamıştır. Ancak 2011 yılında başlayan Suriye İç Savaşı ile birlikte kapının karşısındaki Kamışlı bölgesi, PYD/YPG kontrolüne geçmiştir. Bu durum Türkiye açısından ciddi bir güvenlik tehdidi olarak değerlendirilmiştir. Bunun sonucunda Nusaybin sınır kapısı uzun süre kapalı kalmış ve sadece belirli dönemlerde insani yardım ve özel geçişler için kontrollü biçimde açılmıştır.

Ekonomik açıdan değerlendirildiğinde, Nusaybin sınır kapısının kapalı olması Mardin ve çevresindeki ticaret, nakliye ve lojistik sektörleri üzerinde olumsuz etkiler yaratmıştır. Suriye’nin kuzeydoğusuyla tarihsel olarak canlı olan ticaret ağı, güvenlik gerekçesiyle durmuş, bunun yerine resmi olmayan geçiş noktaları ve kayıt dışı faaliyetlerde artış gözlemlenmiştir. Bu durum Türkiye açısından hem ekonomik kayıplara hem de sınır kontrolü açısından zorluklara neden olmuştur.

Günümüzde kapının tekrar işler hâle gelmesi, büyük ölçüde Suriye’nin kuzeyindeki siyasi ve askeri dengelere bağlıdır. Türkiye açısından bu kapının yeniden açılması, yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda dış politika, güvenlik ve göç yönetimi açılarından da çok yönlü bir karar alanıdır. Suriye’de istikrarın sağlanması ve karşı bölgedeki yönetim yapılarına ilişkin diplomatik çözümlerin geliştirilmesi hâlinde, Nusaybin sınır kapısının yeniden aktif hale gelmesi Mardin’in dış ticaret kapasitesini artıracak, Türkiye’nin Orta Doğu ile olan karasal bağlantılarını güçlendirecektir.

2.8.2.7. Akçakale Sınır Kapısı

Akçakale sınır kapısı, Türkiye’nin güneydoğusunda, Şanlıurfa iline bağlı Akçakale ilçesinde bulunmaktadır. Suriye ile olan kara sınır hattı üzerinde önemli geçiş noktalarından biridir. Sınırın karşısında, Suriye’nin kuzeyinde bulunan Rakka iline bağlı Tel Abyad kasabası yer almaktadır. Bu sınır kapısı, hem tarihî bağları hem de günümüzdeki jeopolitik ve güvenlik işlevleriyle dikkat çeken çok yönlü bir geçiş

noktasıdır. Türkiye-Suriye ilişkilerinde özellikle ticaret, beşerî hareketlilik ve sınır güvenliği açısından belirleyici işlevler üstlenmiştir (akcakale.gov.tr).

Suriye İç Savaşı öncesinde Akçakale kapısı, bölgesel ticaretin can damarı niteliğindeydi. Özellikle Şanlıurfa ile Rakka arasında canlı bir sınır ticareti sürdürülmekte, gıda ürünleri, tekstil, küçük sanayi malları ve tarımsal ürünler bu kapı üzerinden karşılıklı olarak taşınmaktaydı. Ayrıca bölgedeki akrabalık ve etnik bağların güçlü olması, Türkiye ile Suriye vatandaşları arasında karşılıklı geçişleri teşvik etmiş, kapının beşerî işlevi de ekonomik boyut kadar öne çıkmıştır. Bu süreçte kapı, hem Şanlıurfa'nın dış ticaret kapasitesini artıran hem de Suriye'nin kuzeyindeki kırsal bölgelere ulaşım sağlayan ana güzergâhlardan biri olmuştur. 2011'de Suriye'de başlayan iç savaş, Akçakale sınır kapısının işleyişini doğrudan etkilemiştir. Karşısındaki Tel Abyad bölgesinin kontrolünün uzun süre çeşitli silahlı gruplar –önce El Kaide bağlantılı unsurlar, ardından YPG ve DEAŞ– arasında el değiştirmesi, Türkiye açısından ciddi güvenlik tehditleri oluşturduğu için kapı zaman zaman geçişlere kapatılmıştır. 2015 yılında Tel Abyad'ın YPG kontrolüne geçmesi, sınır hattında Türkiye açısından kırmızı çizgi olarak değerlendirilmiş ve bölgede sınır güvenliği önlemleri artırılmıştır.

Bu gelişmeler sonucunda, Türkiye 2019 yılında gerçekleştirilen Barış Pınarı Harekâtı ile Tel Abyad ve Rasulayn arasındaki bölgeyi güvenli hâle getirmiştir. Harekâtın ardından Akçakale sınır kapısının doğrudan karşısındaki alan Türk Silahlı Kuvvetleri ve yerel güvenlik yapıları tarafından denetim altına alınmıştır. Bu sayede kapının güvenli biçimde yeniden işler hâle gelmesi sağlanmıştır. Bugün kapı, özellikle insani yardım ulaştırılması, temel hizmetlerin sağlanması ve yerinden edilmiş Suriyelilerin gönüllü geri dönüşleri için önemli bir kanal işlevi görmektedir. Önümüzdeki süreçte Suriye'de kalıcı barış ve siyasi çözümün sağlanması hâlinde, kapının yeniden tam kapasiteyle çalışması, ticaretin yeniden canlanmasına katkı sunacaktır.

2.8.2.8. Ceylanpınar Sınır Kapısı

Ceylanpınar sınır kapısı, Türkiye'nin güneydoğusunda, Şanlıurfa iline bağlı Ceylanpınar ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Suriye'nin Haseke vilayetine bağlı Resulayn kentiyle karşı karşıyadır. Türkiye-Suriye sınır hattında uzun yıllardır faaliyet gösteren bu kapı, hem coğrafi konumu hem de tarihsel ve güncel işlevleri açısından

önemli bir geçiş noktasıdır. Kapı, özellikle 21. yüzyıldan itibaren güvenlik, insani yardım ve göç yönetimi gibi çok boyutlu fonksiyonlar kazanarak, klasik ticaret kapılarının ötesinde stratejik bir rol üstlenmiştir.

Ceylanpınar sınır kapısı, Suriye İç Savaşı öncesinde bölgesel tarımsal üretimin ve küçük ölçekli ticaretin canlı olduğu bir sınır hattında yer almakta, Şanlıurfa ile Resulayn arasında ekonomik, sosyal ve kültürel ilişkiler kurulmasına olanak sağlamaktadır. Kapının bulunduğu bölge, özellikle pamuk, buğday ve mercimek üretimi açısından zengin tarımsal kaynaklara sahiptir. Bu nedenle sınır ticareti, tarıma dayalı ürünler üzerinden şekillenmiştir.

Kapının mevcut kullanımında ağırlık, ticaretten ziyade insani yardımların koordinasyonu ve güvenlik denetimli geçişlere yöneliktir. Ceylanpınar ilçesindeki gümrük ve sınır altyapısı, kapının kontrollü işleyişine olanak tanımaktadır. Modernizasyon çalışmaları kapsamında giriş-çıkış noktaları, kamera sistemleri ve personel kapasitesi geliştirilmiş ve sınır hattında düzenli denetim yapılmaya başlanmıştır. Ancak ticari faaliyetler hâlen sınırlı olup, geniş çaplı ticari geçişlerin yeniden başlaması büyük ölçüde Suriye'deki güvenlik ortamının istikrara kavuşmasına bağlıdır.

2.8.2.9. Mürşitpınar Sınır Kapısı

Mürşitpınar sınır kapısı, Türkiye'nin güneydoğusunda, Şanlıurfa ilinin Suruç ilçesi sınırları içerisinde yer almaktadır. Suriye'nin Halep iline bağlı Ayn el-Arab kentiyle karşılıklı konumlanmıştır. Türkiye-Suriye sınır hattında uzun yıllardır faaliyet gösteren bu sınır kapısı, özellikle 2011 sonrasında yaşanan gelişmelerle birlikte gerek güvenlik, gerekse insani yardım açısından stratejik önem kazanmıştır. Kapının bulunduğu coğrafya, Fırat Nehri ile Suriye'nin kuzeybatı kesimi arasında kalan düz ovada yer almakta ve tarihsel olarak ticaretin yanı sıra sosyal ve kültürel etkileşim açısından da önemli bir kavşak noktası olarak kabul edilmektedir.

Sınır kapısının teknik altyapısı, temel gümrük hizmetlerini sağlayabilecek nitelikte olmakla birlikte, mevcut koşullar nedeniyle uzun süredir ticari geçişlere kapalıdır. Türkiye'nin Kobani çevresindeki gelişmeleri doğrudan ulusal güvenlik çerçevesinde değerlendirmesi, kapının açılma durumunu da güvenlik kriterlerine sıkı şekilde bağlamıştır. Dolayısıyla kapı, hâlihazırda yalnızca belirli dönemlerde insani yardım

konvoylarının geçişi ve bazı sınırlı lojistik destekler için kontrollü biçimde kullanılabilir.

Bölgesel ölçekte bakıldığında, Mürşitpınar sınır kapısının bulunduğu konum, Fırat'ın batısı ile doğusu arasındaki geçişi bölgelerinden biri olması sebebiyle stratejik önem taşımaktadır. Türkiye'nin sınır hattında yürüttüğü operasyonlar ve sınır güvenliği politikaları doğrultusunda, bu kapı sadece bir geçişi noktası değil aynı zamanda sınırın istikrarsızlık üreten bölgelere karşı savunma hattı olarak da işlev görmektedir. Mürşitpınar sınır kapısı, Türkiye'nin Suriye ile olan sınır ilişkilerinde çok boyutlu bir öneme sahiptir ve güvenlik, insani yardım ve sosyo-politik dinamiklerin kesiştiği bir noktada yer almaktadır. Gelecekte Suriye'nin kuzeyinde barış ve siyasi istikrarın sağlanması hâlinde, bu kapının yeniden daha işlevsel ve düzenli bir geçişi noktası haline getirilmesi, bölgesel ticaretin canlanmasına katkı sağlayacaktır.

2.8.3. Türkiye-Suriye Ekonomik ve Ticari İş Birlikleri

2.8.3.1. Asi Nehri Dostluk Barajı

Türkiye ile Suriye arasında barışçıl iş birliğini güçlendirmeyi amaçlayan sembolik ve stratejik bir altyapı projesi olarak 2000'li yılların ortasında gündeme gelmiştir. İki ülke sınırını doğal olarak çizen Asi Nehri üzerine inşa edilmesi planlanan bu baraj, su yönetimini iyileştirmek, taşkınları kontrol altına almak, tarımsal sulamayı geliştirmek ve sınır bölgesindeki sosyoekonomik kalkınmayı desteklemek gibi birçok ortak amaç için oluşturulmuştur. 6 Şubat 2011 tarihinde temeli atılan barajın, Türkiye ve Suriye tarafından ortaklaşa finanse edilerek işletilmesi planlanmıştır. Ancak aynı yıl başlayan Suriye iç savaşı nedeniyle baraj inşaatı fiilen durdurulmuştur. Türkiye tarafında sınırlı ilerleme kaydedilmesine rağmen, Suriye'deki güvenlik ve altyapı koşullarının bozulması, projenin tamamlanmasını imkânsız hale getirmiştir. Buna rağmen, Dostluk Barajı hem diplomatik anlamı hem de çevresel-sosyal etkileri bakımından gelecekte Suriye'nin yeniden imar süreciyle birlikte canlandırılabilir önemli bir iş birliği zemini olarak değerlendirilmektedir (nefes.com).

Türkiye ile Suriye arasında günümüzde büyük ölçekli ve kalıcı nitelikte ortak altyapı projeleri bulunmamaktadır. Bunun başlıca nedeni, Suriye'de 2011 yılında

başlayan ve halen etkileri süren iç savaş ve siyasi istikrarsızlıktır. Bu durum, iki ülke arasında diplomatik, ekonomik ve güvenlik temelli iş birliğini büyük ölçüde sekteye uğratmıştır. Türkiye, Suriye’deki Esed rejimini meşru bir muhatap olarak tanımadığı için resmi devletlerarası iş birliği mekanizmaları büyük oranda askıya alınmış ya da işlevsiz hale gelmiştir. Suriye topraklarında farklı aktörlerin (rejim, muhalif gruplar, PYD/YPG, DEAŞ vb.) kontrol alanlarının bulunması, projelerin fiziki ve idari koordinasyonunu imkânsızlaştırmaktadır.

Ayrıca sınır güvenliği, göçmen akınları, terör tehdidi ve insani kriz gibi çok boyutlu sorunlar da altyapı projeleri için gerekli olan istikrar ortamını engellemektedir. Bu koşullar altında, ulaşım, enerji, su yönetimi veya ticaret gibi alanlarda uzun vadeli, karşılıklı faydaya dayalı projelerin teknik, hukuki ve diplomatik olarak yürütülmesi mümkün olamamaktadır. Sağlam bir projenin gerçekleştirilmesi için öncelikle Suriye’de kalıcı bir siyasi çözüm ve bölgesel istikrarın sağlanması gerekmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UYGULAMA

Bu bölümde, Türkiye'nin sınır komşuları ile olan siyasi ilişkilerin Türkiye'nin dış ticaretine etkisini ortaya çıkarmak amacıyla komşu olan 7 ülke 2000-2024 yılları arasında incelenmiştir. Öncelikle araştırmanın amacı ve kapsamı vermiş devamında literatür taraması sunulmuştur. Daha sonra yöntem kısmında modelden kısaca bahsedilmiş, sonra ekonometrik yöntem kısmı kısaca ele alınmıştır. Bölümün son kısmında ise, uygulanan yöntem ve testlerin sonucunda elde edilen ampirik bulgulara yer verilmiş ve yorumlanmıştır.

3.1. ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Bu çalışmanın temel amacı, Türkiye'nin kara sınır komşuları ile yürüttüğü siyasi ilişkilerin dış ticaret performansına olan etkilerini incelemektir. Çalışma, ikili ilişkilerde yaşanan normalleşme süreçleri, kriz dönemleri, anlaşmalar veya diplomatik gerginliklerin ticari ilişkiler üzerindeki kısa ve uzun vadeli etkilerini ortaya koymayı hedeflemektedir. Araştırma, Türkiye'nin sınır komşuları ile olan ticaretinde coğrafi yakınlık avantajı, ulaşım ve lojistik imkânları, gümrük ve sınır kapılarının etkinliği gibi faktörlerin yanı sıra, siyasi istikrarın ve diplomatik ilişkilerin etkisini değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu doğrultuda, dış ticarete komşu ülke olmanın sağladığı potansiyel fırsatların, siyasi gerilimler nedeniyle ne ölçüde sınırlandığını veya güçlendirildiğini ortaya çıkarmak hedeflenmektedir.

Çalışma, 2000-2024 yılları olmak üzere 25 yıllık bir zaman dilimini kapsamaktadır. Türkiye'nin sınır komşusu olan 7 ülke üzerinde dış ticaret hacmi, bağımlı değişken iken konu kapsamında modele dahil edilmesi gereken siyasi değişkenler bağımsız değişken olarak eklenmiştir. Ekonometrik analiz başlığı altında tüm değişkenler detaylı olarak anlatılmıştır.

3.2. LİTERATÜR TARAMASI

Siyasi ilişkilerin dış ticarete etkisi hem ekonomi hem de uluslararası ilişkiler alanı için dikkat çeken önemli bir konudur. Özellikle uluslararası ticaret literatüründe yer alan

çekim modeli kapsamında araştırmacılar Türkiye ve yakın komşuları ile ilgili modelin uygunluğunu çalışmışlardır. Bu sebeple siyasi ilişkilerin dış ticaret üzerindeki etkisini konu alan birçok çalışma yapılmıştır. Konu kapsamında yapılan çalışmaların analiz edildiği literatür özeti aşağıda yer almaktadır.

Ak ve İnancı (2005), “Türkiye’nin Komşu Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari İlişkilerine Ekonomik ve Siyasi Gelişmelerin Etkileri ” çalışmalarında detaylı bir yazım sonucunda Türkiye’nin komşuları için demokrasiyi benimsemekten uzak, güvensizlik oluşturan bir ortam ve bu sebeple ticarete olumlu etki yaratacak bir durumun kısa dönemde gerçekleşmeyeceği tespitinde bulunmuştur.

Kuran (2006), “Türkiye’nin Sınır Komşuları ile Ticari İlişkileri” tez çalışmasında dış ticaret politikası, iktisadi birlikler ve ülke bazında ilişkileri ele almıştır. Teori olarak yazılan tezin sonucunda Türkiye’nin komşularına ilişkin olarak, “siyasal olarak katı rejimlere sahip, ekonomik olarak içe dönük ve ihracatları tek veya belirli birkaç ürüne bağlı bu ülkeler”, olduğu saptamasında bulunmuştur. Bölgedeki barış ve istikrarın hakim olması ile dış ticaretin en etkin versiyonunun gerçekleşebileceğini savunmuştur.

Arslan (2011), “Türkiye’nin Komşularıyla Olan Siyasi İlişkilerinin Ekonomik İlişkilere Etkisi” çalışmasında araştırma yaptığı alanı yakın komşu ülkeler olarak belirlemiştir. 2000-2010 yılları arasını incelediği çalışmasında ülkelerin ihracat ve ithalat rakamlarını karşılaştırarak bir değerlendirme de bulunmuştur. Çalışma sonucunda, Türkiye’nin en çok ticaret yaptığı ülkelerin İran ve Rusya gibi Türkiye’nin komşuları olduğunu, en az ticaret yaptığı ülkelerin ise Türkiye’ye sınırı olmayan ülkeler olduğunu bulmuştur.

Ata (2013), “ Türkiye ile Komşuları Arasındaki Ticaret Potansiyeli: Çekim Modeli Çerçevesinde Bir İnceleme” çalışmasında 1980-2009 dönemine ait verileri kullanmıştır. GSYH, uzaklık, nüfus, aynı dili konuşma, para birimlerini değişken olarak kullandığı çalışmasında Türkiye’nin dış ticaretinin, ticaret ortağı ülkenin ekonomik büyüklüğünden olumlu, nüfus büyüklüğü ve aradaki uzaklıktan olumsuz yönde etkilendiği sonucuna ulaşmıştır.

Şahin (2015), “Türkiye’nin Uluslararası Siyasi İlişkilerinin Ekonomik İlişkilere Etkisi Ekseninde; Suriye, Irak ve İran İle Dış Ticareti” çalışmasında Türkiye’nin ihracatçı konumunda olduğu sınır komşuları ile dış ticaretini geliştirmesi, bölgesel istikrarı sağlaması

ve ekonomik entegrasyonu derinleştirmesi gerektiğini savunmuştur. Kalıcı ticari anlaşmalar ve çeşitli mutabakatlar ile çözüm üretilebileceği önerisini sunmuş ve ticari ilişkileri istikrara kavuşturmak için siyasi ilişkilerin ekonomiye etkisini en aza indirmek gerektiği sonucuna ulaşmıştır.

Balıkçıoğlu ve Gülmez (2019), “ Türkiye’nin Dış Ticaret Hacminin Çekim Modeli İle Tahmini” çalışmalarında 27 ülke arasındaki dış ticaret hacmini çekim modeliyle tahmin etmişlerdir. Panel regresyon analiziyle 1993-2016 yılları arasında ele alınan ülkelerin GSYH’leri, nüfus miktarları ile ülkeler arasındaki mesafenin yer aldığı tahmin modellerinde, ticaret hacmini bağımlı değişken olarak kullanmışlardır. Çekim Modeli panel regresyon yöntemi ile tahmin edilen sonuca göre GSYH’nin dış ticaret üzerinde etkisi bulunmuş, mesafenin anlamlı bir etkisi tespit edilememiştir.

Çoban ve Akkoç (2023), “ Politik Risk İle Genişletilmiş Çekim Modeli: Türkiye’nin İkili Ticareti İçin Bir Uygulama” çalışmalarında politik risk ile uluslararası ticaret arasındaki ilişkiyi incelemişlerdir. Mena ülkelerinin incelendiği 2003-2017 dönemlerini kapsayan bu çalışmada bağımlı değişken olarak dış ticaret hacmi, açıklayıcı değişken olarak da Türkiye’nin ve ortak ülkelerin kişi başına düşen reel gayri safi yurt içi hasılası, reel döviz kuru, mesafe, ortak sınır, Avrupa Birliği’ne üyelik ve risk faktör endeksi kullanılmıştır. Yöntem olarak genişletilmiş çekim modelini kullanıldığı çalışmada politik risk arttıkça Türkiye ile ticaret yapan ülke arasındaki dış ticaret hacminin azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Literatür incelemesinden görüldüğü gibi, çalışmalar çoğunlukla ya teorik yazım düzeyinde kalmış ya da çekim modeli kullanılmıştır. Bu çalışmada ise, Türkiye’nin sınır komşuları ile ilişkisi ele alındığı için çekim modelinin değişkenlerinden olan mesafe değişkeni 0 değerini aldığından modele alınmamıştır. Son dönemlerde yapılan çalışmalarda bu model, kurumsal yapı, politik istikrar, diplomatik ilişkiler, ticaret anlaşmaları, ortak dil gibi faktörlerle genişletilmiştir (Anderson & van Wincoop, 2003; Glick & Rose, 2002; Helpman et al., 2008). Bu çalışmada çeşitli değişkenler yardımıyla çalışmanın başlığına uygun olacak şekilde model genişletilerek kullanılacaktır. Öncelikle kullanılan yöntemden bahsedilecek ve ardından modele geri dönecektir.

3.3. EKONOMETRİK YÖNTEM

Bu çalışmada, Türkiye'nin sınır komşuları ile olan siyasi ilişkilerinin dış ticareti üzerindeki etkisini incelemek için panel veri modellerinden yararlanılmıştır. Çalışmada kullanılan panel veri seti, 2000-2024 yılları arasında Türkiye'ye komşu olan 7 ülke düzeyinde oluşturulmuştur. Bu çerçevede, panel veri analizine ilişkin temel yöntem ve yaklaşımlar ilgili başlık altında ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır.

Panel veriler, birim (örneğin birey, firma, ülke) ve zaman (örneğin yıl, çeyrek) boyutlarının aynı anda yer aldığı çok boyutlu veri setleridir. Bu yapılar, hem yatay kesit hem de zaman serisi özelliklerini bünyesinde barındırdığından, ekonomik ilişkilerin daha derinlemesine analizine olanak tanımaktadır (Hsiao, 2005: 2-4; Baltagi, 2008:1).

Panel veri setleri, özellikle verinin birim ve zaman boyutunun uzunluğuna göre kısa panel ve uzun panel olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kısa panelde, birim sayısı zaman boyutundan fazladır ($N > T$), bu genellikle mikro düzeydeki (örneğin birey ya da firma bazlı) veri setlerinde görülmektedir (Wooldridge, 2010:822). Buna karşılık uzun panelde, zaman boyutu birim sayısından fazladır ($T > N$); bu tür veriler daha çok makro düzeyde, ülke verilerinin kullanıldığı çalışmalarda ortaya çıkmaktadır (Tarı, 2010:475; Yerdelen Tatoğlu, 2024:5). Panel veri setlerinin bir diğer sınıflandırması da veri bütünlüğüne göre yapılmasıdır. Eğer panelde her birim için tüm zaman dilimlerine ait gözlemler mevcutsa bu yapıya dengeli panel (balanced panel) adı verilir. Buna karşın, bazı birimlerin bazı zaman dilimlerine ait gözlemleri eksikse söz konusu veri seti dengesiz panel (unbalanced panel) olarak tanımlanır (Yerdelen Tatoğlu, 2024:5; Baltagi, 2008:6).

Panel veri analizlerinde yaygın olarak kullanılan modellerden biri Sabit Etkiler (Fixed Effects-FE) Modeli'dir. Bu modelde, zaman içinde değişmeyen ve gözlemlenemeyen bireye özgü etkiler, sabit birim katsayıları ile kontrol altına alınmaktadır. Böylece sapmaya neden olabilecek sabit heterojenlik ortadan kaldırılmaktadır (Hsiao, 2005:33–40; Wooldridge, 2010:285–290). Alternatif olarak kullanılan Tesadüfi Etkiler (Random Effects – RE) Modeli, bireysel sabit etkilerin hata terimi içinde yer aldığı ve bağımsız değişkenlerle ilişkisiz olduğu varsayımı altında daha etkin tahminler sunmaktadır. Ancak, bu varsayım sağlanmadığında tahminler sapmalı olmaktadır (Baltagi, 2008: 13-17; Cameron & Trivedi, 2009:232-238). Hangi modelin kullanılacağına karar verirken başvuru temel testlerden biri Hausman testidir. Bu test,

sabit ve tesadüfi etkiler modelleri arasındaki tutarlılık farkını ölçerek, tercih edilmesi gereken modeli belirlemeye yardımcı olmaktadır (Hausman, 1978; Wooldridge, 2010: 290).

3.3.1. Panel Veri Yapısının Avantajları ve Kısıtları

Panel veri analizleri, hem zaman serisi hem de yatay kesit boyutlarını içermesi sayesinde ekonometrik modelleme açısından önemli avantajlar sunmakla birlikte, belirli metodolojik sınırlamaları da beraberinde getirmektedir.

(i) Panel Veri Kullanımının Avantajları

- Birimler Arasındaki Heterojenliğin Kontrol Edilebilmesi

Panel veri yapısı, gözlem birimleri arasındaki yapısal farklılıkların modele entegre edilmesini sağlamaktadır. Bu durum, heterojenliğin sabit etkiler veya tesadüfi etkiler aracılığıyla kontrol altına alınmasını sağlayarak sapmalı tahminlerin önüne geçilmesine katkı sunmaktadır (Baltagi, 2008:4).

- Artan Bilgi Seti ve Tahmin Etkinliği

Panel veri, hem birim hem de zaman boyutundaki gözlemleri içerdiğinden, daha yüksek varyans, daha düşük çoklu doğrusal bağlantı ve daha fazla serbestlik derecesi sağlamaktadır. Bu özellikler, istatistiksel olarak daha anlamlı ve etkin regresyon tahminlerinin elde edilmesini mümkün kılmaktadır (Hsiao, 2003: 4).

- Gizli Bireysel ve Zamansal Etkilerin Modellenebilmesi

Sadece zaman serileri ya da sadece yatay kesit analizleriyle gözlemlenmesi zor olan bireye özgü ya da zamana özgü etkiler, panel veri modelleri ile ayrıştırılabilir hale gelmektedir (Baltagi, 2008: 6).

- Dinamik ve Karmaşık Yapıların İncelenebilmesi

Panel veri, geleneksel regresyon analizlerinin ötesinde, dinamik ilişkileri, gecikmeli etkileri ve çok düzeyli yapıları modelleyebilme esnekliği sunmaktadır. Bu sayede daha sofistike ve gerçekçi modeller geliştirilebilir (Wooldridge, 2010: 281).

(ii) Panel Veri Kullanımının Sınırlılıkları

- Veri Derleme ve Hazırlama Güçlükleri

Panel veri setlerinin oluşturulması, hem birim hem de zaman boyutunda sürekli ve tutarlı gözlemler gerektirdiğinden veri toplama süreci oldukça zahmetli ve zaman alıcı olabilmektedir (Baltagi, 2008: 8).

- Ölçüm Hatalarına Açıklık

Zaman ve yatay kesit boyutlarını bir arada barındıran panel veri setleri, her iki boyutta da ölçüm hatası riski taşımakta ve bu durum, analiz sonuçlarının güvenilirliğini olumsuz etkileyebilmektedir (Hsiao, 2003: 11).

- Seçim Yanlılığı ve Gözlem Eksiklikleri

Panel veri setlerinde bazı yıllara veya bazı birimlere ilişkin verilerin eksikliği, örnekleme yanlılığına ve sonuçların genellenebilirliğinde sorunlara neden olabilmektedir. Bu durum, özellikle mikro panel çalışmalarında belirginleşmektedir (Wooldridge, 2010: 309).

- Kısa Zaman Boyutu (Mikro Panellerde)

Firma ya da birey düzeyinde oluşturulan mikro panellerde zaman boyutunun sınırlı olması, uzun dönemli dinamik etkilerin sağlıklı biçimde analiz edilmesini engelleyebilmektedir (Baltagi, 2008: 9).

- Yatay Kesit Bağımlılığı Riski (Makro Panellerde)

Makro düzeydeki panel veri setlerinde (örneğin ülke panelleri), eş zamanlı küresel şoklar veya yaygın ekonomik krizler gibi dışsal etkenler nedeniyle birimler arasında korelasyon ortaya çıkabilmekte, bu da varsayım ihlallerine ve tahmin sapmalarına yol açabilmektedir (Pesaran, 2004: 5).

Bu bölümde, öncelikle panel veri çerçevesinde tercih edilen temel modelleme yaklaşımları sistematik olarak ele alınmış; ardından sabit ve tesadüfi etkiler modelleri arasında seçim yapılmasına olanak tanıyan karşılaştırmalı testler ayrıntılı biçimde açıklanmıştır. Devamında ise panel veri yapısında karşılaşılabilecek olası varsayım ihlalleri (örneğin; çoklu doğrusal bağlantı, heteroskedastisite, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı gibi) üzerinde durulmuş; bu ihlallerin tespitine yönelik tanısal testler ile çözümleyici düzeltme teknikleri ayrıntılarıyla sunulmuştur.

3.3.2. Panel Veri Modelleri

3.3.2.1. Klasik (Havuzlanmış) Model (Pooled OLS Model)

Havuzlanmış regresyon modeli, panel veri yapısındaki zaman ve birim boyutunu dikkate almadan, tüm gözlemleri tek bir örneklem gibi ele alarak tahmin yapmaktadır. Modelde, hem zaman hem de birim sabit etkileri ihmal edilmektedir. Bu modelin geçerli olabilmesi için birimlere ve dönemlere ait gözlemlenemeyen heterojenliklerin olmaması gerekmektedir. Ancak çoğu durumda bu varsayımın sağlanması güçtür ve sonuçlar sapmalı olabilmektedir (Baltagi, 2008; Hsiao, 2005).

$$Y_{it} = X_{it}\beta + u_{it} \quad (3.1)$$

3.3.2.2. Tek Yönlü Modeller

Bu model grubunda, sabit terimin birimlere ya da zaman dilimlerine göre farklılık gösterebileceği; buna karşılık, bağımsız değişkenlere ait eğim katsayılarının tüm birimler ve zamanlar için sabit kaldığı varsayılmaktadır. Söz konusu modeller, literatürde iki temel başlık altında sınıflandırılmaktadır.

3.3.2.2.1. Tek Yönlü Birim Etkili Model (One-Way Individual Fixed or Random Effects Models)

Bu modelde yalnızca birimlere özgü etkiler (örneğin ülkelere, firmalara özgü değişmeyen özellikler) modele dahil edilmektedir. Bu etkiler sabit ya da tesadüfi biçimde modellenebilir. Eğer bu birim etkileri bağımsız değişkenlerle korelasyon içindeyse sabit etkiler modeli tercih edilmelidir; korelasyon yoksa tesadüfi etkiler modeli daha verimlidir (Wooldridge, 2010; Greene, 2012).

$$Y_{it} = X_{it}\beta + \mu_i + u_{it} \quad (3.2)$$

3.3.2.2.2. Tek Yönlü Zaman Etkili Model (One-Way Time Effects Model)

$$Y_{it} = X_{it}\beta + \lambda_t + u_{it} \quad (3.3)$$

Bu model, yalnızca zaman dönemlerine özgü etkilerin modele dahil edildiği durumlarda kullanılmaktadır. Ekonomik veya politik dışsal şoklar gibi tüm birimleri aynı şekilde etkileyen zaman etkileri bu modelle kontrol altına alınabilmektedir. Özellikle zaman boyutunun ön planda olduğu durumlarda tercih edilmektedir (Baltagi, 2008).

3.3.2.3. İki Yönlü Model (Two-Way Fixed/Random Effects Model)

$$Y_{it} = X_{it}\beta + \mu_i + \lambda_t + u_{it} \quad (3.4)$$

İki yönlü panel veri modelinde hem birimlere özgü sabit etkiler hem de zaman etkileri modele dahil edilmektedir. Böylece hem zamana bağlı dışsal şoklar hem de birimlere ait sabit özellikler kontrol edilmektedir. Bu model, özellikle uzun dönemli ve geniş kapsamlı panellerde tercih edilmektedir (Hsiao, 2005; Greene, 2012).

3.3.2.4. Heterojen Modeller

3.3.2.4.1. Birimlere Göre Heterojen Modeller

Bu modellerde, hem sabit hem de eğim parametrelerinin birimlere göre değişmesine izin verilmektedir. Böylece bireysel özellikler yalnızca sabit terimlerde değil, aynı zamanda bağımsız değişkenlerin etkilerinde de kendini gösterebilmektedir. Özellikle farklı ülkeler, sektörler veya firmalar arasında yapısal farklılıkların olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Pesaran & Smith, 1995).

$$Y_{it} = X_{it}\beta_i + u_{it} \quad (3.5)$$

3.3.2.4.2. Birimlere ve Zamana Göre Heterojen Modeller

Bu modelde, sabit ve eğim parametrelerinin hem birimlere hem de zamanlara göre değişmektedir.

$$Y_{it} = X_{it}\beta_{it} + u_{it} \quad (3.6)$$

3.3.3. Eğim Parametresi Homojen Panel Veri Modelleri

Bu çalışmada zaman boyutu kısa ve panel dengesiz olduğundan eğim parametresinin heterojen olduğu modeller ele alınamamış, eğim parametresinin homojen olduğu 3.3.2.1 ve 3.3.2.2 başlıklarında ele alınan klasik model ile tek yönlü birim ve zaman etkili panel veri modelleri kullanılmıştır. Öncelikle bu modeller arasında tercih yapılmasına yönelik testler ele alınmış; ardından, seçilen modelin varsayımlarının geçerliliği ve bu varsayımların ihlali durumunda uygulanabilecek düzeltme yöntemleri tartışılmıştır.

Daha önce de ifade edildiği üzere, eğer panel veri modelinde birim ve zaman etkisi söz konusu değilse, yani model klasik (havuzlanmış) yapıdaysa, tahminler Havuzlanmış En Küçük Kareler (POLS) yöntemiyle yapılmaktadır. Ancak modelde birim veya zaman etkilerinden en az biri mevcutsa, sabit etkiler (fixed effects) ya da tesadüfi etkiler (random effects) modellerinden biri tercih edilmeli ve bu doğrultuda uygun tahmin yöntemleri kullanılmalıdır.

Sabit etkiler modeli için genellikle Gölge Değişkenli En Küçük Kareler (Least Squares Dummy Variable-LSDV) ya da Grup İçi Tahminci (Within Estimator-WE) kullanılırken; tesadüfi etkiler modelinde ise Genelleştirilmiş En Küçük Kareler (GLS) veya En Çok Olabilirlik (ML) yöntemleri tercih edilmektedir. Bu nedenle, analiz sürecine başlamadan önce hangi modelin ve yöntemin uygun olduğunu belirlemek amacıyla çeşitli testlerin uygulanması gerekmektedir.

3.3.3.1. Eğim Parametresi Homojen Panel Veri Modellerinde Tercih Yapmak İçin Kullanılan Testler

Panel veri modelleriyle çalışırken ilk adım, modelde birim ve/veya zaman etkilerinin varlığının araştırılmasıdır. Bu etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığına karar verildikten sonra, modelde yer alan gözlemlenemeyen birim veya zaman etkilerinin, açıklayıcı değişkenlerle ilişki düzeyi dikkate alınarak uygun modelin seçilmesi gerekmektedir. Eğer gözlemlenemeyen etkiler açıklayıcı değişkenlerle korelasyon içerisindeyse, tahminlerde sapmaya yol açmamak için sabit etkiler (fixed effects) modeli, eğer bu etkilerin açıklayıcı değişkenlerle ilişkisiz olduğu

varsayılabiliyorsa, tesadüfi etkiler (random effects) modeli tercih edilmelidir (Gujarati, 2004: 650).

Sabit etkiler modeli için önerilen LSDV ve WE tahmin yöntemleri, sabit etkileri kontrol altına alarak değişkenler arasındaki ilişkiyi daha güvenilir biçimde ölçmeye olanak tanımaktadır. Tesadüfi etkiler modelinin tahmininde kullanılan GLS ve ML ise, modele dahil edilen tesadüfi etkilerin varyans bileşenlerini dikkate alarak tahmin sürecini daha etkin kılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2024:79-80).

3.3.3.1.1. Birim ve Zaman Etkisinin Testi

Panel veri modellerinde birim ve/veya zaman etkilerinin olup olmadığı F testi ve LR testi gibi testlerle analiz edilebilmektedir.

3.3.3.1.1.1. F Testi

Birim ve zaman etkilerinin varlığını sınamak amacıyla Moulton ve Randolph (1989) tarafından geliştirilen kısıtlı F testi sıkça başvurulmuş yöntemlerden biridir. İlk olarak hem birim hem de zaman etkilerinin olmadığı varsayımı altında tanımlanan klasik (havuzlanmış) model esas alınır ve bu modele karşı çeşitli kısıtsız modeller kurularak karşılaştırmalı testler gerçekleştirilir (Matyas, 2017: 11).

Kısıtlı ve kısıtsız modeller ve bu modellere ait hipotezler ve F-test istatistiği aşağıda sırası ile verilmektedir.

Kısıtlı modelde hem birim hem de zaman etkilerinin yer almadığı varsayılırken,

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \quad (3.7)$$

kısıtsız modeller ise aşağıda maddeler halinde verilmektedir.

- (i) Hem birim hem de zaman etkilerinin yer aldığı iki yönlü sabit etkiler modeli ve hipotezi,

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_1 M_{1i} + \dots + \mu_{N-1} M_{N-1,i} + \lambda_1 D_{1t} + \dots + \lambda_{T-1} D_{T-1,t} + u_{it} \quad (3.8)$$

$$H_0: \mu_1 = \dots = \mu_{N-1} = \lambda_1 = \dots = \lambda_{T-1} = 0$$

$$F = \frac{(RRSS - URSS) / (N + T - 2)}{URSS / N(T-1) - T - K + 2} \quad (3.9)$$

(ii) Birim etkilerinin yer aldığı tek yönlü sabit etkiler modeli ve hipotezi,

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \dots + \beta_k X_{kit} + \mu_1 M_{1i} + \dots + \mu_{N-1} M_{N-1,i} + u_{it} \quad (3.10)$$

$$H_0: \mu_1 = \dots = \mu_{N-1} = 0$$

$$F = \frac{(RRSS - URSS) / (N - 1)}{URSS / N(T-1) - K + 1} \quad (3.11)$$

(iii) Zaman etkilerinin yer aldığı model ve hipotezi,

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \dots + \beta_k X_{kit} + u_{it} \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \quad (3.12)$$

$$H_0: \lambda_1 = \dots = \lambda_{T-1} = 0$$

$$F = \frac{(RRSS - URSS) / (T - 1)}{URSS / T(N-1) - K + 1} \quad (3.13)$$

şeklinde tanımlanmaktadır. Bu modellerin her biri için kurulan temel hipotezler, ilgili etkilerin istatistiksel olarak anlamlı olup olmadığını test etmeye yöneliktir (Yerdelen Tatoğlu, 2021: 177). Burada, RRSS kısıtlı modelin POLS ile tahmininden elde edilen kalıntı kareler toplamını, URSS ise ilgili kısıtsız modellerin (sabit etkili modeller) kalıntı kareler toplamını ifade etmektedir. Test sonucunda sıfır hipotezinin reddedilmesi, ilgili birim veya zaman etkisinin modele dahil edilmesinin gerekli olduğunu göstermektedir (Matyas, 2017: 11; Yerdelen Tatoğlu, 2021: 178).

3.3.3.1.1.2. Olabilirlik Oranı Testi (LR Testi)

Olabilirlik Oranı (LR) Testi, panel veri analizinde birim ve zaman etkilerinin modele dahil edilmesinin gerekip gerekmediğini belirlemek amacıyla kullanılan bir diğer önemli testtir. Bu test, klasik modelin geçerliliğini sınamakta ve temel olarak, birim ve zaman etkilerinin bulunmadığı kısıtlı model ile bu etkilerin modele dahil edildiği kısıtsız modellerin karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Greene, 2012: 393).

Kısıtlı modelde birim ve zaman etkileri yer almazken, kısıtsız modeller ve hipotezler aşağıdaki gibidir.

(i) Hem birim hem zaman etkilerinin yer aldığı model için:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \dots + \beta_k X_{kit} + (\mu_i + \lambda_t + u_{it}) \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \quad (3.14)$$

$$H_0: \sigma_\mu = \sigma_\lambda = 0$$

(ii) Yalnızca birim etkilerinin yer aldığı model için:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \dots + \beta_k X_{kit} + (\mu_i + u_{it}) \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \quad (3.15)$$

$$H_0: \sigma_\mu = 0$$

(iii) Yalnızca zaman etkilerinin yer aldığı model için:

$$Y_{it} = \beta_0 + \beta_1 X_{it} + \dots + \beta_k X_{kit} + (\lambda_t + u_{it}) \quad i=1, \dots, N; t=1, \dots, T \quad (3.16)$$

$$H_0: \sigma_\lambda = 0$$

Bu modeller için sıfır hipotezleri, ilgili etkilerin sıfır olduğu yani modele dahil edilmelerine gerek olmadığı yönündedir (Baltagi, 2008: 58).

LR test istatistiği şu formülle hesaplanmaktadır:

$$LR = -2[(\ln L_{kısıtlı}) - (\ln L_{kısıtsız})] \quad (3.17)$$

Burada $\ln L_{kısıtlı}$ klasik modelin log-olabilirlik değerini, $\ln L_{kısıtsız}$ ise sabit etkilerin yer aldığı modelin log-olabilirlik değerini ifade etmektedir. Bu test istatistiği asimptotik olarak ki-kare χ^2 dağılımına uymaktadır. H_0 hipotezinin reddedilmesi, modelde birim ve/veya zaman etkilerinin anlamlı olduğunu ve modele dahil edilmesi gerektiğini göstermektedir. F testinde olduğu gibi, ilk aşamada genel test yapılmakta; ardından, birim ve zaman etkilerinin her biri ayrı ayrı test edilerek modelin yapısı netleştirilmektedir (Greene, 2012: 394; Yerdelen Tatoğlu, 2021: 178).

3.3.3.1.2. Sabit Etkiler ve Tesadüfi Etkiler Arasında Tercih Yapmak İçin Kullanılan Testler

Bu çalışmada panel veri modelleri kapsamında, sabit ve tesadüfi etkiler arasında uygun modelin belirlenmesi amacıyla Hausman ve Dirençli Hausman testleri uygulanmıştır.

3.3.3.1.2.1. Hausman ve Dirençli Hausman Testleri

Panel veri modellerinde, birim (kesit) ve/veya zaman etkilerinin varlığının belirlenmesinden sonra uygun modelin sabit etkiler (Fixed Effects, FE) mi yoksa tesadüfi etkiler (Random Effects, RE) modeli mi olacağına karar verilmesi gerekir. Bu model seçimi süreci, daha önce de bahsedildiği gibi özellikle bu etkiler ile modelde yer alan açıklayıcı değişkenler arasındaki varsayımsal ilişkiye bağlıdır (Verbeek, 2017: 394).

Eğer birime/zamana özgü etkiler ile açıklayıcı değişkenler arasında korelasyon varsa, bu durumda RE modeli tutarsız sonuçlar vermektedir ve sabit etkiler modeli tercih edilmelidir. Ancak eğer bu etkiler açıklayıcı değişkenlerle ilişkisizse (yani ortogonal ise), her iki modelin tahmincileri de tutarlıdır; bu durumda RE modeli daha etkin olduğu için tercih edilmektedir (Johnston & DiNardo, 1997: 391).

Hausman (1978) tarafından geliştirilen test, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modellerinin tahmin sonuçları arasında anlamlı bir fark olup olmadığını değerlendirerek model tercihi yapılmasını sağlamaktadır. Hausman testi, açıklayıcı değişkenlerle hata terimleri arasında korelasyonun olup olmadığını test etmektedir. Temel varsayım şu şekildedir (Hausman & Taylor, 1981: 1377–1398):

$$H_0: E(u_{it}|X_{it}) = 0 \text{ RE (Tesadüfi Etkiler) modeli etkin ve tutarlıdır.}$$

$$H_1: E(u_{it}|X_{it}) \neq 0 \text{ RE (Tesadüfi Etkiler) modeli tutarsızdır.}$$

Test istatistiği aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır:

$$H = (\hat{\beta}_{FE} - \hat{\beta}_{RE})' [\widehat{var}(\hat{\beta}_{FE}) - \widehat{var}(\hat{\beta}_{RE})]^{-1} (\hat{\beta}_{FE} - \hat{\beta}_{RE}) \quad (3.18)$$

Bu eşitlikte:

- $\hat{\beta}_{RE}$: Tesadüfi etkiler modelinden elde edilen katsayı tahminleri

- $\hat{\beta}_{FE}$: Sabit etkiler modelinden elde edilen katsayı tahminleri
- $\widehat{var}(\cdot)$: Tahminlerin asimptotik varyans-kovaryans matrisleri ifade etmektedir.

Test istatistiği, k adet bağımsız değişken olması durumunda serbestlik derecesi k olan χ^2 dağılımına uymaktadır. İstatistiksel olarak anlamlı bir sonuç elde edilirse, yani H değeri kritik değeri aşarsa, sıfır hipotezi reddedilmektedir ve FE (sabit etkiler) modeli tercih edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2021: 196).

Dirençli Hausman Testi için ise; Hausman testinin uygulanabilmesi için, klasik model varsayımlarının (özellikle homoskedastisite ve otokorelasyonsuzluk) sağlanması gerekir. Ancak uygulamada bu varsayımlara sıklıkla aykırılıklar söz konusudur. Özellikle hata terimlerinde heteroskedastisite veya otokorelasyon mevcutsa, standart Hausman testi yanlış kararlar verebilir. Bu durumda, varyans-kovaryans matrislerinin daha genel bir biçimde tahmin edildiği dirençli (robust) Hausman testi kullanılmalıdır.

Arellano (1993) ve Wooldridge (2010) gibi çalışmalarda önerildiği üzere, bu testte aşağıdaki istatistik kullanılmaktadır:

$$H = (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})' [V_{bootstrap}(\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE})]^{-1} (\hat{\beta}_{SE} - \hat{\beta}_{TE}) \quad (3.19)$$

Burada:

- $V_{bootstrap}$, otokorelasyon ve heteroskedastisiteye karşı dayanıklı (robust) varyans-kovaryans matrisidir.
- Bu matris genellikle White heteroskedastisite-robust veya cluster-robust tekniklerle, kimi zaman da bootstrap yöntemiyle tahmin edilmektedir. (Arellano, 1993; Wooldridge, 2010).

3.3.3.2. Panel Veri Modellerinde Varsayımların Testleri ve Düzeltme Yöntemleri

Panel veri modellerinin tahminlerinin geçerliliği, modelin temel varsayımlarının sağlanmasına bağlıdır. Bu varsayımlar; hata terimlerinin normal dağılım göstermesi, çoklu doğrusal bağlantı bulunmaması, otokorelasyon ve heteroskedastisitenin olmaması, yatay kesit bağımlılığının (birimler arası korelasyon) bulunmaması ve model parametrelerinin zamana karşı kararlılığını koruması şeklinde özetlenebilir. Aşağıdaki alt başlıklarda, söz konusu varsayımların test edilmesine yönelik yöntemler açıklanmıştır.

3.3.3.2.1. Normal Dağılım

Panel veri modellerinin temel varsayımlardan biri, modeldeki hata terimlerinin normal dağıldığıdır. Bu varsayım, tahminci açısından zorunlu olmamakla birlikte, hipotez testlerinin geçerliliği ve güven aralıklarının sağlıklı bir biçimde oluşturulması açısından önem arz etmektedir (Robinson ve Schumacher, 2009: 7). Dolayısıyla modelin hata terimlerinin normal dağılıma uygun olup olmadığının sınanması, özellikle çıkarımsal istatistiksel sonuçların güvenilirliği bakımından dikkate alınmalıdır.

Tesadüfi etkiler içeren panel veri modellerinde hata terimlerinin normal dağılıma uyup uymadığını test etmek amacıyla D'Agostino–Belanger–D'Agostino (1986) testi yaygın biçimde kullanılmaktadır. Bu test, hata terimlerinin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) özelliklerini dikkate alan ve üç aşamada yürütülen bir prosedür önermektedir. Buna göre, sırasıyla şu temel hipotezler test edilmektedir:

- H_0 : Hata terimlerinin çarpıklığı sıfırdır ($S = 0$),
- H_0 : Hata terimlerinin basıklığı normal dağılıma uygundur ($K = 3$),
- H_0 : Hata terimleri birlikte normal dağılmaktadır ($S = 0$ ve $K = 3$) (Galvao, 2013: 35–52).

Yukarıda ifade edilen 1. ve 2. hipotezleri sınamak için sırasıyla aşağıdaki test istatistikleri hesaplanmaktadır:

$$Z_1 = \frac{1}{\sqrt{\ln W}} \ln \left[\frac{Y}{\alpha} + \left\{ \left(\frac{Y}{\alpha} \right)^2 + 1 \right\}^{1/2} \right]^{-1} \quad (3.20)$$

$$Z_2 = \frac{1}{\sqrt{2/(9A)}} \left[\left(1 - \frac{2}{9A} \right) - \left\{ \frac{1 - (2/A)}{1 + X \sqrt{2/(A-4)}} \right\}^{1/3} \right] \quad (3.21)$$

Burada,

$$S = \frac{\mu_3}{\sigma^3}, \quad K = \frac{\mu_4}{\sigma^4}, \quad \mu_3 = \frac{\sum_{i=1}^N \hat{u}^3}{n}, \quad \mu_4 = \frac{\sum_{i=1}^N \hat{u}^4}{n}$$

$$Y = S \left\{ \frac{(n+1)(n+3)}{6(n-2)} \right\}^{1/2}, W^2 = -1 + \left[2 \{ \beta_2(S) - 1 \} \right]^{1/2}, \alpha = \left\{ \frac{2}{W^2 - 1} \right\}^{1/2}$$

$$\beta_2(S) = \frac{3(n^2 + 27n - 70)(n+1)(n+3)}{(n-2)(n+5)(n+7)(n+9)}$$

$$X = \frac{K - E(K)}{\sqrt{\text{var}(K)}}, E(K) = \frac{3(n-1)}{(n+1)}, \text{var}(K) = \frac{24n(n-2)(n-3)}{(n+1)^2(n+3)(n+5)}$$

$$A = 6 + \frac{8}{\sqrt{\beta_1(K)}} \left[\frac{2}{\sqrt{\beta_1(K)}} + \left\{ 1 + \frac{4}{\sqrt{\beta_1(K)}} \right\}^{1/2} \right]$$

$$\sqrt{\beta_1(K)} = \frac{6(n^2 - 5n + 2)}{(n+7)(n+9)} \left\{ \frac{6(n+3)(n+5)}{n(n-2)(n-3)} \right\}^{1/2}$$

olarak gösterilmektedir.

İlk iki hipotezi sınamak üzere ayrı ayrı hesaplanan test istatistikleri 1 serbestlik dereceli ki-kare (χ^2) dağılımına sahipken; üçüncü ve birleşik test istatistiği ise 2 serbestlik dereceli ki-kare (χ^2) dağılımı ile karşılaştırılmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2023: 279–281).

Bu test yalnızca hata terimlerinin normal dağılım varsayımını sınamakla kalmamakta; aynı zamanda normal dağılımdan sapmanın kaynağını da belirlemeye imkân tanımaktadır. Çarpıklık ve basıklık değerlerinin incelenmesi yoluyla hata terimlerinin hangi tür dağılım ihlali içerdiği tespit edilebilmekte ve gerekirse Box-Cox gibi dönüşümlerle düzeltici işlemler uygulanabilmektedir (Robinson ve Schumacher, 2009: 8; Yerdelen Tatoğlu, 2023: 281).

3.3.3.2.2. Çoklu Doğrusal Bağlantı

Panel regresyon analizlerinde karşılaşılan temel sorunlardan biri, açıklayıcı değişkenler arasında yüksek düzeyde doğrusal ilişkinin bulunmasıdır. Bu durum “çoklu doğrusal bağlantı” (multicollinearity) olarak adlandırılmakta ve modelin tahmin performansı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır (Orhunbilge, 2000: 240–251).

Özellikle, katsayı tahminlerinin varyanslarını artırarak, bu katsayıların istatistiksel anlamlılığının belirlenmesini güçleştirmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2023: 111).

Çoklu doğrusal bağlantının tespiti amacıyla kullanılan en yaygın araçlardan biri, Varyans Büyütme Faktörü'dür (Variance Inflation Factor – VIF). VIF, her bir açıklayıcı değişkenin varyansının, diğer açıklayıcı değişkenlerle olan doğrusal ilişki nedeniyle ne ölçüde büyüdüğünü göstermektedir. Yani bir regresyon katsayısının standart hatasının, diğer açıklayıcı değişkenlerle olan ilişkiden dolayı ne ölçüde şişirildiğini ortaya koymaktadır (Robinson ve Schumacher, 2009: 7). VIF değeri, her bir bağımsız değişkenin, diğer bağımsız değişkenler tarafından açıklanabilirliğini ifade eden R_i^2 değerinden türetilmektedir ve şu formülle hesaplanmaktadır:

$$VIF_1 = \frac{1}{1-R_i^2} \quad (3.22)$$

Burada R_i^2 , i'inci değişkenin diğer açıklayıcı değişkenler yardımıyla tahmin edildiği yardımcı regresyonun determinasyon katsayısını ifade etmektedir. Literatürde genel kabul gören eşik değere göre, $VIF > 10$ olması durumunda ilgili değişkenin modelde çoklu doğrusal bağlantı problemi yarattığı kabul edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2023: 114).

Modelde çoklu doğrusal bağlantı tespit edilmesi hâlinde uygulanabilecek çözüm yolları arasında; yüksek korelasyona sahip açıklayıcı değişkenlerin modelden çıkarılması, gözlem sayısının artırılması ya da faktör analizi gibi boyut indirgeme tekniklerinin kullanılması önerilmektedir (Orhunbilge, 2000: 248; Yerdelen Tatoğlu, 2023: 117).

3.3.3.2.3. Heteroskedastisite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon

En Küçük Kareler (EKK) yöntemine dayalı panel veri modellerinde heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyon gibi varsayım ihlalleri, farklı yapısal kaynaklara dayansa da, model üzerindeki etkileri benzerdir. Bu varsayımlar ihlal edildiğinde tahmin edilen parametreler sapmasız kalmakla birlikte, tahminlerin etkinliği bozulmaktadır. Bu nedenle, standart hata tahminleri güvenilirliğini yitirmekte ve istatistiksel testler yanıltıcı hale gelebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2023: 119).

Heteroskedastisite

Panel veri analizinde heteroskedastisite, hata terimlerinin sabit varyansa sahip olmaması durumunu ifade etmektedir. Diğer bir ifadeyle, hata terimlerinin varyansının gözlemler arasında değişkenlik göstermesi söz konusudur. Bu durum, özellikle alt anakütlelerin farklı hata terimi varyanslarına sahip olmadığını ifade etmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2023: 119–120). Heteroskedastisite mevcut olduğunda, EKK tahmin edicileri sapmasız kalmakla birlikte etkinliğini kaybetmektedir ki bu da standart hataların yanlış tahmin edilmesine ve dolayısıyla güven aralıkları ile test istatistiklerinin yanıltıcı olmasına yol açmaktadır.

Tesadüfi etkiler modelinde heteroskedastisitenin tespiti amacıyla geliştirilen testlerden biri Levene (1960) testidir. Bu test, grup içi varyansların eşitliğini sınamakta olup, hata terimlerinin normal dağılım göstermesi koşulunu gerektirmemesi yönüyle avantajlıdır. Levene testi, grup içi gözlemlerin grup ortalamasına olan mutlak uzaklıklarının varyanslarının karşılaştırılmasına dayanmaktadır (Levene, 1960). Test istatistiği:

$$W_0 = \frac{\sum_i n_i (\bar{Z}_i - \bar{Z})^2 / (g-1)}{\sum_i \sum_j (Z_{ij} - \bar{Z})^2 / \sum_i (n_i - 1)} \quad (3.23)$$

Burada, $Z_{ij} = |X_{ij} - \bar{X}_i|$ her gözlemin kendi grup ortalamasına olan uzaklığı, n_i : i. birimdeki gözlem sayısı ve g_i : toplam grup sayısını göstermektedir. W_0 istatistiği, $g-1$ ve $\sum_i (n_i - 1)$ serbestlik dereceli Snedecor F tablosuna göre değerlendirilmektedir.

Brown ve Forsythe (1974), Levene testini uç ve sapan değerlere karşı daha dayanıklı hale getirmek amacıyla, grup ortalaması yerine grup medyanı veya kırpılmış ortalama kullanarak testi yeniden tanımlamışlardır. Bu çerçevede geliştirilen W_{50} test istatistiğinde grup ortalaması yerine medyan, W_{10} test istatistiğinde ise %10 kırpılmış ortalama kullanılmaktadır. Böylece normallik varsayımının sağlanmadığı ya da uç değerlerin bulunduğu durumlarda daha güvenilir sonuçlara ulaşılabilir (Brown & Forsythe, 1974: 364).

Otokorelasyon

Otokorelasyon, bir döneme ait hata teriminin önceki dönemlere ait hata terimleriyle ilişkili olması durumu olarak tanımlanmaktadır. Bu varsayım ihlali, tahmin edilen katsayıların sapmasızlığını etkilememekle birlikte, tahminlerin etkinliğini azaltmakta ve standart hata tahminlerinin yanıltıcı olmasına neden olmaktadır (Yerdelen Tatoğlu, 2023: 132).

Panel veri bağlamında otokorelasyonun tespiti için çeşitli testler önerilmiştir. Bunlar arasında öne çıkanlar şunlardır:

- Bhargava, Franzini ve Narendranathan (1982) tarafından panel veri için uyarlanan Durbin–Watson testi,
- Baltagi ve Wu (1999) tarafından geliştirilen Locally Best Invariant (LBI) testidir.

Her iki testte de temel hipotez, hata terimlerinde birinci dereceden otokorelasyonun bulunmadığı ($H_0: \rho = 0$) yönündedir. H_0 hipotezinin reddi, modelde otokorelasyonun varlığını ve buna bağlı olarak standart hataların düzeltilmesi gerektiğini göstermektedir (Bhargava et al., 1982: 535; Baltagi & Wu, 1999: 818).

LBI testi için d istatistiği,

$$d = \frac{z'A_0z}{z'z} \quad (3.24)$$

iken burada,

$$A_0 = \left\{ \frac{\partial \Omega_{\tilde{u}}^{-1}(\rho)}{\partial \rho} \right\} \bigg|_{\rho=0} = - \left(\frac{\partial \Omega_{\tilde{u}}(\rho)}{\partial \rho} \right) \bigg|_{\rho=0}, \quad z = \bar{P}_{\tilde{x}} \tilde{Y}$$

eşitlikleri olarak ifade edilir.

LBI testinde hata yapısının panel veri bağlamında matrisleştirilmiş hali kullanılmakta ve test istatistiği bu yapıya göre hesaplanmaktadır.

DW testi ise, klasik Durbin-Watson testi ile benzer bir mantıkla, ardışık tahmin edilen hata terimleri arasındaki farkların karesini esas alarak otokorelasyonu sınamaktadır. DW test istatistiği aşağıdaki şekilde tanımlanmaktadır.

$$d = \frac{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} \left[\tilde{z}_{i,t_{i,j}} - \tilde{z}_{i,t_{i,j-1}} I(t_{i,j} - t_{i,j-1} = 1) \right]^2}{\sum_{i=1}^N \sum_{j=1}^{n_i} \tilde{z}_{i,t_{i,j}}^2} \quad (3.25)$$

Test istatistiği değeri 2’den anlamlı şekilde küçükse otokorelasyon varlığı kabul edilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2021: 246–248).

Birimler Arası Korelasyon

Panel veri modellerinde karşılaşılan önemli varsayım ihlallerinden biri, yatay kesit bağımlılığı ya da birimler arası korelasyondur. Bu durum, panelde yer alan birimlerin hata terimleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir korelasyonun bulunduğunu ifade etmektedir. Başka bir deyişle, herhangi bir birime ait hata terimi, diğer birimlere ait hata terimleriyle ilişki içindeyse, klasik panel veri modelinin temel varsayımlarından biri olan “hataların birbirinden bağımsız olması” şartı ihlal edilmiş olur. Bu tür bir ihlal, tahmin edilen regresyon katsayılarının sapmasızlık özelliğini doğrudan etkilemese de, etkinliğini azaltmakta ve standart hataların hatalı hesaplanmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla, yapılan istatistiksel çıkarımların güvenilirliğini olumsuz yönde etkileyebilmektedir (Yerdelen Tatoğlu, 2021: 257).

Birimler arası korelasyonun test edilmesine yönelik literatürde çeşitli yöntemler geliştirilmiştir. Bu testlerin başlıcaları arasında Breusch–Pagan Lagrange Çarpanı (LM) testi (1980), Pesaran CD testi (2004, 2015), Friedman testi (1937) ve Frees testi (1995) yer almaktadır. Uygun test seçimi, panel veri setinin yapısına bağlıdır. Eğer panel veri yapısında zaman boyutu büyük ve birim sayısı küçükse ($T \rightarrow \infty$, N sabit), Breusch–Pagan LM testi tercih edilmelidir. Buna karşılık, birim sayısının fazla ve zaman boyutunun görece kısa olduğu durumlarda ise özellikle Pesaran CD testi gibi yöntemler daha uygundur (Pesaran, 2004; Pesaran, 2015).

Söz konusu testlerin sıfır hipotezi (H_0) olarak birimler arasında hata terimi korelasyonunun bulunmadığını, yani yatay kesit birimlerinin birbirinden bağımsız olduğunu ifade etmektedir. Alternatif hipotez (H_1) ise birimler arasında bağımlılık olduğu şeklindedir (Yerdelen Tatoğlu, 2021: 257–258).

Bu çalışmada, hem birim hem de zaman boyutunun büyük olması nedeniyle, Pesaran CD testi (2004), Friedman (1937) ve Frees (1995) testlerinden yararlanılmıştır. Bu testlerin ilk aşamasında, tüm birimlerin hata terimleri arasındaki korelasyon matrisi oluşturulmakta ve matrisin her bir elemanı aşağıdaki şekilde hesaplanmaktadır:

$$\hat{\rho}_{ij} = \hat{\rho}_{ji} = \frac{\sum_{t=1}^T \hat{v}_{it} \hat{v}_{jt}}{\left(\sum_{t=1}^T \hat{v}_{it}^2\right)^{1/2} \left(\sum_{t=1}^T \hat{v}_{jt}^2\right)^{1/2}} \quad (i \neq j) \quad (3.26)$$

$\hat{\rho}_{ij}^2$: i ve j. birimleri arasındaki hata terimi korelasyon katsayısıdır. Buradan hareketle, Pesaran (2004) tarafından önerilen CD test istatistiği aşağıdaki şekilde tanımlanmıştır:

$$CD = \sqrt{\frac{2}{N(N-1)}} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \quad (3.27)$$

Bu test istatistiği asimptotik olarak standart normal dağılıma uymaktadır (Pesaran, 2004: 417-418).

Birimler arası korelasyonu sıralama bazlı farklar üzerinden test eden Friedman (1937) testi, özellikle uç değerlerin etkisini azaltma avantajına sahiptir. Bu testte, her bir zaman periyodunda gözlemler sıralanmakta, sıralama puanları üzerinden her bir birim için ortalamalar hesaplanmakta ve bu ortalamalar arasındaki farklar üzerinden test istatistiği elde edilmektedir. Testin parametrik olmayan yapısı, verinin normal dağılmadığı durumlarda dahi güvenilir sonuçlar vermesini sağlamaktadır (Friedman, 1937).

Frees (1995) tarafından geliştirilen test ise zaman serileri boyunca her birim çifti arasındaki standartlaştırılmış hata terimleri korelasyon katsayısını (r_{ij}) kullanarak Q istatistiğini hesaplamaktadır. Bu test, özellikle verinin standart normal dağılımı sağlamadığı durumlarda tercih edilmektedir. Frees, kritik değerleri simülasyon yoluyla belirlemiştir (Frees, 1995).

$$Q = \frac{1}{T} \sum_{t=1}^T \left(\frac{1}{N(N-1)} \sum_{i=1}^N \sum_{j=i}^N r_{ij}^2 \right) \quad (3.28)$$

3.3.3.2.4. Spesifikasyon Hataları Testleri

Ramsey RESET Testi

Modelde kullanılan bağımsız değişkenlerin yeterli olup olmadığını, modelin fonksiyonel formunun doğru seçilip seçilmediğini sınamak için Ramsey RESET Testi'nden yararlanılmaktadır.

Ana model:

$$Y = X\beta + u \quad (3.29)$$

Burada, $X, NT * k$ boyutludur ve (u) hata teriminin normal dağıldığı varsayılmaktadır.

Genişletilmiş Model:

$$Y = X\beta + Z\theta + u \quad (3.30)$$

Burada, $Z = (\hat{Y}^2, \hat{Y}^3, \dots, \hat{Y}^{P+1})$ gibi tahmin edilen değerlerin polinomlarını içermektedir. Sıfır hipotezi; $H_0: \theta = 0$ şeklinde olup model spesifikasyonun doğru olduğunu ifade etmektedir.

Test istatistiği;

$$F = \frac{(R_{UR}^2 - R_R^2)/p}{(1 - R_{UR}^2)/(NT - K - p)} \quad (3.31)$$

Burada; R_{UR}^2 : genişletilmiş (kısıtsız) modelin R^2 'si, R_R^2 : Temel (kısıtlı) modelin R^2 'si, p : eklenen Z değişken sayısı, NT : gözlem sayısı ve K : bağımsız değişken sayısıdır (Ramsey 1969; Milliken & Graybill 1970).

DeBenedictis ve Giles RESET Testleri

Bu testte, Ramsey RESET testi modifiye edilerek Fourier serisi bileşenleri ile modelin fonksiyonel formunun doğruluğunun test edilmektedir.

Model Yapısı:

$$Z^i = [\sin(w), \cos(w), \sin(2w), \cos(2w), \dots, \sin(pw), \cos(pw)] \quad (3.32)$$

Burada; $w = \pi \frac{xb - \bar{X}\bar{b}}{R(Xb)}$ veya dönüştürme ile,

$$w = 2\pi \sin^{-1}(2\hat{Y} - 1) \quad (3.33)$$

model doğrusal olmayan şekilde genişletilmekte olup bu haliyle klasik RESET testinden daha esnek hale gelmektedir. Sıfır hipotez $H_0: \theta = 0$, model doğru tanımlanmıştır şeklinde iken alternatif hipotez ise $H_0: \theta \neq 0$, modelde fonksiyonel form hatası vardır şeklinde ifade edilmektedir. Bu test, doğrusal olmayan modellerde, sinüs-kosinüs dönüşümleri ile Ramsey RESET'in gücünü artırmaktadır (DeBenedictis & Giles, 1998).

3.3.3.2.5. Heteroskedastisite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyonun Varlığında Dirençli (Robust) Standart Hatalar

Panel veri analizinde heteroskedastisite, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı gibi varsayım ihlalleri, hata terimlerinin varyans-kovaryans matrisinin hatalı biçimde tahmin edilmesine neden olmaktadır. Bu da, katsayıların standart hatalarının sapmalı hesaplanmasına yol açarak, t ve F testleri, güven aralıkları ve R^2 gibi modelin geçerliliğini ölçmeye yönelik istatistiklerin güvenilirliğini düşürmektedir (Hoechle, 2007; Yerdelen Tatoğlu, 2021: 359–360).

Bu tür ihlalleri telafi etmek amacıyla, tahmin sürecinde robust (dirençli) standart hataların kullanımı önerilmektedir. Bu bağlamda, Driscoll ve Kraay (1998) tarafından geliştirilen yöntem, hem sabit etkiler (fixed effects) hem de tesadüfi etkiler (random effects) modellerinde kullanılabilir. Driscoll-Kraay standart hata tahmini, hem yatay kesit bağımlılığını hem de heteroskedastisite ve otokorelasyonu dikkate alarak, varyans-kovaryans matrisini yeniden tanımlamaktadır.

Bu matris aşağıdaki şekilde ifade edilmektedir:

$$V(\hat{\beta}) = (X'X)^{-1} \hat{S}_T (X'X)^{-1} \quad (3.34)$$

Burada $\hat{S}_T$,

$$\hat{S}_T = \hat{\Omega}_0 + \sum_{j=1}^{m(T)} w(j, m) [\hat{\Omega}_j + \hat{\Omega}_j']$$

iken $m(T)$, otokorelasyon için gecikme uzunluğudur. $w(j, m(T)) = 1 - j/(m(T) + 1)$ ise Bartlett ağırlıklarıdır (Yerdelen Tatoğlu, 2021: 359-361).

3.4. EKONOMETRİK ANALİZ VE TAHMİN SONUÇLARI

Türkiye'nin sınır komşuları ile ticaretine siyasi ilişkilerinin etkisini belirlemek için yapılan bu çalışmada, kullanılan bağımlı ve bağımsız değişkenler Tablo 3.1'de yer almaktadır. Bağımlı ve bağımsız değişkenler Türkiye'ye ait, sınır komşuları olan Yunanistan, Bulgaristan, Gürcistan, İran, Suriye, Irak ve Ermenistan'a ait ve iki ülke arasındaki ilişkilere ait değişkenler olarak üç boyutta ele alınmıştır. Yıl olarak 2000-2024 yılları olmak üzere 25 yıl incelenmiştir, ancak tüm yıllarda tüm değişkenlere ait veriler tam olmadığı için dengesiz panel veri seti ile çalışılmıştır. Tablo 3.1.'de modelde kullanılan değişkenler, kısaltmaları ve birimleri yer almaktadır.

Tablo 3.1. Kullanılan Değişkenler

Kısaltma	Değişken	Birim
trade	İki ülke arasındaki ticaret hacmi (ithalat+ihracat)	2015 US \$
gdp _i	Türkiye'nin Gayri Safi Yurt İçi Hasılası	2015 US \$
gdp _j	Komşu ülkenin Gayri Safi Yurt İçi Hasılası	2015 US \$
enf _i	Türkiye'nin enflasyon oranı	oran
enf _j	Komşu ülkenin enflasyon oranı	oran
dfenf _{ij}	Türkiye ile komşu ülkenin enflasyon oranı farklılığı	oran
dk _{ij}	TL/komşu ülkenin para birimi	oran
sie _j	Siyasi istikrar endeksi	endeks
bmo _j	Birleşmiş Milletler oylama endeksi	endeks
sis _{ij}	Siyasi ilişki skoru	1-4 (puan)
sk _{ij}	İki ülke arasında siyasi kriz varsa 1, yoksa 0	0-1 (kukla değişken)
ydz _{ij}	İki ülke arasında yüksek düzey (Cumhurbaşkanı, Başbakan, Dışişleri Bakanı düzeyinde) resmi ziyaret gerçekleşmişse 1, gerçekleşmemişse 0	
an _{ij}	İki ülke arasında o yıl imzalanan diplomatik anlaşma varsa 1, yoksa 0	
tian _{ij}	İki ülke arasında ticari anlaşma varsa 1, yoksa 0	
sdg _{ij}	İki ülke arasında savaş/gerilim varsa 1, yoksa 0	
sınır _{ij}	İki ülke arasında sınır kapısı açıksa 1, değilse 0	
kara _{ij}	İki ülke arasında kara sınır kapısı açıksa 1, değilse 0	
hava _{ij}	İki ülke arasında hava sınır kapısı açıksa 1, değilse 0	
sie#sis	Etkileşim terimi	

Trade, enf, dk, gdp, sie değişkenlerine ait veriler Worldbank WDI'den toplanmıştır. Diğer değişkenlere ait veriler ise tarafımızca oluşturulmuştur. Değişkenler oluşturulurken kullanılan kaynaklar şöyledir: Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı (www.mfa.gov.tr), Yunanistan Dışişleri Bakanlığı (www.mfa.gr), Bulgaristan Dışişleri Bakanlığı (www.mfa.bg), Gürcistan Dışişleri Bakanlığı (www.mfa.gov.ge), İran Dışişleri Bakanlığı (en.mfa.ir), Ermenistan Dışişleri Bakanlığı (www.mfa.am), Irak Dışişleri Bakanlığı, European Council on Foreign Relations (ECFR) (ecfr.eu), TİKA faaliyet raporları, AA ve TRT Haber – Türkiye–İran sınır güvenliği ve ticaret ilişkileri, İran basını (Tehran Times, Tasnim News Agency), Birleşmiş Milletler Mülteciler Yüksek Komiserliği (UNHCR), Human Rights Watch, International Crisis Group raporları, Rudaw ve Al Jazeera Arabic, Enerji Bakanlığı, Wikipedia, BBC, Reuters, UN General Assembly Voting Data, Correlates of War Project (COW), T.C. Ticaret Bakanlığı – Gümrük ve Dış Ticaret Genel Müdürlüğü, Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı, World Trade Organization (WTO) – Regional Trade Agreements, DEİK – Türkiye–İrak İş Konseyi Bilgileri.

Çalışmada kullanılan değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3.2'de yer almaktadır. Tüm analizler Stata 18 programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 3.2. Tanımlayıcı İstatistikler

Variable	Obs	Mean	Std. Dev.	Min	Max
trade	166	3.68e+09	3.95e+09	40874	2.19e+10
gdpı	161	7.33E+11	2.57E+11	3.9E+11	1.26E+12
gdpj	160	1.21E+11	1.36E+11	3.96E+09	5.14E+11
enfi	175	21.705	20.356	6.251	72.309
enfj	168	8.357	11.08	-10.067	53.231
dfenf	175	13.683	23.411	-43.634	72.309
dkij	175	1.373	3.487	4.41E-05	30.445
siej	161	-0.804	1.057	-3.18	0.873
bmoj	175	0.454	0.126	0.2	0.69
Frekans (yüzde)					
	0	1	2	3	4
sisij	-	27 (16.27)	28 (16.87)	51 (30.72)	60 (36.14)
skij	113 (68.07)	53 (31.93)	-	-	-

Tablo 3.2. (Devamı)

ydzij	53 (31.93)	113 (68.07)	-	-	-
anij	56 (33.73)	110 (66.27)	-	-	-
tianij	78 (46.99)	88 (53.01)	-	-	-
sdgij	100 (60.24)	66 (39.76)	-	-	-
sınrij	17 (10.24)	149 (89.76)	-	-	-
karaij	13 (7.83)	153 (92.17)	-	-	-
havaij	14 (8.43)	152 (91.57)	-	-	-
denizij	117 (70.48)	49 (29.52)	-	-	-

Yukarıdaki tabloya göre, trade ve gdp değişkenlerinin aldığı minimum ve maksimum değerler arasındaki farklılık oldukça fazladır, bu değişkenlere ait veriler logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir. Türkiye'nin sınır komşularında ticareti en yüksek olan ülke İran ve Irak iken en düşük Ermenistan'dır.

Yapılan korelasyon matrisi incelemeleri, testler ve çeşitli denemeler sonucunda bağımlı değişkeni etkileyen değişkenler belirlenmiş ve model aşağıdaki gibi kurulmuştur:

$$ltrade_{ijt} = \beta_0 + \beta_1 lgdp_{it} + \beta_2 lgdp_{jt} + \beta_3 dk_{ijt} + \beta_4 bmo_{jt} + \beta_5 ydz_{ijt} + \beta_6 sie_{jt} \# sis_{ijt} + u_{ijt} \quad (3.35)$$

Bu modelde yer alan son terim etkileşim terimidir ve siyasi ilişkilerin dış ticaret üzerindeki etkisinin, karşı ülkenin siyasi istikrar seviyesiyle anlamlı biçimde etkileşime girdiği için eklenmiştir.

Analize başlamadan önce yapısal kırıma olup olmadığı incelenmesi gerekmekte olmasına rağmen dengesiz panel veri modellerinde bu mümkün olmadığından bu aşama atlanmıştır.

Panel veri analizinde modelin yapısının belirlenebilmesi için öncelikle birim ve zaman etkisinin varlığı sınanmaktadır. Tablo 3.3.'de etkilerin olmadığı klasik model, birim etkinin, zaman etkisinin olduğu modeller ve her iki etkinin bir arada bulunduğu modellerin tahmin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.3. Tahminciler

Değişken	Klasik Model (Birim ve Zaman Etkisinin Olmadığı Model)	Birim Etkili Model	Zaman Etkili Model	Birim ve Zaman Etkili Model
gdpi	-0.413**	1.439***	-1.032***	1.153***
gdpj	1.529***	0.573*	1.552***	0.476
dkij	0.163***	-0.244***	0.181***	-0.012
bmo	7.528***	4.139*	6.173***	1.640
ydz	-1.070***	-0.563**	-1.235***	-0.649***
sie	-2.437***	-0.799***	-2.536***	-0.741***
sis	1.416***	0.715***	0.532***	0.793***
sie#sis	0.512***	0.202***	0.532***	0.214***
sabit	-13.126**	-35.356***	3.059***	-24.686**
Kukla değişken	-	Birim kuklaları	Zaman kuklaları	Birim/zaman kuklaları
R ²	0.9481	0.9750	0.9565	0.9804
F	312.65***	364.34***	91.88***	163.65***

*, ** ve *** sırasıyla, %10, %5 ve %1 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Tablodan görüldüğü gibi birim ve zaman etkisinin olmadığı model ile birim ve zaman etkisinin tek tek ya da birlikte dahil edildiği modellerdeki parametre tahmin sonuçları birbirinden oldukça farklı çıkmıştır, bazı değişkenlerin anlamlılıkları bazı değişkenlerin ise parametre işaretleri bile farklıdır. Bu nedenle doğru modelin seçilebilmesi için ilk etapta etkilerin anlamlı olup olmadığına karar verilmelidir. Bunun için Olabilirlik Oranı (LR) testi ve F testi literatürde bu amaç için en yaygın olarak kullanılan testlerdendir. Tablo 3.4.'de bu iki testin sonuçları yer almaktadır.

Tablo 3.4. Tahminciler Arasında Karar Vermek İçin Yapılan Testler

Test	Birim Etki	Zaman Etki	Birim ve Zaman Etki
LR	57.34***	0.00	57.56***
F	15.91***	1.30	1.07
Hipotezler	Birim etki yoktur	Zaman etkisi yoktur	Birim ve zaman etkisi yoktur

***: %1 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Modelin klasik panel veri modeli olup olmadığını değerlendirmek amacıyla uygulanan Likelihood Ratio (LR) testi kapsamında, temel hipotez $H_0: \sigma_\mu = \sigma_\lambda = 0$ (yani birim ve zaman etkisi yoktur) şeklinde kurulmuş iken; alternatif hipotez ise en az bir etki

vardır şeklindedir. LR test istatistiği anlamlılık düzeyi %1'in altında gerçekleştiği için, temel hipotez reddedilmiştir. Bu sonuca göre, modelde birim ve/veya zaman etkilerinden en az biri bulunmaktadır. Birim etkisinin varlığını sınamak amacıyla yapılan LR testinde, $H_0: \sigma_\mu = 0$ (birim etkisi yoktur) hipotezi reddedilmiş ve birim etkisinin modelde anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Buna karşılık, $H_0: \sigma_\lambda = 0$ (zaman etkisi yoktur) hipotezi reddedilememiştir; bu da modelde zaman etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığını göstermektedir.

Sabit etkili model kapsamında gerçekleştirilen F testleri de benzer sonuçlar vermiştir. $H_0: \mu_i = \lambda_t = 0$ (birim ve zaman etkileri yoktur) hipotezi genel olarak reddedilemezken, $H_0: \mu_i = 0$ (birim etkisi yoktur) hipotezi reddedilmiş, buna karşın $H_0: \lambda_t = 0$ (zaman etkisi yoktur) hipotezi reddedilememiştir.

Sonuç olarak, hem F testi hem de LR testine göre modelde birim etkileri istatistiksel olarak anlamlı, ancak zaman etkileri anlamlı değildir. Bu bulgular, panel veri analizinde yalnızca birim etkisinin modele dâhil edilmesinin uygun olduğunu göstermektedir.

Birim etkisinin varlığı tespit edildikten sonra, modelin tahmini sabit etkiler ve tesadüfi etkiler yöntemleriyle gerçekleştirilmiş, her iki yaklaşımın sonuçları Tablo 3.5.'de özetlenmiştir.

Tablo 3.5. Tahminciler

Değişken	Sabit Etkili Model	Tesadüfi Etkili Model
gdpi	1.439***	-0.413**
gdpj	0.573*	1.529***
dkij	-0.244***	0.163***
bmo	4.139*	7.528***
ydz	-0.563**	-1.070***
sie	-0.799***	-2.437***
sis	0.715***	1.416***
sie#sis	0.202***	0.512***
sabit	-37.348***	-13.126**
R²	0.6290	0.9481
F/Wald	27.76***	2501.23***
cor(μ_i, x_{it})	0.2696	0 (varsayılan)

*, ** ve *** sırasıyla, %10, %5 ve %1 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Sabit ve tesadüfi etkili modellerin tahminindeki temel farklılık birim etkinin bağımsız değişkenler ile korelasyonlu olup olmamasından kaynaklıdır, dolayısıyla da tahmin sonuçları birbirinden oldukça farklı çıkmıştır. Bu nedenle, etkinin bağımsız değişkenler ile korelasyonlu olup olmadığı sınanmalıdır. Bu amaç için Hausman testi ve bu testin otokorelasyon ve heteroskedastisite altında dirençli olan versiyonu yapılmıştır ve Tablo 3.6’da özetlenmiştir.

Tablo 3.6. Hausman ve Robust (Dirençli) Hausman Testleri

Test	Test İstatistiği
Hausman	187.11***
Robust Hausman	10.15

***: %1 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Hausman testi, sabit etkiler ve tesadüfi etkiler modelleri arasında tercih yapılmasına olanak sağlayan temel istatistiksel testlerden biridir. Bu testte kurulan hipotezler şu şekildedir:

H_0 : Bağımsız değişkenler dışsaldır; sabit etkiler tahmincisi tutarlıdır, ancak tesadüfi etkiler tahmincisi daha etkindir.

H_1 : Bağımsız değişkenler içseldir; sabit etkiler tahmincisi tutarlıdır, ancak tesadüfi etkiler tahmincisi tutarsızdır.

Hausman testinin standart versiyonuna göre %95 güven düzeyinde H_0 hipotezi reddedilmiştir, bu da sabit etkiler modelinin tercih edilmesi gerektiğini göstermektedir. Ancak, testin robust versiyonunda H_0 reddedilememiştir. Hangi test sonucunun dikkate alınacağı ise modelde otokorelasyon veya heteroskedastisite gibi klasik varsayımların ihlali olup olmasına bağlıdır. İlerleyen analizlerde bu varsayımların ihlal edildiği görüldüğü için, Robust Hausman testi sonuçları esas alınmıştır. Bu bağlamda, bağımsız değişkenlerin birim etkilerini içeren hata terimiyle ilişkisiz olduğu kabul edilmektedir. Dolayısıyla hem sabit hem de tesadüfi etkiler tahmincileri tutarlıdır. Ancak tesadüfi etkiler tahmincisi daha etkin olduğu için tesadüfi etkiler modeli tercih edilmiştir.

Bu testlerin sonucunda, yalnızca birim etkisinin bulunduğu tesadüfi etkiler modelinin uygun olduğuna karar verilmiştir. Ancak bu modelin sapmasız ve etkin

tahminler üretebilmesi, birtakım klasik varsayımların sağlanmasına bağlıdır. Bu çerçevede, modelde aşağıdaki varsayımların sağlanması beklenmektedir:

- Otokorelasyon olmamalıdır,
- Heteroskedastisite (değişen varyans) bulunmamalıdır,
- Birimler arası korelasyon (yatay-kesit bağımlılık) olmamalıdır,
- Bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı bulunmamalıdır,
- Hata terimleri normal dağılmalıdır,
- Spesifikasyon hatası olmamalıdır.

Bu varsayımlardan bir veya birkaçının ihlali durumunda, tahmincilerin etkinliği bozulmakta; standart hataların sapmalı hesaplanması nedeniyle t-istatistikleri ve anlamlılık testleri güvenilirliğini kaybetmektedir. Özellikle çoklu doğrusal bağlantı durumunda parametre tahminleri sapmalı hale gelirken, hata terimlerinin normal dağılmaması durumunda klasik test istatistikleri geçerliliğini yitirmektedir. Bu doğrultuda, modelin geçerliliğini değerlendirmek amacıyla aşağıda klasik varsayımlara ilişkin test sonuçları sunulmaktadır.

Çoklu Doğrusal Bağlantı

Her ne kadar panel veri modellerinde çoklu doğrusal bağlantı genellikle ciddi bir sorun olarak kabul edilmese de, regresyon analizine başlamadan önce bu olasılığın test edilmesinde yarar bulunmaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere, bağımsız değişkenler arasında yüksek düzeyde doğrusal ilişki bulunması durumunda, parametre tahminleri sapmalı hale gelebilmektedir. Bu nedenle, bağımsız değişkenler arasındaki korelasyonun modelin doğruluğu ve istatistiksel güvenilirliği açısından bir problem oluşturup oluşturmadığı mutlaka kontrol edilmelidir.

Bu kapsamda, çoklu doğrusal bağlantının tespiti için en yaygın kullanılan ölçütlerden biri olan Varyans Enflasyon Faktörü (VIF) değerleri hesaplanmış ve Tablo 3.7.'de özetlenmiştir.

Tablo 3.7. Çoklu Doğrusal Bağlantı

Değişkenler	VIF	1/VIF
sis	14.52	0.069
ydz	6.39	0.157
bmo	5.15	0.194
dk	2.20	0.454
sie	1.86	0.538
gdp _i	1.31	0.761
gdp _j	1.19	0.837
Ortalama VIF	4.66	

VIF değeri 4.66 olarak bulunmuştur, 5'ten küçük olduğu için modelde genel olarak çoklu doğrusal bağlantı yoktur. Siyasi ilişki skoru (sis) değişkeni hariç değişkenlerin büyük çoğunluğunda VIF değerleri kabul edilebilir sınırlar içerisinde. Bu değişkenin modeldeki diğer değişkenler ile çok yüksek olmayan ilişkileri olabileceği konusunda dikkatli olmak gerekmektedir. Model kurulurken bu değişken siyasi istikrar endeksi (sie) ile etkileşimli olarak modele dahil edilmiştir.

Heteroskedastisite, Otokorelasyon ve Birimler Arası Korelasyon Testleri

Panel veri modellerinde, hata terimlerine ilişkin klasik varsayımların sağlanması tahmin sonuçlarının geçerliliği açısından kritik öneme sahiptir. Tesadüfi etkiler modeli bağlamında, otokorelasyon, heteroskedastisite ve birimler arası korelasyon varsayımlarının ihlali durumunda parametre tahminleri sapmasız ve tutarlı kalmakla birlikte, varyanslar sapmalı hesaplanmaktadır. Bu da, güven aralıklarının ve t-istatistiklerinin geçerliliğini zayıflatmakta; başka bir ifadeyle tahminler etkinliğini kaybetmektedir.

Bu çerçevede modelin sağlamlığını değerlendirmek amacıyla aşağıdaki testler uygulanmıştır:

- Otokorelasyonun varlığını test etmek için:

Durbin–Watson (DW) ve LBI (Local Best Invariant) testleri,

- Heteroskedastisitenin (değişen varyansın) varlığını sınamak için:

Levene, Brown ve Forsythe testleri,

- Birimler arası korelasyon (yatay kesit bağımlılık) için:

Breusch Pagan LM ve Pesaran testleri kullanılmıştır.

Modelin hata terimlerinin sabit varyansa sahip olup olmadığını değerlendirmek üzere uygulanan Levene, Brown ve Forsythe testleri için kurulan hipotezler aşağıdaki gibidir:

H_0 : Hata terimleri sabit varyansa sahiptir (heteroskedastisite yoktur)

H_1 : Hata terimleri sabit varyansa sahip değildir (heteroskedastisite vardır)

Bu testlerin sonuçları, Tablo 3.8.'de özetlenmektedir.

Tablo 3.8. Heteroskedastisite Testleri

Test	Test İstatistiği
W0	7.234***
W50	4.160***
W10	6.540***

***: %1 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Yukarıda belirtilen Levene, Brown ve Forsythe testlerine ilişkin tüm test istatistiklerinin karşılık geldiği p-değerleri %5 anlamlılık düzeyinin altında bulunmuştur. Bu nedenle, her üç test için de kurulan “ H_0 : Heteroskedastisite yoktur” şeklindeki temel hipotez reddedilmiştir. Bu sonuç, modelde birimlere göre değişen varyansın (heteroskedastisitenin) bulunduğunu ve hata terimlerinin sabit varyansa sahip olmadığını göstermektedir.

Tesadüfi etkiler modelinde hata terimlerinin birbirinden bağımsız olması, modelin temel varsayımlarından biridir. Bu varsayımın ihlal edilip edilmediğini değerlendirmek amacıyla, Baltagi–Wu’nun Yerel En İyi Değişmez (Locally Best Invariant – LBI) Testi ile Bhargava, Franzini ve Narendranathan tarafından geliştirilen Durbin–Watson (DW) Testi uygulanmıştır. Tablo 3.9.’da bu testlere ilişkin bulgular sunulmaktadır:

Tablo 3.9. Otokorelasyon Testleri

Test	Test İstatistiği
DW	1.084
LBI	1.317

Her iki testte de, otokorelasyonun bulunmadığını gösteren teorik eşik değer 2'nin oldukça altında kalan istatistikler elde edilmiştir. Bu sonuçlara göre, modelin hata terimlerinde pozitif otokorelasyonun var olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Panel veri analizinde dikkate alınması gereken temel varsayımlardan biri de, birimlere ait hata terimleri arasında korelasyonun bulunmamasıdır. Bu varsayım ihlal edildiğinde, tahmin edilen standart hatalar sapmalı hale gelmekte ve istatistiksel testlerin güvenilirliği azalmaktadır.

Bu varsayımın geçerliliğini değerlendirmek amacıyla, literatürde yaygın olarak kullanılan Breusch Pagan LM ve Pesaran'ın testleri uygulanmıştır. Söz konusu testler için hipotezler şu şekilde tanımlanmıştır:

H_0 : Birimler arası korelasyon yoktur

H_1 : Birimler arası korelasyon vardır

Bu testlerden Breusch Pagan LM testi N'in (birim sayısı) küçük T'nin (zaman sayısı) büyük ve Pesaran'ın testi ise büyük N'e karşılık ve sabit T koşulları altında panel veri modellerinde birim bağımlılığını tespit etmede etkilidir. Tablo 3.10'da, her üç teste ilişkin sonuçlar özetlenmektedir.

Tablo 3.10. Birimler Arası Korelasyon Testleri

Test	Test İstatistiği
LM	36.880**
Pesaran	1.702*

* ve **: sırasıyla %10 ve %5 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Breusch–Pagan LM testi sonuçlarına göre %5 anlamlılık düzeyinde, Pesaran testi sonuçlarına göre ise %10 anlamlılık düzeyinde temel hipotez reddedilmiştir. Yani her iki test de birimler arası korelasyonun varlığına işaret etmektedir. Panel veri yapısında $N = 7$ ve $T = 25$ olduğundan, teorik olarak Breusch–Pagan LM testi bu koşullarda daha uygun bir testtir. Bu nedenle karar verilirken LM testine öncelik verilmiştir. Sonuç olarak, tüm testler birimler arası hata bağımlılığının mevcut olduğunu göstermektedir.

Normal Dağılım

Panel veri modellerinde hata terimlerinin normal dağılması, özellikle parametrik testlerin geçerliliği açısından önemli bir varsayımdır. Bu varsayımın sağlanmaması durumunda, istatistiksel çıkarımlar (t ve F testlerine dayalı) sapmalı sonuçlar üretmekte ve anlamlılık düzeylerinin güvenilirliği azalmaktadır.

Tesadüfi etkiler modelinde yer alan iki hata bileşeninin μ_i ve u_{it} 'nin normal dağılıma uygun olup olmadığını test etmek amacıyla, D'Agostino, Belanger ve D'Agostino (1990) tarafından geliştirilen çarpıklık (skewness, S) ve basıklık (kurtosis, K) testleri uygulanmıştır. Bu testler, hata dağılımının normal olup olmadığını hem simetri açısından hem de kuyruk kalınlığı (basıklık) açısından değerlendirerek daha güçlü sonuçlar sunmaktadır.

Tablo 3.11'de, her iki bileşene ilişkin normal dağılım test sonuçları özetlenmektedir.

Tablo 3.11. Normal Dağılım Testleri

	Hipotezler	Test İstatistiği
μ için	$H_0: S=0, K=3$	5.90*
	$H_0: S=0$	2.36**
	$H_0: K=3$	0.59
u için	$H_0: S=0, K=3$	4.46
	$H_0: S=0$	-1.28
	$H_0: K=3$	1.68*

* ve ** sırasıyla, %10 ve %5 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Testler değerlendirildiğinde, μ_i için, birleşik test ($H_0: S = 0, K = 3$): Test istatistiği 5.90 %10 düzeyinde anlamlıdır, ancak %5 baz alındığında anlamsızdır (çarpıklık yönünde biraz sapma mevcuttur ancak önemli bir problem değildir). u_{it} için ise birleşik test istatistiği anlamlı değildir; bu bileşen normal dağılmaktadır (basıklık yönünde %90 güven düzeyinde sapma mevcuttur ancak önemli değildir) Sonuç itibarıyla her iki bileşenin de normal dağıldığına karar verilmiştir.

Spesifikasyon Hatası

Modelin doğru bağımsız değişkenlerle kurulması, eksik değişken ve fonksiyonel form hatası bulunmaması sonuçlara güvenilirlik açısından çok önemlidir. Literatürde spesifikasyon hatasının varlığını sınamak için Ramsey Reset testleri ile DeBenedictis-Giles Reset testleri yapılmaktadır. Bu çalışmada da bu testler yapılmıştır, test sonuçları Tablo 3.12.'de yer almaktadır.

Tablo 3.12. Spesifikasyon Hatası Testleri

	Test	Test İstatistiği
Ramsey RESET	F1	-80.435
	F2	-38.448
	F3	-24.401
DeBenedictis-Giles RESET	L1	14.724***
	L2	9.698***
	L3	6.987***
	S1	0.130
	S2	2.463**
	S3	2.160*

*, ** ve *** sırasıyla, %10, %5 ve %1 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Yukarıdaki tablodaki RESET testleri incelendiğinde, F testlerinin tümü, S1 ve S3 (%10'da) testlerine göre modelde “spesifikasyon hatası yoktur” şeklinde kurulan H_0 hipotezinin reddedilemediği ve modelde spesifikasyon hatasının olmadığı sonucuna varılmıştır. Dolayısıyla testlerin büyük çoğunluğuna göre, spesifikasyon hatası yoktur.

Varsayımlardan Sapmaların Düzeltilmesi

Yapılan istatistiksel testler sonucunda modelde, otokorelasyon, heteroskedastisite ve birimler arası korelasyon bulunduğu tespit edilmiştir. Buna karşılık, hata terimlerinin genel olarak normal dağıldığı, çoklu doğrusal bağlantı ve spesifikasyon hatasının önemli bir sorun oluşturmadığı belirlenmiştir.

Söz konusu üç temel varsayımın (otokorelasyon, değişen varyans ve yatay kesit bağımlılığı) ihlali, klasik standart hata tahminlerinin güvenilirliğini düşürmektedir. Bu nedenle, modelin daha sağlıklı ve istatistiksel olarak geçerli sonuçlar üretmesi amacıyla, söz konusu ihlallere karşı dirençli (robust) standart hatalar kullanılmıştır. Bu kapsamda,

Driscoll–Kraay standart hatalarına dayalı tahmin yöntemi tercih edilmiştir. Bu yöntem, panel veri yapısında zaman boyutu uzun olduğunda (T büyükse), aynı anda üç sapmaya karşı da düzeltme yapabilen etkili bir çözümdür. Tablo 3.13.’de, Driscoll–Kraay standart hataları ile tahmin edilen modelin sonuçları özetlenmektedir.

Tablo 3.13. Nihai Tahmin Sonuçları

Değişken	Parametre	Driscoll Kraay St. Er.
gdpi	-0.413	0.367
gdpj	1.529***	0.067
dkij	0.163***	0.034
bmo	7.528***	1.031
ydz	-1.070**	0.428
sie	-2.437***	0.168
sis	1.416***	0.300
sie#sis	0.512***	0.054
sabit	-13.126	9.279
R ²	0.9481	
Wald	5773.45***	
cor(μ_i, x_{it})	0 (varsayılan)	

*, ** ve *** sırasıyla, %10, %5 ve %1 için temel hipotezin reddedildiğini göstermektedir.

Modelin tahmin sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde R²’nin oldukça yüksek olduğu (0.9481) görülmektedir. Bağımlı değişken olan iki ülke arasındaki ticaret hacminin, modelde yer alan bağımsız değişkenler tarafından %94.8 oranında açıklandığını göstermektedir. Modeldeki tüm bağımsız değişkenlerin katsayılarının aynı anda sıfıra eşit olup olmadığını test eden Wald testi de oldukça yüksek ve anlamlı olduğu için, model genel olarak istatistiksel olarak anlamlıdır. Katsayıların bireysel anlamlılığı değerlendirildiğinde ise, Türkiye’nin gelirinin (GDP) katsayısı ve sabit parametre hariç tüm katsayıların %1 düzeyinde anlamlıdır.

Türkiye’ye komşu ülkenin GSYH’si %1 arttığında, ticaret hacmi ortalama %1.53 artmaktadır. Bu bulgu, ekonomik büyüme sürecindeki komşu ülkelerin, Türkiye’nin dış ticaret politikalarında öncelikli hedef pazarlar olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Komşu ülke para biriminin TL karşısında %1 oranında değer kaybetmesi, iki

ülke arasındaki ticaret hacmini ortalama %0.16 oranında artırmaktadır. Bu durum, döviz kuru hareketlerinin ticaret üzerinde asimetrik bir etki yarattığını ve Türkiye'nin döviz kuru avantajı sağladığı dönemlerde ihracatını artırma eğiliminde olduğunu göstermektedir. BM oylama uyumu 0.1 puan artarsa, ticaret hacmi yaklaşık %0.75 artmaktadır. Politik yakınlık ölçüsü olarak ele alınabilecek olan bu endeks, uluslararası politik uyumun yalnızca diplomatik değil, ekonomik ilişkiler üzerinde de anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğunu göstermektedir. Bu çerçevede, Türkiye'nin dış ticaret stratejilerinde, politik olarak yakınlaştığı ülkelerle ekonomik entegrasyonunu derinleştirmekte olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Türkiye ile komşu ülke arasında gerçekleşen üst düzey diplomatik ziyaretler, ticaret hacmini ortalama %1.07 oranında azaltmaktadır. Bu değişken modele dahil edilmeyen siyasi kriz değişkeni ile çok yüksek negatif korelasyona sahiptir, bu iki bulgu birleştirildiğinde, üst düzey ziyaretlerin çoğunlukla kriz zamanlarında gerçekleştiğini ya da politik gerilimleri yatıştırmaya yönelik olduğunu düşündürmektedir. Dolayısıyla, ziyaretlerin doğası ve zamanlaması ticaret üzerinde belirleyici olmakta, ekonomik işbirliği odaklı olmayan temasların kısa vadede dış ticaret hacmini desteklemekten ziyade sınırlayabileceği görülmektedir. Komşu ülkede siyasi istikrar endeksinin 1 puan artması, ticaret hacmini ortalama %2.44 oranında azaltmaktadır. Bu sonuç beklenenin aksine olsa da, Türkiye'nin bazı komşu ülkelerle yoğun ticari ilişkilerinin, siyasi istikrarsızlık dönemlerinde artmasıyla açıklanabilir. Özellikle ekonomik yaptırımlara açık olmayan temel mallar, enerji ve sınır ticareti gibi alanlarda, Türkiye istikrarsız komşularla da ticareti sürdürebilmektedir. Bu durumun, istikrarsız ülkelerin dışa bağımlılığının artması ve Türkiye'nin stratejik tedarikçi rolü üstlenmesiyle ilgili olduğu düşünülmektedir. İki ülke arasındaki siyasi ilişki skoru 1 puan arttığında, Türkiye'nin söz konusu ülkeyle olan ticaret hacmi ortalama %1.42 oranında artmaktadır. Bu bulgu, siyasi ilişkilerin düzeyinin ekonomik ilişkileri doğrudan etkilediğini ve karşılıklı güven, istikrar ile diplomatik yakınlığın ticari etkileşimi artırdığını göstermektedir. Siyasi ilişkilerin güçlenmesi; gümrük işlemlerinin kolaylaşması, yatırım güvenliğinin artması ve ortak projelere zemin hazırlanması gibi kanallar aracılığıyla ticareti teşvik etmektedir. Etkileşim terimi, siyasi istikrarın ticarete etkisinin, siyasi ilişki düzeyine bağlı olarak değiştiğini göstermektedir. Siyasi ilişki skorunun ticaret üzerindeki etkisi, siyasi istikrar 1 birim arttığında %0.51 daha fazla artmaktadır. Bu değişkenler birlikte değerlendirildiğinde, siyasi istikrar tek başına ticareti

azaltmakta; siyasi ilişki tek başına ticareti arttırmakta iken; eğer bir ülke hem istikrarlı hem de Türkiye ile yüksek düzeyde siyasi ilişki içindeyse, o zaman siyasi istikrarın olumsuz etkisi zayıflamakta ve hatta yerini pozitif etkiye bırakabilmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, Türkiye'nin sınır komşuları ile yürüttüğü siyasi ilişkilerin dış ticaret performansı üzerindeki etkilerini inceleyerek, dış politika ile ticari ilişkiler arasındaki karşılıklı etkileşimi ortaya koymaya çalışmıştır. Elde edilen bulgular, siyasi ilişkilerin niteliğinin dış ticaret hacmi ve ticaretin yönü üzerinde belirleyici bir rol oynadığını göstermektedir.

Türkiye'nin komşu ülkeleri ile yaşadığı diplomatik yakınlaşma dönemlerinde, karşılıklı ticaret hacimlerinde belirgin artışlar gözlenmiştir. Gürcistan ile Serbest Ticaret Anlaşması gerçekleşikten sonra devam eden yıllardaki dış ticaret hacmindeki artış buna en iyi örnektir. Buna karşılık, siyasi gerginlik veya kriz dönemlerinde sınır kapılarının kapatılması, tarife dışı engellerin artması ve yatırım projelerinin askıya alınması gibi unsurlar, ticaret hacminin daralmasına yol açmıştır. Bu durumun en iyi örneği ise Ermenistan-Türkiye arasındaki ilişkidir. Bu durum siyasi istikrarın yalnızca diplomatik ilişkilerin sürekliliği açısından değil ticari ilişkilerin sürdürülebilirliği açısından da kritik olduğunu ortaya koymaktadır.

Çalışmanın sonuçlarına göre, Türkiye'nin komşu ülkesinin GSYH'da %1'lik bir artış, iki ülke arasındaki ticaret hacmini ortalama %1,53 oranında artırmaktadır. Bu sonuç, ekonomik büyüme sürecindeki komşu ülkelerin Türkiye'nin dış ticaret politikalarında öncelikli hedef pazarlar olarak değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla, ekonomik açıdan büyüme potansiyeli yüksek olan komşu ülkelerle siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi, hem mevcut ticaret potansiyelinin daha etkin kullanılmasını hem de yeni pazar fırsatlarının değerlendirilmesini mümkün kılacaktır.

Bir diğer sonuca göre, BM oylama uyum endeksindeki 0,1 puanlık bir artış, Türkiye'nin ilgili ülke ile ticaret hacmini yaklaşık %0,75 oranında artırmaktadır. Politik yakınlık düzeyini yansıtan bu endeks, yalnızca diplomatik ilişkilerin samimiyetini ve ortak tutum sergileme kapasitesini ölçmekle kalmayıp, aynı zamanda ekonomik ilişkilerin derinliği üzerinde de anlamlı ve pozitif bir etkiye sahiptir. Uluslararası platformlarda benzer politik tercihler gösteren ülkeler, karşılıklı güveni güçlendirerek ticaretin önündeki siyasi, bürokratik ve teknik engellerin azalmasına katkıda bulunmaktadır. Bu durum, ikili anlaşmaların müzakerelerinin kolaylaşmasını, yatırım akışlarının hızlanmasını ve gümrük prosedürlerinin sadeleşmesini sağlamaktadır. Elde edilen bu

bulgu, Türkiye'nin dış ticaret stratejilerinde, politik olarak yakınlaştığı ülkelerle ekonomik entegrasyonu derinleştirme yönünde bilinçli bir eğilim sergilemesi gerektiğini göstermektedir. Böylece bu durum, karşılıklı bağımlılığın artmasına, uzun vadeli ticari iş birliklerinin pekişmesine ve bölgesel istikrarın güçlenmesine katkı sağlayacaktır. Bu çerçevede, ortak siyasi tutumların teşvik edildiği çok taraflı örgütlerde aktif rol alınması, diplomatik diyalogun artırılması ve siyasi yakınlığın ekonomik iş birliği anlaşmaları ile somutlaştırılması, Türkiye'nin dış ticaret hacmini sürdürülebilir biçimde artırabilecek etkilere sahiptir.

Çalışmanın bir diğer sonucuna göre karşılıklı olarak gerçekleştirilen yüksek düzeyli ziyaret, dış ticarete olumsuz etki sağlamaktadır. Bunun sebebiyse ziyaretlerin genellikle kriz zamanlarında yapılması veya arabuluculuk yapma amacıyla ziyaretin gerçekleştirilmesi olabilir.

İki ülke arasındaki siyasi ilişki skorunda meydana gelen 1 puanlık artış, Türkiye'nin söz konusu ülke ile olan ticaret hacmini ortalama %1,42 oranında yükseltmektedir. Bu bulgu, siyasi ilişkilerin düzeyinin ekonomik ilişkiler üzerinde doğrudan anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Karşılıklı güven, siyasi istikrar ve diplomatik yakınlık, ticari etkileşimlerin yoğunluğunu artıran temel faktörler arasında yer almaktadır. Bu çerçevede Türkiye'nin komşularıyla dış ticaret stratejilerinde, siyasi uyum ve diplomatik yakınlığın yüksek olması ticaret hacminin sürdürülebilir biçimde artmasına katkı sağlayacaktır.

Türkiye 7 sınır komşu ülke arasında Gürcistan, Bulgaristan ve İran ile aktif ticari etkileşimde iken Ermenistan, Yunanistan ve Suriye ile dalgalı bir ticari ortaklık yürütmektedir. Özellikle geçmişte yaşanan olaylara karşı hafızası hassas olan sınır komşularımızla siyasi ilişkilerimizin doğrudan ticari ilişkilere yansıdığını görmek mümkündür. Sonuç olarak, Türkiye'nin dış ticaret performansı ile komşu ülkelerle yürüttüğü siyasi ilişkiler arasındaki bağ, tek yönlü değil karşılıklı etkileşim üzerine kuruludur. Dolayısıyla, ekonomik hedeflerin başarısı, siyasi istikrar ve iş birliği ortamının tesis edilmesine bağlıdır. Bu nedenle, dış ticaret politikalarının geliştirilmesinde, dış politikanın yönü ve niteliği göz ardı edilmemeli, siyasi ve ekonomik stratejiler bütünleşik bir anlayışla ele alınmalıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, D. Ş. (2014). “Küreselleşen Dünyada Diploması”. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 9(1-2), 417-440.
- Afşar, Ö. A. (2022). “Türkiye-AB İlişkilerinde Bir İmkan Olarak Gümrük Birliği ve Harici Farklılaştırılmış Entegrasyon”. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 897-921. <https://doi.org/10.21547/jss.1063454>
- Akın, V. (2012). “Türkiye Cumhuriyeti ile Bulgaristan Arasında Siyasi İlişkilerin Kurulmasında 1925 Dostluk Antlaşması’nın Yeri ve Önemi”. *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 41-56.
- Alptekin, G., & Özer, Ö. (2020). “Johnson Mektubu Haberlerinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman Gazetelerindeki Sunumu Üzerine Bir İnceleme”. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (34), 283-308. <https://doi.org/10.31123/akil.695606>
- Altun, A. (2021). “Dış Politikada Karar Verme: 1957 Suriye Krizi’nin Poliheuristic Bir Değerlendirmesi”. *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587-1587), 7(82), 2088-2102 <http://dx.doi.org/10.26449/sssj.3165>
- Altundal, V., & Somuncu, K. (2016). “Bölgesel Ticaret Anlaşmaları ve Türkiye’nin Dış Ticaret Açığı Sorunu”. *Ekonomi İşletme Siyaset Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 2(2), 119-149.
- Amirova, N. (2019). *Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı’nın Türkiye ve Azerbaycan Üzerine Etkisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Arat, Tuğrul. “Avrupa Birliği İle Türkiye Arasındaki İlişkiler Ve Gümrük Birliğinin Yeri”. *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 44, sy. 1 (Mayıs 1995). https://doi.org/10.1501/Hukfak_00000000696.
- Arellano, M. (1993). “On the testing of correlation effects with panel data”. *Journal of Econometrics*, 59(1-2), 87-97.
- Armaoğlu, F. (2006). *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1914-1995)*. İstanbul: Alkım Yayınları.

- As, Efdal (2010). “XVI. YY. Dan Cumhuriyetin İlk Yıllarına Kadar Türk-İran Sınır Sorunları ve Çözümü”. *Atatürk Yolu Dergisi*, 12(46), 219-53.
https://doi.org/10.1501/Tite_0000000325.
- Atasoy, E. (2010). “Bulgaristan’ın Coğrafi - Jeopolitik Konumu ve Yansımaları”. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(18), 1-35.
- Avcı Ayla (2021), “Güney Kafkasya ve Türkiye Sosyo-Ekonomik İlişkisi”. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 195-205.
- Azimy, G. (2021). “İran’ın Enerji Jeopolitiği”. *Anadolu University Journal of Faculty of Economics*, 3(1), 19-41
- Bakırcı, M. (2013). “Türkiye’nin Uluslararası Ulaşımında Demiryolu Sınır Kapılarının Yeri Ve Etkinliği”. *Marmara Coğrafya Dergisi*(28), 370-407.
- Balta, Evren (2022). “İç-Dış Politika Hattı ve Kulturkampf Olarak Dış Politika” Panorama, Çevrimiçi Yayın, 03 Kasım 2022, <https://www.globalpanorama.org/blog/2022/11/03/eb/>
- Baltagi B. H., Wu P. X., (1999). “Unequally Spaced Panel Data Regressions with AR (1) Disturbances”. *Econometric Theory*, 15, 814–823.
- Baltagi, B. H. (2008). *Econometric Analysis of Panel Data* (4th ed.). Chichester: John Wiley & Sons.
- Bashimov, G. (2018). “Türkiye İle İran Arasındaki İkili Ticaretin Analizi”. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(30), 145-155.
- Bekirova, B. (2023). “Güney Kafkasya’nın Tarihi ve Jeopolitik Önemi Üzerine Bir Değerlendirme”. *Black Sea Journal of Public and Social Science*, 6(1), 27-32.
<https://doi.org/10.52704/bssocialscience.1208720>
- Bhargava A., Franzini L., Narendranathan W. (1982). “Serial correlation and the fixed effects model”. *The review of economic studies*, 49(4), 533-549.
- Bildir, M. (2024). “Küresel Ekonomik Güç Dengesi Ve Güvenlik Politikaları”. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi Ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 6(1), 118-152.
- Bilgin, M. (2009). “Geopolitics of European Natural Gas Demand: Supplies from Russia, Caspian and the Middle East”. *Energy Policy*, 37(11), 4482–4492.

- Bilgin, M. (2011). "Energy and Turkey's Foreign Policy: State Strategy, Regional Cooperation and Global Energy Politics". *Turkish Policy Quarterly*, 10(2), 75–87.
- Bilgin, M. H. (2011). "Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Hattının Türkiye'nin Bölgesel Rolü Açısından Değerlendirilmesi". *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 3(1), 123–134.
- Bölükbaşı, Y. (2022). "Pazarlamada Kültürün Etkileri Üzerine Bir İnceleme". *Turkish Journal of Marketing Research*, 1(1), 44-54.
- Bulut, E., (2014). "Türkiye'nin Suriye İle Dış Ticaretindeki Gelişmeler". *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, no.7, 143-156.
- Burma, M. (2012). "Bulgaristan'ın Osmanlı İmparatorluğu'ndan Ayırılış Sürecinde Bulgar Ayaklanmaları". *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 67-90.
- Cameron, A. C., & Trivedi, P. K. (2009). *Microeconometrics Using Stata* (2nd ed.). College Station, TX: Stata Press.
- Çakırca, B. (2021). "Neoklasik Realizmin "Dış Politikayı" Açıklama Gücü". *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 231-239. <https://doi.org/10.18506/anemon.819231>
- Çatı, M. O. (2017). "Dış Politika ve İç / Dış Ayrımı: Kavramsallaştırmaya Bütüncül Bir Yaklaşım". *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 5(1), 65-82. <https://doi.org/10.14782/sbd.2017.49>
- Çelebi, Onur (2009). *Türkiye'nin Suriye Ve Irak İle Olan İlişkilerinde Sınıraşan Suların Etkisi* (Yüksek Lisans Tezi). Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü
- Çelik, M. ve Öztürk, M. (2015). "Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesinin Jeopolitik Önemi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi". *Akademik İncelemeler Dergisi*, 10(1), 95–117.
- Çelikkol, A.Oğuz (2015). *Dünden Bugüne Türk Yunan İlişkileri'ne Bir Bakış*. İstanbul: Bilgesam Yayınları.

- Çomak, H., & Demirtaş, B. (2009). *Enerji Jeopolitiği ve Türkiye'nin Enerji Stratejisi*. Nobel Yayınları.
- DeBenedictis, L., & Giles, D. E. A. (1998). *A Fourier Approximation to the RESET Test*. Economics Letters.
- Demir, A.F. (2003). *Türk Dış Politikası Perspektifinden Güney Kafkasya*. İstanbul Bağlam Yayıncılık.
- Demir, E. M. (2021). Türkiye'nin Suriye Politikası Bağlamında TSK'nın Suriye'deki Sınır Ötesi Harekâtlarının Nedenleri ve Sonuçları. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(2), 541-580.
- Demirağ, Yelda (2007). *Türkiye-Gürcistan İlişkileri Türkiye'nin Avrasya Macerası: 1989-2006*. (Der. Mustafa Aydın). Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Demirağ, Yelda (Güz 2005). "Bağımsızlıktan Kadife Devrime Türkiye-Gürcistan İlişkileri". *Uluslararası İlişkiler*, 2(7), 125-157.
- Demirağ, Yelda, (Temmuz-Aralık 2015). "Türkiye-Gürcistan İlişkileri". *Yeni Türkiye Kafkaslar Özel Sayısı-7*, Sayı 77, 560-567.
- Demirtepe, M. T. (2013). *Güney Gaz Koridoru ve Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Hedefi*. SETA Analiz, No: 58.
- Didar Kılıç, Sümeyye (2021). "Mavi Vatanın Güney Cephesi 'Doğu Akdeniz', Cem Gürdeniz, Ankara, Pankuş Yayınları, 2020, 192 Sayfa, ISBN: 978-605-06308-2-4". *Avrasya İncelemeleri Dergisi* 10(2), 2021, 349-353.
- Dinçer, Gönül (2013). *Dış Ticaret Kuramında Çekim Modeli: Türkiye-Ab Ticaretinin Analizi* (Doktora Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Dursun, D. (2008). *Siyaset Bilimi*. 4. Baskı, İstanbul: Beta Yayınları.
- Elçi, İ. H. (2019). "İran Jeopolitiğinin Enerji Politikasına Etkisi". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 153-173. <https://doi.org/10.25272/j.2149-8539.2019.5.3.01>
- Erdal, İ. (2012). "Atatürk Dönemi (1923–1938) Türk-İran İlişkileri ve Sadabad Paktı". *Karadeniz Araştırmaları*, 34(34), 77-88

- European Commission (2020). *EU Energy Security Strategy and the Southern Gas Corridor*. <https://energy.ec.europa.eu>
- Fırat, Melek (2016). “1923-1939: Görelî Özerklik-1 Yunanistan’la İlişkiler”. Baskın Oran (ed.), *Türk Dış Politikası, Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Cilt I, 21. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Fırat, Melek M. (2004). “Helsinki Zirvesinden Günümüze AB-Türkiye İlişkileri Çerçevesinde Kıbrıs Gelişmeleri”. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 4(1), 47-79.
- Frees E. W., 1995, “Assessing Cross-Sectional Correlations in Panel Data”. *Journal of Econometrics*, 69, 393-414.
- Friedman M. (1937). “The Use of Ranks to Avoid the Assumption of Normality Implicit in the Analysis Of Variance”. *Journal Of the American Statistical Association*, 32, 675-701.
- Galvão A. B. (2013). “Changes in predictive ability with mixed frequency data”. *International Journal of Forecasting*, 29(3), 395-410.
- Godfrey, L. G., & Wickens, M. R. (1981). “Testing for Functional Form in Regression Models”. *Review of Economic Studies*.
- Göleç, Mustafa (2016). “Hakimiyet-i Milliye Gazetesine Göre Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye-Bulgaristan İlişkileri (1923-1930)”. *Türkiyat Mecmuası*, 26(1), 147-168.
- Greene, W. H. (2012). *Econometric Analysis* (7th ed.). Pearson Education.
- Gujarati, D. (2004). *Basic Econometrics*.
- Gürbüz, A. (2017). “Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Türkiye’nin Bölgesel Güç Olma Stratejisi”. *Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 7(2), 45–63.
- Hasanoğlu, M. ve Cemilli, E. (2006). *Güney Kafkasya’da ABD Politikası*. İstanbul: IQ Kültür Sanat Yayıncılık.
- Hausman J. A., Taylor, W. E. (1981). “Panel data and unobservable individual effects”. *Econometrica: Journal of the Econometric society*, 1377-1398.

- Hausman, J. A. (1978). "Specification Tests in Econometrics". *Econometrica*, 46(6), 1251-1271.
- Heywood, A. (2006). *Siyaset*,. Ankara: Liberte Yayınları.
- Hoechle, D. (2007). "Robust standard errors for panel regressions with cross-sectional dependence". *Stata Journal*, 7(3), 281-312.
- Hsiao, C. (2005). *Analysis of Panel Data* (2nd ed.). Cambridge University Press.
- Johnston J., Dinardo J. (1997) *Econometric Methods*. New York: McGraw-Hill.
- Kantarıcı, H. (2023). "Güney Kaskasya'daki İstikrarsızlığın ve Çatışmaların Bölgenin Güvenliğine Yansımaları". *İstanbul Esenyurt Üniversitesi İşletme ve Yönetim Bilimleri Fakültesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 49-90.
- Kar, A., & Gündüz, U. (2020). "6-7 Eylül 1955 Olayları Işığında Türkiye'de Basın, Toplum ve Siyaset İlişkisi". *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(2), 452-486. <https://doi.org/10.46442/intjcss.807232>
- Karabulut, Kerem (2010). "Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Sosyo-Ekonomik Analizi". *Azerbaycanın Vergi Haberleri*, No:11, 50-65.
- Karabulut, Umut, ve Eryılmaz, Engin (2016). "PKK Terör Örgütü ve Türkiye-Suriye İlişkilerine Etkileri (1991-2003)". *Belgi Dergisi*, sy. 11, 17-40.
- Karataş, Ş. (2015). "Türkiye'nin Uluslararası Siyasi İlişkilerinin Ekonomik İlişkilere Etkisi Ekseninde; Suriye, Irak ve İran İle Dış Ticareti". *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, (5), 83-93.
- Kaya, İbrahim (2011), "Uluslararası Hukuk Açısından Türkiye-Ermenistan Protokolleri". *Ermeni Araştırmaları*, 37, 1-22.
- Kayalı, Hülya, ve Coşkun, Özgür (2021): "Türkiye-Bulgaristan Ticari İlişkileri (1969-2016)". *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 48-72. <https://doi.org/10.16985/mtad.949320>.
- Kayapınar, M. A. (2022). "Siyaset Nedir? Türkiye'de Siyaset Çalışmalarının İmkânı Üzerine Kuramsal Bir Çözümleme". *Artuklu Akademi*, 9(1), 1-21.
- Keleş, Suğun Şıvga (2014). *Türkiye-Gürcistan İlişkileri*. İzmir: İzmir Ticaret Odası

- Kılıç, Remzi (2000). “Osmanlı-İran Arasında Kasr-ı Şirin Barış Antlaşması (1639)”. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 5, 265-283.
- Kınacıoğlu, M. (2019). “Enerji Jeopolitiği Bağlamında Türkiye-Gürcistan İlişkileri”. *Karadeniz Araştırmaları*, 16(62), 15-34.
- Korgun, İ. (2021). “Suriye’de PYD/YPG Yapılanmasının Türkiye’nin Sınır Güvenliğine Etkileri”. *Ahi Evran Akademi*, 2(1), 1-10.
- Kutlay, Mustafa (2012). “Yeni Türk Dış Politikası”nın Ekonomi Politikası: Eleştirel Bir Yaklaşım”. *Uluslararası İlişkiler*, 9(35), 101-127.
- Kutlu, E., & Başar, B. (2006). “İhracatta Taşıma ve Taşıma Maliyetleri”. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (31), 102-111.
- Lütem, Ömer Engin, (2015). “Türkiye-Ermenistan İlişkilerinin Güncel Durumu”. *Ermeni Araştırmaları*, sy. 50 231-373.
- Matyas L. (Ed.), (2017). *The Econometrics of Multi-Dimensional Panels*. Berlin: Springer.
- Milliken, G. A., & Graybill, F. A. (1970). *Theory and Application of the General Linear Model*. Pacific Grove, CA: Wadsworth.
- Mira, E. R. (2022). “Türkiye – Libya Arasında İmzalanan “Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Sınırlandırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası”nın Türk Dış Politikasına Etkisi”. *anadolu strateji dergisi*, 4(1), 17-37.
- Ongun, F.G. (2009). *Türkiye’nin Kara Sınır Kapılarının Yap İşlet Devret Modeli ile Modernizasyonu*. (Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale: Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Orhunbilge, N. (2000). *Uygulamalı Regresyon ve Korelasyon Analizi*. İstanbul: Avcıol Basım Yayım.
- Ostrogorsky, G. (2020). “Yedinci Yüzyıl Dünyasında Bizans İmparatorluğu”. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi. Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 1(2), 54-71.
- Önler, Besna (2022). *Osmanlı Devleti Ve Bulgaristan Krallığı İlişkileri 29 Eylül 1913 - 12 Ekim 1915*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Özbay, Rahmi Deniz (2014), *Gürcistan Sosyo-Ekonomik Yapısı Dünya ve Türkiye İle İlişkileri*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası, Yayın No: 2014-7
- Özdemir, A. (2018). “Dış Ticarete Ülke Rekabet Gücüne Ekonomik Özgürlüklerin Etkisi: OECD Ülkelerinde Uygulama”. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan Ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 1(2), 86-119.
- Özdemir, H. (2008). “Türkiye’nin “Sınır-Ülke” Niteliği: Farklı Stratejik Kültürler Arasında Türk Dış Politikası”. *Avrasya Etüdleri*, 33(1), 7-46.
- Özdemir, S. (2020). “İran-Irak Savaşı: Türkiye Sınırlarında Terörizme Etkisi”. *Gazi Akademik Bakış*, 13(26), 49-77. <https://doi.org/10.19060/gav.750438>
- Pesaran, M. H. (2006). “Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels With A Multifactor Error Structure”. *Econometrica*, 74(4), 967–1012.
- Pesaran, M. H., & Smith, R. (1995). “Estimating Long-run Relationships From Dynamic Heterogeneous Panels”. *Journal of Econometrics*, 68(1), 79–113.
- Pirouz, B. & Tangüner, B. (2023). “Türkiye-İran Ekonomik İlişkilerindeki Dalgalanmaların Sebep ve Sonuçlarının PolitikEkonomik Analizi (2012-2020)” *International Social Sciences Studies Journal*, (e-ISSN:2587- 1587), 9(116), 8884- 8894. DOI: <http://dx.doi.org/10.29228/sssj.72647>
- Ramazan E., Tuncay K. (2011). ‘Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür’ <https://kardas.sakarya.edu.tr/sites/kardas.sakarya.edu.tr/file/1387670250-TuncayRamazan.pdf.pdf>
- Ramsey, J. B. (1969). "Tests for Specification Errors in Classical Linear Least Squares Regression Analysis". *Journal of the Royal Statistical Society*. sy. 31, 350-371.
- Robinson C., Schumacker R. E. (2009). “Interaction Effects: Centering, Variance Inflation Factor, and Interpretation Issues”. *Multiple Linear Regression Viewpoints*, 35(1), 6-11.
- Saakaşvili, M. (2007). *Jeopolitik Devrim ve Bölgesel Ulaşım Politikaları*. Tiflis: Gürcistan Cumhurbaşkanlığı Resmi Yayınları.
- Sarı, İ. (2015). “1979 Devrimi Sonrası İran’ın Rejim Paradigması ve Dış Politika Yönelimleri”. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 2(1), 95-136.

- Sayan, Ö. F. (2024). "'Kalkınma Yolu" ve Haberleşmeye Etkisi". *Ulaştırma ve Altyapı*, (1), 1-22.
- Sayın, Y. & Aksoy, E. (2023). "Türkiye-Irak Dış Politik İlişkileri Üzerine Bir İnceleme". *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 186-204.
- Serbest, M. B. (2016). "Bağdat Paketi'nin Kuruluş Süreci ve Gelişiminde Türkiye'nin Rolü". *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 5(3), 401-424.
- Sezgin, Ş. (2005). "Politika Ve Ekonomi İlişkisinde Teorik Yaklaşımlar". *Yönetim Ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 3(4), 133-156.
- Slavi Dimitrov, «Geographic location and contemporary state borders of Bulgaria », *Espaço e Economia* [Online], 7 | 2015, Online since 12 April 2016, connection on 10 December 2020. URL : <http://journals.openedition.org/espacoeconomia/1857>; DOI : <https://doi.org/10.4000/espacoeconomia.1857>
- Şahin, B. (2008). "Türk Dış Politikasında Hatay Meselesi 1936-1939". *Kastamonu Education Journal*, 16(2), 607-614.
- Şensoy, S. (2007). "Demirden İpek Yolu: Traceca Projesi". TASAM (Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi), (https://tasam.org/tr-TR/Icerik/24/demirden_ipek_yolu_traceca_projesi), (Erişim:05.07.2025)
- Şıhmantepe, Aydın (2013). "Kardak Krizi Sürecinin Kriz Yönetim Prensipleri Açısından İncelenmesi". *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 9(17), 127-156.
- T.C. Dışişleri Bakanlığı (2024). *Gürcistan Ülke Profili*. Erişim adresi: <https://www.mfa.gov.tr/gurcistan.tr.mfa>
- Tabanlı, Nuri Cem (2025). "İki Körfez Savaşı Arasında Türkiye-Irak İlişkileri (1990-2003)". *Journal of History and Strategy*, sy. 1, 151-172.
- Takım, A. (2019). *Türkiye'de Hükümetler ve Ekonomi Politikaları 1923-2019*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Takım, A. (2023). *Türkiye'de Dış Ticaretin Yapısı ve Sorunları*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Takım, A., & Bakırcı, F., (2016). *İran a Yönelik Yaptırımların Kaldırılmasının Doğru Anadolu Bölgesinin Dış Ticaretine Etkilerinin İncelenmesi*. II. Uluslararası

- Kafkasya Orta Asya Dış Ticaeret ve Lojistik Kongresi (pp.729-742). Erzurum, Turkey
- Tamahkar, A. (2022). “Modernite Çerçevesinde Türk-İran İlişkileri (1923-1936)”. *Uluslararası Afro-Avrasya Araştırmaları Dergisi*, 7(14), 1-10.
- Tarı, R. (2010). *Ekonometri* (5. baskı). Kocaeli: Kocaeli Üniversitesi Yayınları.
- TBMM (ty). TUTANAK, <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d10/c009/tbmm10009025ss0018.pdf>
- Tekin, S. (2018). “Tahran Deklarasyonu ve Sonrası: Türkiye-Brezilya Küresel Ortaklığının Yükselişi ve Gerileyişi”. *Gazi Akademik Bakış*, 11(23), 47-71. <https://doi.org/10.19060/gav.503828>
- TEPEALTI, Fahrettin (2009). *Boru Hatları Ulaşımı ve Potansiyelinin Türkiye'nin Siyasi Coğrafyası'ndaki Etkileri ve Önemi*. (Yüksek Lisans Tezi). İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- TPAO (2021). *Doğalgaz Boru Hatları Projeleri Raporu*.
- TRACECA Genel Sekreterliği, “The Silk Road of 21st Century”. (<http://www.traceca-org.org/en/home/thesilk-road-of-the-21st-century/>) Erişim: 15.12.2013.
- Türel, R. O., & Beyhan, F. (2019). “Karayolu Sınır Kapılarında Mimari Pasif Güvenlik Düzenlemeleri”. *ATA Planlama Ve Tasarım Dergisi*, 3(1), 13-30.
- Türkmen, M. (2021). “1 Mart Tezkeresi Bağlamında Türkiye'nin Irak Politikası”. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 5(1), 185-212.
- Uçarol, Rıfat (2000). *Siyasi Tarih 1789-1999*. İstanbul: Filiz Kitabevi
- Uluslararası Doğal Gaz Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı, 2007 <https://www.mmo.org.tr/sites/default/files/427%20dogalgazkongresi%20kitab.pdf>
- Ural, Selçuk ve Tokgöz, İrfan (2011). “Bağımsızlıktan Kadife Devrimine Gürcistan Dış Politikasında Türkiye'nin Yeri (1991-2004)”. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (7), 115-135.
- Ünal, U. (2019). “Dış Ekonomik İlişkilerde Prestij Politikası Bağlamında Türkiye'nin Ekonomik Diplomasisi”. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 30-53. <https://doi.org/10.37880/cumuiibf.551160>

- Üzümcü, A., & Akdeniz, S. (2014). “Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Projesi”. *Avrasya Etüdleri*, 45(1), 11-39.
- Verbeek, Marno (2017). *A Guide to Modern Econometrics*. (5. bs). John Wiley & Sons,
- Winrow, G. M. (2007). “Geopolitics and the Development of the Baku-Tbilisi-Erzurum Pipeline”. *Middle East Journal*, 61(2), 223–237.
- Winrow, G. M. (2011). “Turkey, TANAP and Energy Geopolitics of the Caspian Region”. *Insight Turkey*, 13(3), 107–122.
- Wooldridge, J. M. (2010). *Econometric Analysis of Cross Section and Panel Data*. (2nd ed.). Cambridge, MA: MIT Press.
- Yerdelen, Tatoğlu F. (2023). *Ekonometri: Stata Uygulamalı* (2. Baskı), İstanbul: Beta Yayınevi.
- Yerdelen, Tatoğlu, F. (2024). *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. (4. baskı). İstanbul: Beta Yayınları.
- Yılmaz, E. (2025). “Bulgaristan Türkleri ve Hak ve Özgürlükler Hareketi: Siyasi Bir Analiz”. *Sakarya Üniversitesi Türk Akademi Dergisi*, 4(1), 13-22. <https://doi.org/10.62122/sautad.1667717>
- Yılmaz, H. (2017). “Kıbrıs Barış Harekâtı ve Sonuçları”. *İnönü Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(1), 87-98.
- Yılmaz, N. (2024). “Kalkınma Yolu Projesi’nin Irak ve Ortadoğu Jeopolitiğine Etkisi”. *Ulaştırma ve Altyapı*(1), 34-50.

İNTERNET KAYNAKLARI

- <https://ulkelercoğrafyasi.wordpress.com/2017/07/23/gurcistan/> (Erişim Tarihi:06.06.2025)
- <https://doguanadolu.ticaret.gov.tr/kurumsal/baglanti-mudurlukleri/derecik-gumruk-mudurlugu> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
- <https://doguanadolu.ticaret.gov.tr/kurumsal/baglanti-mudurlukleri/uzumlu-gumruk-mudurlugu> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
- <http://www.karkamis.gov.tr/gumruk-mudurlugu> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
- <https://destek.ticaret.gov.tr/projelerimiz/kamu-yatirimlari/cobanbey-gumruk-kapisi> (Erişim Tarihi: 06.06.2025)
- <http://akcakale.gov.tr/gumruk-kapisi> (Erişim Tarihi: 06.06.2025)
- <https://politikaakademisi.org/> (Erişim Tarihi:06.06.2025)
- T.C Dışişleri Bakanlığı <https://www.mfa.gov.tr/gurcistan-ekonomisi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)
- <http://www.traceca-org.org/en/home/>, Traceca, (Erişim Tarihi: 08.07.2025)
- https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc039/kanuntbmmc039/kanuntbmmc03907025.pdf (Erişim Tarihi: 08.07.2025)
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-iran-arasinda-yuksek-duzeyli-isbirligi-konseyi-kurulmasi-kararlastirildi.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 08.07.2025)
- <https://gumrukrehberi.gov.tr/sayfa/tercihli-ticaret-anla%C5%9Fmalar%C4%B1> (Erişim Tarihi: 18.07.2025)
- <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ermenistan-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 08.07.2025)
- <https://ulkelercoğrafyasi.wordpress.com/2017/07/23/gurcistan/> (Erişim Tarihi: 06.06.2025)
- <https://depositphotos.com/tr/vector/highly-detailed-vector-map-greece-main-cities-regions-roads-386576460.html> (Erişim Tarihi: 05.06.2025)

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı Soyadı	Senanur ŞİŞMAN
Doğum Yeri ve Tarihi	
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	
Y. Lisans Öğrenimi	
İş Deneyimi	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	